

Dezső Kinga

Arany, a Toldi költője

*„Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem,
majd kilencz-tíz emberöltő régiségben.”*

„Alig van irodalmunkban mű, mely költőibb, magyarabb s nemesebb irányu volna, mint Arany »Toldi«-ja. [...] Minden magyar embernek olvasni kell ezt, mert Toldi jellemében minden megvan, mi a magyar ember természetében nagy, szép, becsülendő, szóval, mi igazi magyar. Kiben magyar szív dobog, az önérzéseit fogja feltalálni Toldiban. [...], az is megérti, ki olvasni nem tud, s az is gyönyörködik benne, ki legmiveltebb.” (Gyulai, 1854.) – írta Gyulai a *Toldi és a Toldi estéjének* kiadása kapcsán. Ez a magasztaló kijelentés pedig jól láttatja azt a befogadói magatartást, mellyel Arany műveiről szóltak a *Toldi* megírásától kezdve. Arany kanonizációja, melynek során Vörösmarty halála után Aranyt tették meg a nemzet költőjének, nem engedte meg, hogy bírálói értelmező kritikával éljenek. „Arany életművét olyan kollektív alkotásként igyekeznek beállítani a kritikusok, amelynek olvasása során a nemzet önmagára ismervén csakis ugyanazt olvashatja.” (Milbacher, 2009.) *Az elveszett alkotmány* kétes sikere után a *Toldi* egyöntetű bírálata hirtelen Arany-kultuszt indított el. 1846-ban Szalonta városának másodjegyzője a Kisfaludy-Társaság felhívására kezdte írni művét, mely az irodalom nép-nemzeti irányának meghatározó költeményévé vált. A pályázat kiírásában szerepelt a műfaj („költői beszély, versben”), a stílus („forma és szellem népies legyen.”), illetve a téma megjelölése („történeti személy”) „Készíttessék költői beszély, versben, melynek hőse valamely, a nép ajkain élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen.” Az irodalomkedvelő hivatalnok *Az elveszett alkotmány* fogadtatása után már nem nyughatott,¹ ráadásul a pályázati kiírás mintha egyenesen neki szólt volna. A Toldiak egykor Szalonta földesurai voltak, e vidéken a nép ajkán rengeteg történet élt róluk, melyeket Arany is jól ismert.

¹ Mint ismeretes Vörösmarty bíráló szavai mélyen érintették Aranyt. A Toldi sikeres pályázata után is utal erre Szilágyinak írott levelében: „Jól esik a tavalyi keserűre; kivált mi után némelly itteni urak annyira lovagoltak rajta, hogy a tavalyi a többi rosz közt csak kevésbé rosz volt s azért jutalmaztatott.” (AJÖM XV.)

Emellett Toldi neve az irodalomban, az írásos hagyomány részeként is többször felbukkant. Ilosvai népszerű históriájában, Dugonics színművében, Garay és Vörösmarty verseiben éltették a nép hőst. A továbbiakban röviden azokat a tényezőket szeretném bemutatni, melyek együttállása a *Toldit* kiemeli Arany művei közül, és amiért a *Toldi* lett az a műalkotás, mellyel Arany beírta nevét a magyar irodalomba. A kanonizáció folyamatának legfőbb pontjait érintem, a *Toldi* értékei közül az eposzi hitelről kívánok részletesebben szólni.

Arany *Toldiját* hatalmas és nem várt siker koronázta. Az irodalomkedvelő hivatalnokból költő lett, aki váratlanul a pezsgő irodalmi élet középpontjában találta magát. A *Toldi* nem csak költői sikerét, de Petőfi barátságát, az elit irodalmi lapok felkéréseit (Pesti Divatlap, Életképek), illetve az ezzel járó elvárásokat is magával hozta. Elsősorban a *Toldi* folytatását remélték mihamarabb bírálói és a műértő közönség: „ne forgácsolja el erejét apró (bármilyen) költeménykére, hanem fordítsa fiatalosága s szép talentuma egész erejét nagyobb, vagy egy nagy elbeszélő költemény írására. De az egészen a Toldi szellemében legyen.” – írja Toldy Aranyra. (AJÖM XV.) A *Toldi estjének* terve hamar megfogalmazódott benne, barátai (főként Petőfi és Szilágyi) folyamatosan bátorítják a folytatás mihamarabbi kiadására. A *Toldi estjét* már 1847 tavaszán elkezd írni, levelezésében többször utal a munka fázisaira.² Arany a *Toldiban* Ilosvai históriájának csak egy részét, a Toldi ifjúkorából származó jelentősebb kalandokat emeli be saját művébe, gondosan válogatva mi és hogyan kerüljön elbeszélésbe. Ilosvai művének további történetei, illetve a hős további feldolgozatlan életszakaszai azt a lehetőséget kínálták a költőnek, hogy folytathassa Toldi Miklós történetét. Arany ekkor azonban még nem feltétlenül gondolt trilógia írására. A Toldi öregkorát bemutató *Toldi estéje* hamar elkészült. A *Toldival* való szoros kapcsolata, illetve az írás hasonló körülményei mind ahhoz az értelmezéshez vezethettek, hogy akár dilógiaként tekintsünk a fiatal és az öreg Toldi történetpárjaira. Szörényi elképzelése igen figyelemreméltó, értelmezésével rámutatott arra, hogy ki kell lépnünk abból az egysíkú kánonból, mely a *Toldit* kizárólag Arany trilógiájának részeként határozza meg. Petőfi, miután Arany elkészült a *Toldi estjével*, arra biztatja barátját, hogy írja meg a Toldi derekát is, (AJÖM XV.) de a költő nem biztos benne, hogy meg tudja/meg akarja írni. Később az erősödő nyomás hatására mégis foglalkozni kezd vele, s majd évtizedek munkája hozza meg a *Toldi szerelmét* (1879). A Toldi-téma tehát egész életén

² 1847 májusában így ír Petőfinek: „Egy *Toldit* akarok még írni, *Toldi estjéjét*” (1847. május 27., Lev., XV. 90.) Nyár végén már a mű szerkezetéről és az elkészült énekekről számol be. Ősszel más munkába kezd, csak néhány hónappal később veszi elő újra a *Toldi estjét*. Az első kézirat, mely négy énekből áll, a kezdeti dátum 1847. július 3, a végén pedig 1848. március 20. szerepel. A politikai helyzet miatt azonban ekkor nem tudta kiadni, majd évekig lapul a fiókjában, némi átdolgozás után 1854-ben jelenik meg.

végigkíséri Aranyt: gyermek- és ifjúkorában a csonka toronyra tekintve megelevenedett benne a Toldi mondák öröksége, majd költői pályáját átszövi a nép és nemzet hősenek kalandjainak bemutatása. A *Toldi estjének* végjegyzetében a költő maga is számolt a szükségszerű összevetéssel: „Nem kerül ki gondomat, hogy a kritika jelen mű és az első *Toldi* közt egybehasonlítás fog tenni, kell tennie.” Arany tartott a fogadtatástól, a Toldi óriási sikere után nehéz volt annak folytatását a bírálók elé tárni. „Ugyanis, a körülmények nem azok többé, melyek befolyása alatt első *Toldim* született s napfényre került. Jelen mű lehetne éppoly kielégítő, anélkül hogy hasonló fogadtatásra tarthatnék számot.” (216.) Ebből arra következtethetünk, hogy Arany maga is elismeri, hogy a *Toldi* a korszellem szülötte, az az irodalmi közeg tette nagygyá, melybe érkezett és melynek fő műveként tették meg. Ugyanakkor a *Toldi* értelmezésére is visszahatnak a későbbi Toldi-történetek. A Toldi mérföldkő volt éppúgy Arany életében, mint a magyar epikus irodalmi hagyomány változásában is. Ebből adódóan szükségszerű újra és újra önmagában is vizsgálat alá vetnünk.³

Külső körülmények (A Toldi a kanonizáció útján)

A *Toldi* megítélését – mint Gerencsér Péter tanulmányában (Gerencsér, 2004.) részletesen bemutatja – egyfelől korának irodalmi elvárásai és a pályázat bírálóinak egyöntetű véleménye alakította, ezek együttese helyezte el a *Toldit* magyar irodalmi kánonban, és tette meg a szerzőjét a 19. századi magyar irodalom vezető alakjává. A 40-es évek nép-nemzeti írásai, Kölcsey, Toldy és Erdélyi elméletei mellett a költői gyakorlat is egyre erőteljesebben jelentkezik: számos kísérlet érkezik a magyar eposz megírásának felhívására. Gerencsér rámutat arra, hogy Erdélyi elméletével a nemzeti eposz hiányáról, megírásának lehetőségéről (Erdélyi, 1981.) már olyan előzetes elvárás-horizontot nyit meg, melyre az irodalom épít, építenie kell, a későbbi művek ráilleszthetők erre az elvárt sémára. „Az elméletek megformálta elvárás-horizont olyan nagy súllyal terhelte meg a *Toldit*, hogy az elmélet még a konkrét szöveg létrejötte előtt olvasni kezdte azt. A Kölcseyvel, majd Erdélyi Jánossal létrehozott paradigma azonban nemcsak megszabta, miként kell olvasni a *Toldit*, hanem egyúttal hatott Aranyra is, aki ennek alapján formálta ki felfogását. Így eleve adva volt a lehetőség, hogy ha a felállított normákat egy irodalmi szöveg beteljesíteni látszik, akkor azonnal kanonikus, s ezzel együtt klasszikus műnek kiáltják ki.” (Gerencsér, 2004.) A pályázat bírálóinak szava, majd a lapok bírálati aztán egyértelműen kijelölték a helyét a magyar irodalomban. A bírálóbizottság tagjai közül Gaal József a következő-

³ A mai napig tartanak a kutatások és új értelmezések születnek. A készülő kritikai kiadás is, mely *Toldit* és a *Toldi estjét* külön kötetben kívánja közölni, azt sugallja, hogy a további vizsgálódások szükségesek.

képpen szólt a műről: „Ezen költemény oly jeles mű, minővel irodalmunk maga nemében alig bir.” Még a kritikus Vörösmarty is elismerte, hogy „a beküldött munkák között kétségtelenül *Toldit* illeti az elsőség.” Az olvasóközönség az irodalmi lapok beszámolóiból értesült a korábban ismeretlen költőről: „Idvezeljük a’ feltűnt irodalmi csillagot, ’s felszólítjuk, hogy *arany* tollát ne hevertesse!”, A „valódi magyar költők sorában már is kitünő csillagként ragyog Arany János neve.” – olvashatjuk az *Életképek*, majd a *Pesti Divatlap* hasábjain. Emellett elhalkult az a néhány feddő szó Toldy tollából, aki a „helytelen, nem odaillő” kifejezések használata miatt róta meg Aranyt. (Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. júl. 11.) Erdélyi évekkel később Arany *Kisebb költeményeinek* megjelenése alkalmával szól arról, hogy a *Toldinak* soha nem volt érdembeli bírálata, kezdetűl fogva csak dicsérték. „Toldit már nem bírálták, hanem csak dicsérték. Az ítéset félt benne megrovandót találni, előítéletből vagy gyöngédségből, mindegy; de az én hitem szerint, károsan, mert hogy előre kimondjam a következőt, Aranynál oly hibák maradtak fenn, minők nagyszabású írónál nem igen szokványosak.” (Erdélyi, 1886.)

Az eposzi hitel elmélete

Arany *Toldijának* egyik legfontosabb érdeme talán annak a sajátos költői alkotásmodornak az első megjelenése, mely a későbbiekben Arany költészetétől elválaszthatatlanná vált. A *Toldiban* bukkan fel először – még hozzá igen hangsúlyos szerepet kap – az a költői módszer, mely a „már meglévőre” támaszkodik, arra építve alkotja meg művét. Ez a „meglévő” a közös tudás, olyan mondai alap, mely az élő hagyomány részeként definiálható, ezáltal biztos fogódzót nyújt a költő hitelességéhez. „A költészet tehát eredendően *kollektív produktum*; az anyanyelv használata egyben költői aktivitás is. Ez azonban nem azt jelenti (ilyen felfogás is ismeretes a 19. században), hogy az egyes műveknek egyáltalán ne lett volna szerzőjük, hanem azt, hogy a költői alkotás nem a költő tevékenységével kezdődött, és nem is azzal ért véget. E „panpoëticus kor”-ban a költő abból az anyagból dolgozik, amit a nép dalaiban, mondáiban „fölkincsel”, s a nép a költői mű létrejötte után is jelen van az alkotásban – „azon ellenőrzés által”, „melyet a (...) e költemények *elfogadása, továbbadása* közben gyakorol”. (S. Varga, 2007.)

Az eposzi hitel kifejezés ugyan évekkel később fogalmazódik meg Aranyban és a terminus jelentése is csupán több későbbi írásán keresztül körvonalazódik. Arany 1854-ben Gyulainak ír levélben arról, amit gyakorlatban már jóval korábban tudatosan alkalmaz. „Nem tudom, benn van-e az *aesthetica* szótárában e terminus: ‚eposzi hitel’, de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti, vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventiom, phantasiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész...” (AJÖM XVI.) Az eposzi hitel elmélete egybevág Gyulai esztétikai nézeteivel,

így nem véletlen, hogy amint a levélváltásukban Arany kifejti, Gyulai már kritikájában alkalmazza is a terminust. Arany *Toldi estéjének* bírálatában a magyar ősi eposzunk hiányáról értekezvén, a nemzeti epikusunk után kutatva használja Arany megfogalmazását, ezzel tulajdonképpen megelőzi Arany elméleti kifejtését, és a kifejezés összefonódik Gyulai irodalmi programjával is, mely az eposz szükségességét hirdeti a modern regénnyel szemben. „A hagyományok, monda-kör, eposztörödékek hiányát nem pótolja semmi, még a lángelme sem. Az epikusnak anyag kell, melyből teremthessen, oly nép, melynek szent és megőrzött emlékeit újíthatja meg, *eposzi hitel*, mely a századok ködéből, sírok moháiból és kunyhók meséiből táplálkozik. Ezek nélkül az eposz mindig mondvacsinált virág, melynek se illata, se gyökere.” – olvashatjuk Gyulai megállapítását. (Gyulai, 1855.) Az eposzi hitel, Gyulai írása szerint, mintegy legitimálja a nagy nemzeti eposz létrejöttét, Aranyt a nemzet epikusának teszi meg, elsősorban a *Toldi* és a *Toldi estéje* emelte ebbe a pozícióba. Gyulai Arany recepciója a kor egyik meghatározó bírálatára volt. Ahogyan azonban Eisemann rámutatott, „Gyulainak az elbeszélő szövegekről vallott felfogását meghatározza az aggodalom a verses epika háttérbe szorulása miatt.” (Eisemann, 2007.) Ez vetül rá Arany-kritikájára is: „nagyepikájából elsősorban a „naiv eposz” rekonstruálási kísérletének tekintett alkotásokat emelte ki (a *Tolditól* a *Keveházáig*), valamint a Hunyadi-balladakört és a *Daliás idők*et.” (Eisemann, 2007.)

Arany néhány évvel később *Dózsa Dániel: Zandirhám* bírálatában (1858?) az eposzi hitel kifejezést tovább árnyalja. „Van ugyanis történeti hitel, mely a tények valóságán épül, ezzel szemben megkülönböztetem az eposzi hitelt, mely nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet a nép tudalmában, emlékei- s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a költői cél engedí, makacsul tapad. Nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával ellenkeznék: de a monda variánsai közt szabadon válogat.” (Arany, 2012.) Majd a Toldi középső részének nehézségeiről így szól: „Ilosvai magamra hagyott, s én egyik légvárat a másik fölé rakom, de egyikkel sem vagyok megelégedve, mert nem bigyeszthetek motót a szakaszok fölibe, mint pap a textust, mintha mondanám: »higyetek, ne nekem, hanem az írásnak; mert meg van írva anno ez s ez, hogy »bika rugaszkodik etc.«.” Az eposzi hitelről szóló írásaiban megfogalmazza tehát azt a kettőséget – az írott médium és az élő szóbeli kultúra egyidejű jelenlétének szükségessége –, melynek hangsúlyeltolódása napjaink kutatásában is kulcskérdés. Aranynak műve megírásához egyszerre van szüksége arra a szóbeli hagyományra, melyet a nép teremt meg és él (szemben a műalkotás fogyatékosával), illetve a műalkotás textusára, mely éppen az írott médiumon keresztül legitimálja a költő hitelességét (szemben a szóbeliség megbízhatatlanságával), igaz írásaiban hol egyik, hol másik válik hangsúlyossá, de a kettő egységét tartja elengedhetetlenek egy műalkotás létrehozatalakor. Arany a Toldi-történet újraalkotásával meg-

őrzi annak népi hagyományát, úgy teremti újjá, hogy Ilosvai krónikája és a nép kollektív tudása mentén szerveződjön költői alkotássá. A nagyerejű Toldi Miklósról szóló történeteket Arany jól ismerte ifjúkorából, a szalontai közösség hagyományára bizton támaszkodott, Ilosvai krónikája pedig a textust kínálta a Toldihoz. Toldi Miklós históriájának és Arany Toldijának szövege közti viszony azonban jóval összetettebb. A 16. századi elbeszélés végig Arany költeménye mögött húzódik, olykor felsejlik mögüle és látható válik a köztük lévő kapcsolat, olykor azonban Arany sorai ráíródnak a „már meglévő textusra”, ezáltal Arany Toldiját Ilosvai históriájának parafrázisának, költői átíratának tekinthetjük. Az értelmezések során a mottók idézeteit általában nem tekintik Arany szövege szerves részének. Ilosvai sorainak (változatlan vagy némiképp megváltoztatott) beemelése olykor jelölt, de néhol szándékosan jelöletlen marad, és több helyen egybeolvad a két verselő szava. Hász-Fehér Katalin az „együttmondás”-ra a 4. énekből hoz példát: „4. ének, 2. vsz., 5–6. sorában: „Bujdosik az ,éren’, bujdosik a ,nádon’, / Nincs, hová lehajtsa fejét a világon”. Az első sort itt felváltva adja a modern szerző és a régi énekes. Ily módon a narrátor részese lesz a Tinódi idejében még elérhető szóbeli kultúrának (...)” (Hász-Fehér, 2012.) Ha Ilosvait hozzáolvassuk, kitűnik, hogy Arany nem pontosan idézi meg Ilosvai szavait: „Szerető szolgáját mert megölte vala, / Kiért réten, nádon Miklós búdosik vala.” (Kiemelés tőlem – D. K.). Korábbi tanulmányomban több ilyen „pontatlanságra” hívtam fel a figyelmet, melyek azonban egy sajátos viszonyra utalnak a két mű között. „A „pontatlanságok” arra engednek következtetni, hogy Arany nem szövegű másolóként dolgozott Ilosvai szövegéből, hanem annak sokszor olvasott sorai a fülében csengtek műve megalkotásakor. Így toldotta be a szavakat, néha a hangzás elsődlegessége dominál, ami jelentésváltozáshoz vezet. (...) Olyan intertextuális viszony feltételezhető a 16. és a 19. századi szöveg között, mely a szóbeliség hagyományán alapul, ezzel az eposz eredeti funkciójához kapcsolódik. Ha Arany szövegében a beillesztett szavak nem is pontos idézetek, de mögöttük felsejlik az Ilosvai-mű, egyszerre halljuk Arany és Ilosvai szavait.” (Dezső, 2016.)

Eposzi hitel a gyakorlatban (Ilosvai és Vörösmarty)

Bár egy fogalom későbbi meghatározását nem szerencsés a korábbi műveken számon kérni, mégis szükségszerű a *Toldira* úgy tekintenünk, mint annak a költői alkotómódszer első példájára, melyet később Arany bírálataiban és elméleti fejtegetéseiben is kifejt, későbbi költészetének alapjává válik. A *Toldi* kapcsán textusként Ilosvai históriáját szokás említeni, holott érdemes volna a Toldi-történet hitelességét biztosító lejegyzett szövegeket tágabb kontextusban vizsgálni. Forrásként, illetve a Toldi-téma más feldolgozásai között ugyan említésre kerülnek Dugonics, Vörösmarty, Garay művei, azonban hangsúlyoznunk kell Hász-Fehér Katalin azon megállapítását, miszerint a „narrátor részese lesz a

Tinódi idejében még elérhető szóbeli kultúrának, másfelől azonban egy 16. század óta folyamatosan létező írásos szöveghagyománynak is, melybe beletartoznak mindazok, akik Ilosvaiból merítve foglalkoztak a témával (Dugonics András, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely stb.)” (Hász-Fehér, 2012.) Ezek közül Vörösmarty műveinek hatására hívnám fel most a figyelmet. A Toldi-versek, így a *Toldy Csepelben* (1822) és *Toldi* (1829) Arany *Toldijához* kapcsolódik, míg az *Ősz bajnok* (1834) a *Toldi estéjében* tűnik elénk. Vörösmarty is Ilosvai históriáját dolgozta fel, az azonban vitatott, hogy Arany épített-e Vörösmarty *Toldijára* saját *Toldijának* írásakor. Az *Ősz bajnok* Aranyra gyakorolt hatása egyértelműen kimutatható. Mindez sokak számára ismeretes, arról azonban kevesen tudnak, hogy Arany Vörösmarty eposzát, a *Zalán futását* is megidézi *Toldijában*. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy Arany a Toldiban éppúgy épít a klasszikus görög eposzi hagyományra (főként Homéroszra), mint a *Zalán futására*, ezáltal elődként tekint Vörösmarty eposzára. Erdélyi, aki a nemzeti eposz írására ösztönöz írásában, a *Zalán futását* nem ismeri el nemzeti eposznak, ugyanakkor egy lehetséges nemzeti eposz megteremtésének előzményeként tekint rá. Ehhez az elképzeléshez csatlakozik Arany is, és ez költői gyakorlatában is megjelenik.

Érdeemes közelebbről megvizsgálni ennek tükrében az előhangot és a záró két strófát, mely a művet eleve egyszerre egy eposzi és mesei környezetben helyezi el. Ez a kettősség különben végig érezhető a *Toldiban*. Az előhang és utóhang keretet ad a műnek, egy külső elbeszélő hang szövegét halljuk, aki időben elhelyezi, bevezeti, majd továbbgondolja hőse sorsát. A külső elbeszélő keret formai megoldása egyszerre idézi meg Ilosvai históriáját⁴, illetve eposzi sajátosságokat hordozhat. Bittenbinder Miklós a múlt század elején felvetette, hogy a *Toldi* előhangja nem kizárólagosan Ilosvai hatása lehet Aranynál, hanem Vörösmarty *Zalán futásának* kezdetére is emlékeztetheti olvasót. Szörényi is felfigyel az egyezésre, bár hangsúlyosabbnak véli a különbséget: „a segélykérést például olyan vizionárius előhang helyettesíti, amely világosan utal a romantikus előd, Vörösmartyt megoldására a *Zalán futásában*. Csakhogy a *Zalán történetfilozófiai pesszimizmusát* ezúttal naiv múltidézés leplezi melán, hiszen az a hit, amellyel Arany az egyszer már elvetett eposzműfajhoz nyúl, a nép nemzeté emelkedésének hite nem teszi lehetővé, hogy a jelent egyértelműen korcsnak bélyegezze.” (Szörényi, 1989.) Voinovich egyenesen szembeáll Bittenbinder feltételezésével: „Bittenbinder Miklós *Zalán futása* bevezetését nézi példájának,

⁴ Arany Ilosvainak egy olyan kiadásából dolgozott, melyben a mű zárásaként egy toldalék olvasható. Az 1767-es kiadás zárása a legtöbb kiadásból hiányzott, Arany azonban sokat beemelt saját művébe ebből a toldalékból. A versszerző itt az olvasó kétségeit igyekszik eloszlatni a mű hiteltelensége felől. A hitelességet itt nem epikai, hanem tárgyi bizonyítékokkal igyekszik megteremteni, olvasóit arra kéri, nézzék meg Buda Bécsi kapuját, ahol megtalálják az erős vitéz legfőbb fegyvereit.

pedig amennyire elégiai érzésből fakad ez, annyira szemléltető képzeletből az Aranyé” (Voinovich, 1929.) Bittenbinder állítását továbbgondolva a következő idézetben kiemeltem azokat a szavakat, melyek mentén szerveződik a *Toldi* előhangja is:

„Megjön az **éj**, szomorún feketednek az ormok, az élet
Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő
Lelkem előtt **lobogós** kopják és kardok acéli
Szegdelik a levegőt: villog, dörög a hadi környék.
Látom, elől kacagányos apák, s heves ifju leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni, vagy ölni,
Zászlódat **látom**, Bulcsú, s szemem árja megindul.
Óh hát halljátok, ti hazának gyermeki! szómat,
Későn hangzik már; de magában hordja halálos
Harcok fergetegét, s hú a haladékony időhöz.” (Zalán futása)

A narrátor a *Toldi* elbeszélőjéhez hasonlóan vezeti be az elbeszélni kívánt történetet: a hallgatókhoz szól, akik szemei előtt és füleik hallatára ugyanúgy megelevenedik a hős/hősök, és az ő erejük/bátorságuk/hősiességük. Ez a révület okozta kép/képsor lesz az, mely megidézi a múltat, a narrátor a látomáson keresztül a múltból szól hallgatóihoz. A *Toldi* elbeszélője is több médiumon keresztül kerül kapcsolatba a múlttal: „*Toldi* Miklós képe úgy lobog fel nékem / Majd kilencz tiz emberöltő régiségben.”, „Rémlik, mintha *látánám* természetes növést”, „*Hallánám* dörögő hangjait szavának,” (kiem. tőlem: D. K.) Az elbeszélő halvány látomásától indulva az előhang végére megelevenedik előttünk *Toldi* alakja: látjuk hatalmas termetét, halljuk erős férfias hangját, és csodáljuk emberfeletti erejét. „Ezután kezdődik maga a mű, amelynek lapjain *Toldi* megelevenedik hajdani környezetével együtt. Az előhang narrátorának még csak rémlik, mintha látná az egykori hős roppant alakját, ám az első énekben már úgy láthatjuk Miklóst, ahogy a körülötte élők látják („Egy, csak egy legény van talpon a vidéken, / Meddig a szem ellát pusztá földön, égen”), mert közben az előhang visszarévedő szertartása nyomán maga a költészet (mintegy) feltámasztotta.” (Dávidházi, 2011.) Dávidházi Péter rámutatott arra, hogy a *Toldi* előhangjában Arany alapmetaforáját ismerhetjük fel, melyet más epikai művei mellett költeményeiben is felfedezhetünk. A feltámadás motívuma Aranynál összefonódik a költői alkotás folyamatával. Az eposzi hitel elve nélkül e párhuzam nem érvényesülhetne. Arany a nép kollektív emlékezetében élő tudásra, illetve annak textusára építve támasztja fel a múltat, a költeménye újraalkotja a már meglévő tudásunkat. A *Toldi*hoz hasonló bevezetést ír Arany a *Csaba-trilógiához* is, melynek kezdősorai mintegy ráíródnak a *Toldi* előhangjára:

„Néztem a sötétbe, sötét éjtszakába,
 Régi elhúnyt idők homályos titkába;
 S amint belenéztem, hosszasan, merevül:
 A ködök országa im megelevenül:
 És előttem járnak a hajdani képek,
 Mint egykor, oly élők, mint egykor, oly épek:” (Csaba-trilógia)

Ezek után Ilosvai históriájában az elbeszélő dalszerző illendő megemlékezését kevésbé érezzük a Toldi előképének. Bittenbinder úgy véli: „Arany tehát ez elő hangban ép úgy siratja és dicsőíti a multat, a mint ezt az epikusok Széchenyi István műveinek hatása előtt tették. Pedig azóta nagyot fordult a világ, a fel-fogás, az irodalom sora. Toldit is ez új iránynak múzsája ihlette, de az előhang írásakor a régi jelent meg.” (Bittenbinder, 1912.) Az előhang és a mű feszültsége és távolsága ebben a formában véleményem szerint nemhogy nem érzékelhető, de az előhangban megjelenő kifejezések, sorok tökéletességében benne rejlik az egész mű hivatkozásrendszere, az eposzi hitel minden lényeges momentum. A Toldi előhangjának mottója, vagyis a mű első szavai rögtön Ilosvai szövegének kezdő sorait idézik, így a két mű együtt indul el. Ezt Aranynál a látomás megjelenése követi, ennek részeként az elbeszélő idejére is következtethetünk. Majd Toldi alakja tárul elénk, nem csak látjuk, de halljuk is: termetes növése, pusztító ereje, dübörgő hangja mind emberfeletti tulajdonság, Ilosvainál a testi erő Isten áldásaként jelenik meg.

„Az erősség sem utolsó áldomása, /
 Kivel Toldi Miklóst régen ő megáldotta.”

Ilosvai záró soraiban azzal hitelesíti művét, hogy olvasóinak kézzelfogható bizonyítékot kínál; Toldi fegyvereit, melyek tükrözik páratlan erejét a budai Bécsi kapuján találják. „Nézd meg jól Budának a' Bétsi kapuját, / Meg-látod ott ennek súlyos buzogányát, / Mellette függeni szemlélheted paisát, / Parittyából hajigált húsz font kő darabját, / Diadalmas vitézi helyes kopjáját, / És a' kit tsizmáján viselt sarkantyúját.” Míg Ilosvai közönsége megtekinthette Toldi rettenetes pajzsát, addig Arany olvasóinak képzeletüket kell segítségül hívniuk. Arany művének hitelességét az adja, hogy ráíródott arra a hagyományra, melyet Ilosvai megénekelte.

A *Toldi* előhangjának és utószavának soraiból azonban nem csak Ilosvai szavait olvashatjuk ki, hanem a néphagyományban élő hős emléke is megidéződik. A népmesék, mint Arany számára a nép hangjának közvetítője (ld. *Naiv eposzunk*) jellegzetes fordulatai félreérthetetlenül íródtak be e sorokba, ezáltal kijelölve az egész művet meghatározó eposzi hitel forrásait. Népmesei kifejezés a hetedhét országon: „Nem terem ma párja *hetedhét országon*;” (kiem tőlem: D.

K.), de ahogyan Moór⁵ rámutatott Toldi emberfeletti testi adottságai és csodás ereje több népmesénk hősével is párhuzamot mutat. (Moór, 1914.) Az előhangban felbukkanó számok is mesei értelemmel bírnak: „Hárman sem bírnátok sulyos buzogányát,” illetve ide sorolható az is, hogy Arany a *Toldi* első kéziratában először azt írja: „Keresztül hét emberöltő régiségen.” A „Keresztül hét” szavakat áthúzza és a sor fölé írja javítását, a ma is ismert: „Tul kilencz, tíz” időmeghatározást. A hetes szám szintén a népmeséket idézi, a történet időjelölésében különösen nagy szerepe lehet ennek a változtatásnak. Választ adhat arra a kérdésre, hogy Arany Toldija valóban a mesék végtelenségében, időtlenségében játszódik (ld erről: Voinovich, 1929.), vagy éppenséggel pontosan kijelöli annak idejét, méghozzá a kilencz-tíz emberöltő távolság pontosan Ilosvai szövegének idejét adná, belehelyezve ezzel Toldi történetét a 16. századi elbeszélés idejébe. (ld. erről: Dezső, 2016.)

A fentebbi gondolatörök egyfelől arra szeretnék volna ráirányítani az olvasó figyelmét, hogy a Toldi kultusza mögött mennyire összetett problémák húzódnak, hiszen ez a kultusz az oktatásban betöltött pozíciója miatt a mai napig igen erős. Másrésztől igyekeztem néhány olyan észrevételt bemutatni, melyek mind szorosan kapcsolódnak Arany költői alkotásmódjának fő elvéhez, az epopei hitel megteremtéséhez.

Felhasznált irodalom:

- Arany János, *Dózsa Dániel: Zandirhám* = Arany János, *Tanulmányok és kritikák II.*, szerk. S. Varga Pál, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 344–349.
- Arany János *Összes művei, Levelezés 1.*, Keresztury Dezső (szerk.), XV, *Arany János levelezése (1828–1851)*. Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István (s. a. r.), Budapest: Akadémiai, 1975.
- Arany János *Összes művei, Levelezés 2.*, Keresztury Dezső (szerk.), XVI, *Arany János levelezése (1852–1856)*. Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István (s. a. r.), Budapest: Akadémiai, 1982.
- Bittenbinder Miklós, *Toldi előhangja*, 129–130. ItK, 1912. (22/2)
- Dávidházi Péter, *Harmadnap, Arany János és a feltámadás költészete*, Holmi, 2011./06. 708–718.
- Dezső Kinga, „Majd kilencz tíz emberöltő régiségben”, *Az elbeszélő ideje Arany Toldijában*, ItK, 2016, 120. sz, 555–566.

⁵ Két mesetípust emelt ki, melyek kapcsolatban állhatnak a Toldival. Az egyik Erős Jankó meseváltozatai, a másik típus a férfi Hamupipőke ábrázolása, „*Arany hajdú*” címen ismert meseváltozatai.

- Eisemann György, *Népiesség és klasszicitás = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 407–417.
- Erdélyi János, *Filozófiai és esztétikai írások*, T. Erdélyi Ilona (s. a. r.), Budapest: Akadémiai, 1981.
- Erdélyi János, *Pályák és pálmák*, Franklin-Társulat, 1886.
- Gerencsér Péter, „... nehéz aranyhím terheli ruháját” (A *Toldi* kanonizációja 1856-ig), *ItK*, 2004, 348–376.
- Gyulai Pál, Szépirodalmi Szemle (1855) = Gyulai Pál, *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 69–240.
- Hász-Fehér Katalin, *Szövegihletek Arany költeményeiben = Médiumok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk.: Pusztai Bertalan, Szeged, 2012, 156–178.
- Milbacher Róbert, „e mostani Arany-láz”. *Az Arany-kultusz kezdeteiről* = Milbacher Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama, Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ráció, Budapest, 2009.
- Moór Elemér, *A Toldi-monda és német kapcsolatai*, Budapest, 1914.
- S. Varga Pál, „Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – *a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 445–461.
- S. Varga Pál, *A nemzeti költészet csarnokai, A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi kiadó, 2005.
- Szörényi László, *Epika és líra Arany életművében* = Szörényi László, „*Multadal valamit kezdeni*”, *Tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1989.
- Voinovich Géza, *Arany János életrajza 1817–1849*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1929.

Kiss Csaba

Arany János a magyar és az egyetemes zenekultúrában



Az Arany János-émlékév alkalmából kibocsátott egyedi emlékérmé hátoldala, tervezője Király Vilmos szobrászművész

„Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogalmazásakor is, az első, még homályos eszme felködlésénél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valami régi népdalhang, mely nem tudom, micsoda sympathiánál fogva éppen a szülemelő eszméhez társult...”

A fenti sorokat Arany János Nagykőrösön 1860. április 14-én kelt levelében írta költő barátjának, Szemere Pálnak. Szabolcsi Bence 1953-ban megjelent tanul-

mányában így ír ezekről a gondolatokról: „*Ez a nyilatkozat – hasonlókat Goethe és Schiller vallomásaiból is ismerünk – nem kevesebbet jelent, mint hogy a nagy Arany-költemények java mögött zenei emlékek s éppen népi dallamemlékek lapanganak...*”

Ismeretes, hogy Arany János egy egész népdalgyűjteményt hagyott az utókorra, közel másfélszáz dallamot írt le öregkorában emlékezetből. Több évtized távolából, fejezetekbe rendszerezve kottázta le a dalokat, mindezt olyan precizitással, hogy maga Kodály is elismerően nyilatkozott róla: „*lejegyzései zenei szempontból oly pontosak és lelkiismeretesek, hogy szinte minden zenész kortársát felülmúlják.*” Nem lehetnek tehát kétségeink afelől, hogy a fiatal korában vándorszínészként szép zengő baritonjáért is dicsért Arany János életében milyen meghatározó szerepe volt mindvégig a zenének. Megfogalmazódik a kérdés: hány népdalt ismerhetett fiatalkorában Arany János, ha évtizedekkel később is le tudott jegyezni mintegy 140 éneket?

Arany költészetének zenei gyökereire minden bizonytalansággal ösztönösen ráéreztek már kortársai is. Képzett és műkedvelő zeneszerzők egész sora fordult Arany verseihez, s készített többnyire zongorakíséretes műdalt valamelyik költeményére. Minden valószínűség szerint legelső megzenésített költeménye a Nemzetőr dal (Süvegemen nemzeti szín rózsá...) című verse volt. Ennek keletkezési története szinte percről percre ismert:

„1848 júniusában a IX. honvédszászlóalj önkéntesei Szalontára bevonulván. Arany, amint este 7 órakor hazament lakására, pár perc alatt megírta ezt a versét: Süvegemen nemzetiszín rózsá, Ajakomon kedves babám csókja stb. Félnyolckor már ott volt a Rozványék boltjában, hol Fónyad [Fónagy] József szalontai honvéd fivólán mindjárt dalt szerzett hozzá, ezt Rozvány György lehangjegyezte és este 9-kor már a kilences honvédeket is megtanították az új dalra, melyet csakhamar szélteben énekeltek a táborban.”

Arany verseinek népszerűségét igazolhatja, hogy számos zeneszerző kortárs komponált zenét valamelyik Arany vershez, így gróf Festetich Leó (1800–1884), Mosonyi (Brand) Mihály (1815–1870), Bartalus István, Kohányi Sámuel, Simonffy Kálmán (1832–1881), Zichy Géza (1849–1924). A 19. század második felében divatos műfaj volt a melodráma, tulajdonképpen hangszerkíséretes színpadi szavalat. Arany János balladái közül többhöz írt kísérőzenét Révfy Géza. Kapi Gyula és Lányi Ernő tartozik még az ismertebb melodrámaszerzők közé.

A századforduló táján már zenés színpadi művek, operák is születtek Arany költeményei nyomán. Mihalovich Ödön, a Zeneakadémia egykori igazgatója a Toldi szerelméből írt wagneriánus zenedrámát 1895-ben, öt évvel később a kolozsvári zeneiskola vezetője, Farkas Ödön készítette el Tetemrehívás c. egyfelvonásos operáját. Rékay Nándor, az Operaház karmestere 1906-ban a *Nagyidai cigányok* történetére írt nagyszabású, három felvonásos dalművet. Sajnos egyik

darab sem aratott maradandó sikert, néhány előadás után valamennyi a feledés homályába merült.

Ha felsorolnánk mindazon zeneszerzők nevét, akik valamilyen műfajban Arany János egyik-másik versét zenésítették meg, közel 60 nevet tartalmazó lista jönne ki. Közülük sok alig ismert, műkedvelő zeneszerzőt takar, de szerepel a listán Kodály Zoltán, Weiner Leó, Bárdos Lajos, Kadosa Pál, Farkas Ferenc, Ligeti György, Decsényi János, Sári József, Bozay Attila és Vajda János is, valamennyien kiemelkedő alakjai a 20. századi magyar zenetörténetnek. A nemzetközi zenei életben Kodály mellett Ligeti György számít a legjelentősebbnek. Ő 1956-tól fél évszázadon keresztül Németországban, majd Ausztriában élt, s az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb hatású szerzőjeként tartja számon a zenei világ. Ligeti öt Arany verset zenésített meg, pontosabban csak négyet, mert az ötödik versnek csak a fordítója Arany János, az eredeti költeményt – *Az ördög elvitte a fináncot* címmel – Robert Burns írta (Ligeti György: *Öt Arany-dal*). Kodály kétszer fordult Arany költészetéhez; az opuszám nélküli *Négy dal* első tétele a *Haja, haja* című versre készült, míg a második feldolgozás egy nőikari remekmű, a *Csalfa sugár* című. Érdeemes megemlíteni, hogy ugyanez a költemény, amely egyben az *Ószikék* egyik utolsó darabja, Ligeti figyelmét is felkeltette, az ő ciklusának a kezdő dala készült ugyanerre a szövegre.

A 20. század utolsó harmadában már a könnyűzenei illetve a népzenei és világizenei műfajok képviselői is felfedezték Arany János költészetét. Olyan közismert előadóművészek, dalszerzők, mint Szörényi Levente, Sebő Ferenc vagy a Kalácska együttest vezető Gryllus Dániel is számos Arany verset, balladát zenésítették meg. Szintén több költeményt dolgozott fel Dinnyés József, Kobzos Kiss Tamás és Victor Máté. Ide sorolhatók még az újabb generációhoz tartozó Szarka testvérek (Ghymes) és Szirtes Edina Mókus.

Napjaink nemzetközi zenei életének egyik markáns egyénisége a walesi származású zeneszerző, karmester, Karl Jenkins (1944–). Mértékadó források szerint ma az egyik legtöbbet játszott kortárs szerző, műveit világszerte óriási sikerrel mutatják be. Felvételei az EMI/Virgin Classics és a Deutsche Grammophon lemeztársaságoknál jelentek meg. Több egyetem tiszteletbeli professzora illetve díszdoktora, a londoni Királyi Zeneakadémián (Royal College of Music) tantermet neveztek el róla. Számos kitüntetés birtokosa, II. Erzsébet királynő 2005-ben lovagi címet adományozott neki. 2011-ben Budapesten mutatták be *Bards of Wales* című kantátáját. A darab azóta eljutott több európai országba, sőt a new yorki Carnegie Hall-ban is előadták. Kiadója a nemzetközi zenei életben meghatározó Boosey&Hawkes. A Jenkins-műnek köszönhetően Arany János nevét és a *Walesi bárdok*-at mára már egyre több helyen ismerik a világon.

www.boosey.com/cr/music/Karl-Jenkins-The-Bards-of-Wales/55153

BOOSEY & HAWKES

Please Log In

Home Composers Publications Shop Watch & Listen Connect Rental & Licensing Film, TV & Advertising

Home Composers Catalogue Search

Search Catalogue

IN THIS SECTION

- Overview
- Complete Index
- Other Catalogues
- Featured Publications
- Watch & Listen
- Online Scores
- Performances
- Anniversaries
- News
- New Recordings
- New Books
- New Publications
- What's New
- Photo Gallery
- Explore Genres

FEATURED COMPOSERS

Select...

Jenkins, Karl: The Bards of Wales (A walesi bárdok) (2010-11) 40'
for chorus, tenor solo and orchestra

Music Text

Janos Arany, English translation by Peter Zollman, Welsh translation by Twm Morys (H,E,Welsh)

Scoring

Solo parts: King Edward (T), Minstrel (Bar, T or unbroken voice), Bard 1 (Bar), Bard 2 (high voice), Bard 3 (Bar), chorus, 2.2.corA, 2.bcl, 2.dbn-4.3.0.2trbn, btrbn, 1-timp-perc(3): xyl/SD/susp.cym/t.bells/wind chimes/BD/glsp/tamb/tom-t/cyms/susp.cym-harp-strings.
[Abbreviations](#) (PDF).

Territory

This work is available from Boosey & Hawkes for the world.

World Premiere

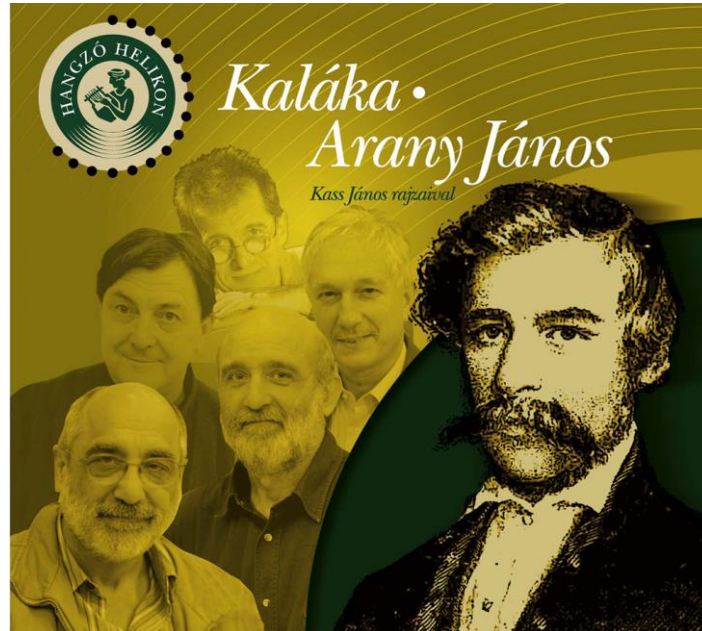
21/06/2011
Béla Bartók National Concert Hall , Budapest
Cardiff Mixed Choir - Cor Caerdydd, English Concert Singers / MÁV Symphony Orchestra Budapest, Kodály Choir of Debrecen, Cantemus Mixed Choir of Nyiregyháza, / Karl Jenkins

Rental Online Score

A Boosey&Hawkes kiadó honlapjának részlete



Zichy Mihály: Illusztráció a Walesi bárdokhoz



A Kaláka együttes Arany János-CD-jének borítója



A Jenkins-CD borítója

Irodalom

- Arany János hátrahagyott iratai és levelezése.* 4. kötet. (1889) Kiadja: Ráth Mór, Budapest.
- Arany János népdalgyűjteménye.* Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. (1952) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Márki Sándor (1917): *Arany János szalontai éveiből.* Irodalomtörténet, 1917/3-4., 130-131.
http://www.epa.hu/02500/02518/00035/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1917_03-04_120-133.pdf (2017. 09. 01.)
- Dr. Sonkoly István: *Arany János és a zene.* Különlenyomat a Nagykőrösi Arany János Társaság 1938–39. évi évkönyvéből.
- Szabolcsi Bence: *Arany János népdalgyűjteménye* (1953) In: Kodály-mérleg, 1982. Tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Breuer János. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

ifj. Barta János

A walesi bárdok megzenésítéséről

Karl William Jenkins kantátája nemzetközi hírnevet szerzett Arany Jánosnak, és több mint másfél évszázada megírt költeményének. Míg ugyanis az 1848. március 15-i eseményekkel szinte egybeforrt Petőfi Sándor nevét Európa sok országában ismerik, addig Arany János a mi költőnk maradt. Sem költői vénája, sem egyénisége, sem szereplései nem vertek olyan hullámokat, amelyek nemzetközileg is felhívták volna rá a figyelmet. A róla szóló friss külföldi méltatások is csak mostanában fedezték fel, hogy személyében kiváló Shakespeare fordítót tisztelhetünk.

Az eddigi külső érdektelenség miatt kapott hazánkban olyan nagy nyilvánosságot, hogy egy külföldi, nevezetesen walesi zeneszerző megzenésítette Arany költeményét. A keletkezés története viszonylag egyszerűnek látszik. 2007-ben az egykori magyar kivándorló, Peter Zollman – aki elektromérnöki foglalkozásával hagyott fel a magyar versek fordításáért –, átadta a vers általa készített új angol fordítását¹ a walesi Nemzeti Könyvtárnak (Aberystwyth), majd Irinyi László „zenei impresszárió” felkérte a zeneszerzőt, hogy komponáljon nagyobb lélegzetű kantátát a műből. A zeneszerző három éves munkája nyomán kerülhetett sor az ősbemutatóra Budapesten.

A száraz tények mögött azonban mélyebb összefüggések rejlenek. Karl Jenkins korunk egyik legnevesebb, életrajzi leírásai szerint az egyik legsűrűbben játszott zeneszerzője. Népszerűségében szerepet játszik, hogy zenéjében mindig a klasszikus zene, a könnyebb műfajok, és a jazz összeötvözésére törekedett. Kicsit talán indulása is predestinálta erre. 1970-ben, 26 évesen jazz-rock együttesével díjat nyert a Montreux-i Jazz Fesztiválon. A klasszikus zene felé fordulva szólistákkal, kóruossal színesített nagyzenekari munkákat komponált, irodalmi művek szövegét, vallási hagyományok elemeit, vagy akár a Biblia egyes részeit felhasználva. A komolyzene nagy népszerűsítőjének is tartják, dallamait gyakran használják fel TV reklámok aláfestésére. A Walesi bárdok (walesi nyelven: *Beirdd Cymru*) megzenésítésében walesi származása, és a magyarsággal, történelmi sorsunkkal szemben kialakult rokonszenve inspirálta. „Olyan művet akartam

¹ A költemény korábbi fordításaira ld. Abádi Nagy Zoltán: *A walesi bárdok angol fordításai*. = „Szirt a habok közt.” Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára. Szerk. Bényei Péter – Gönczy Monika – S. Varga Pál. Debreceni Egyetemi Kiadó 2014. 225–234.

komponálni – nyilatkozta –, amelyben a zene eszközeit felhasználva le tudom festeni a kis népek szabadság iránti vágyát, hogy ők méltán büszkék hagyományaikra, nyelvükre és örökségükre.” Egyik angol kritikusa ezt úgy fejezte ki, hogy a darabbal két kis, de gazdag kultúrával rendelkező nemzet közötti kapcsolatot akarta megerősíteni.

Az angol méltatóknak olvasóik számára az Arany ballada politikai hátterét is meg kellett magyarázniuk. Elsősorban azt, hogy a *Walesi bárdok*at Arany 1857-ben írta, nyolc évvel a szabadságharc vérbefojtása után, amikor Ferenc József először látogatott Magyarországra, és dicsőítő írásokkal kellett volna köszönteni. A várt dicsőítés helyett írta meg Arany a távoli ország régmúlt tragédiáját ürügyül felhasználó, a hatalom önkényét elmarasztaló költeményét. Nyomatásban egy ideig nem is jelenhetett meg, csak hat évvel később, 1863-ban adták ki. Arany a walesi bárdok lemeszárlásának emlékét aligha történelmi tanulmányaiból merítette, inkább abból, hogy a tragikus eset Nagy Britanniában több romantikus művészt (költőt, festőt) ihletett meg. Ahogyan Robert Evans oxfordi történész professzor megfogalmazta: „*Az eszmény, hogy a bárdok elutasították I. Edward királyt Nagy Britanniában a 19. századi romantikus kultúra része volt. Jól ismerték Európában is, de Arany olyan politikai körülmények között karolta fel, amelyek végül különösen nevezetessé tették.*”

Az már a sors iróniája, hogy a Magyarországon az iskolai tananyagba bekevert történet az ötszáz bárd kivégzéséről manapság hazánkban – a sajtócikkek szerint – többen ismerik, mint Walesben. Ezt Eric Fairbrother, Montgomery város polgármestere is megerősítette a BBC rádióknak adott interjújában. „*A helybeliek bizony nagyon keveset tudnak erről. Valójában magam is csak mostanában figyeltem fel rá.*” Persze ennek olyan oka is lehetett, hogy a walesi hagyomány nem kötötte egyértelműen meghatározott helységhez az 1277-ben, Arany szerint Montgomeryben lezajlott tömeges kivégzést. „*Nem tudjuk, hogy a költemény miért Montgomeryt említi, ez megdöbbentett bennünket, amint az is, hogy mennyire élő a történet.*” Mindenesetre Charles Dickens „*A Child's History of England*” c. munkája, amely megvolt Arany könyvtárában, s a költő az eseményre vonatkozó részt a 194–195. lapon kézjeggyével meg is jelölte, nem tartalmazza a helységnevet. Arany választásának hátterét nemigen lehet egyértelműen kideríteni, tény, hogy a számtalan, számunkra szinte kimondhatatlannak tűnő walesi helységnév helyett a magyar fül számára jól hangzó nevet választott. Még az is lehet, hogy annak az irodalomtörténésznek van igaza, aki szerint a „*Montgomery a vár neve... Montgomery a vár ura...*” jambikus sorok költői hangzásának előképe ragadhata meg. És ha már a művészi ihlet rejtelseinél tartunk, a dél-walesi *Penclawdd*-ban (Swansea közelében) született Jenkins sem lehetett közömbös az iránt, hogy Arany költeményében az ő szülőhelyétől (nagybritanniai mértékben legalábbis) nem túl távoli, szintén dél-walesi Milford öböl-ről olvashatta, hogy „*Lágyan kél az esti szél Milford öböl felé.*”

Montgomery tanácsa hálóját azzal róttá le, hogy Arany Jánost posztumusz a város „Szabad Polgára” (*freeman* – kb. díszpolgár) megtisztelő címmel tüntette ki. Az ezt tanúsító dokumentumot a polgármester idén Budapesten, az Arany János tiszteletére rendezett ünnepségen adta át. Jenkins kantátája mindenestre feltámasztotta a walesiek érdeklődését az egykori önfeláldozó bárdok iránt.²

A mű kilenc tételből áll, és kb. 50 pernyi hosszúságú. Előadása szimfonikus zenekart, szólistákat (mezzoszoprán, tenor, két bariton, basszbariton), valamint nagy létszámú kórust igényel. A darab telve van drámai effektusokkal, a bevezető ágyúlövésektől, a bárdok mártírúráig. A tenor, I. Edward király („angol király [aki] léptet fakó lován”) szerepe kifejezi az uralkodó arroganciáját, hiúságát, kegyetlenségét és végül gyötrődését. Uralkodói hatalmát dübörgő üstdobok, harsogó fúvósok jelenítik meg. A többi, a bárdokat megformáló szólista szólama alkalmat ad bátorságuk és méltóságuk kifejezésére.

Az angol nyelvű ősbemutatón, 2011. június 21-én, a budapesti Művészetek Palotájában a művet a MÁV Szimfonikus zenekar, valamint 170 tagú, magyar, walesi és angol énekesekből álló vegyes-kar adta elő (vezényelt Keselyák Gergely). A későbbi, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen tartott előadáson a nemzetközi kart a Debreceni Kodály Kórus váltotta fel. A walesi premieren, 2012. augusztus 4-én Arany szövegét Twm Morys walesi fordításában szólaltatták meg. A new yorki *Carnegie Hall*-ban 2014. január 20-án a Karl Jenkins 70. születésnapja alkalmából rendezett koncertsorozat egyik darabjaként iktatták be.³

A kantáta egy csapásra nemzetközileg ismertté tette Arany János nevét. E hírnév tartóssága persze Karl Jenkins kantátájának időtállóságától is függ. Ennél azonban fontosabb, hogy Walesben – újraélesztve az idegen hatalomnak áldozatul eső bárdok emlékezetét –, felkeltette az érdeklődést a történelmében sok hasonló vonást mutató Magyarország iránt is.

² Az Arany költeményére épülő magyar-walesi kapcsolatokat a vizuális művészet segítségével is erősítették: 2017. október 21-én Cardiffban, Wales fővárosában fényfestés formájában mutatták be a *Walesi bárdok*-at – a *Glowing Bulbs* installációjában.

Rövid: <https://youtu.be/wwhcoPFYT1M> – teljes: <https://youtu.be/dXNIlmPHWh0>
<http://www.london.balassiintezet.hu/hu/programjaink/aktualis/1283-2017-10-21-bards-of-wales-building-projection-hun/>

³ <http://cultura.hu/kultura/tengerentulon-a-walesi-bardok/>

Arany János emlékhelyek régiókban

Arany János már életében a nemzet költője lett. Életműve máig élő és ható, meghatározó része a magyar irodalomnak, ezzel együtt a magyar köztudatnak is. Így hát természetes, hogy a nemzet számos helyen megörökítette és élteti emléket – szobrok, emléktáblák, intézmény- és utcanevek, rendezvények, emlékévek, díjak, emlékérmek, bélyegek, rendezvények gazdag változatában. Nem is szólva a róla szóló rendkívül gazdag irodalomról.¹

2017 Arany János-emlékév: születésének kétszázadik évfordulója. Ok és indok arra, hogy folyóiratunk is megemlékezzen róla – azért is, mert Aranyra voltak debreceni kötődései, és ezeket városunkban és régiókban is többféle emlék őrzi. El kell ismernünk, Debrecent említő néhány írásai sorában nincsenek olyan jelentős alkotások, mint Csokonai, Fazekas, Petőfi, Móricz, Ady, Tóth Árpád vagy Szabó Lőrinc művei között, ide értve olyan debreceni illetőségű költőket is, mint Oláh Gábor, Sarkadi Imre, Kis Tamás, Szabó Magda, Borbély Szilárd. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Aranyra nagy hatással volt a Református Kollégium szellemisége, amely – itt végzett tanárai révén – már a nagyszalontai iskolában megérintette. Ez még akkor is nyilvánvaló, ha tudjuk, hogy itt (sem) érezte igazán jól magát. „Egész emberi, művészi alkatát alapvetően határozta meg a debreceni alapú kálvinizmus, tehát Debrecenhez mégis meghatározó nemzeti, felekezeti, erkölcsi, művészi alakulásrendje köti.” (Imre László)

A debreceni Arany-emlékhelyek egy része itt-tartózkodásának konkrét eseményeihez kötődnek. Diákéveire a Református Kollégium homlokfalán elhelyezett dombormű (1. kép) és a mostani jubileumi évben róla elnevezett kollégiumi terem (2. kép), kis-tanítói tevékenységének színhelyére tábla (6. kép, Kálvin tér 11.), rövid színészi pályafutására márványlap (3. kép, Batthyány u. 12.) emlékeztet. Bár Aranyék nem voltak jelen keresztgyermekük, Petőfi Zoltán keresztelőjén, ennek az eseménynek is van emléke (5. kép, Szent Anna u. 21.); nincs viszont megörökítve az a pár hónap, amelyet Arany 1849 tavaszán a Debrecenbe áttelepült kormány jegyzőjeként töltött a városban.

További három „kétdimenziós” emlékhely őrzi a költő debreceni kötődését: az Arany János utca névadását megörökítő felirat (4. kép), az egyetem díszudvarán az elődintézmény, a Református Kollégium neves tanulóinak, tanárainak

¹ A teljesség igénye nélkül említünk három művet debreceni szerzőktől:

- Barta János: Arany János és kortársai, I. kötet: Arany-tanulmányok, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003.
- Imre László: Arany János balladái, Tankönyvkiadó, Bp., 1988
- Arany János: Tanulmányok és kritikák. Szerk. S. Varga Pál, 2. kiadás, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012

sorában elhelyezett márványtábla (8. kép), illetve az idén kialakított *Arany János tér*.

Aranynak több „háromdimenziós” emlékhelye is van városunkban – ezek nem kötődnek életének eseményeihez, így inkább az utókor tiszteletét fejezik ki.

- Mellszobor. Medgyessy Ferenc (befejezte: Megyeri Barna), Medgyessy sétány, 1957 (10. kép). (Másolata, amelyet Berky Nándor készített, az Arany János téri iskola udvarán látható, 11. kép).
- Dombormű, Berky Nándor, 2000, Kossuth Gyakorló Gimnázium, Csenegő u. 4. (7. kép).
- Mellszobor, Juha Richárd Attila, 2014 (az Arany János tér kialakításával együtt) (12. kép)².

A megye négy városban találunk további Arany emlékhelyet:

- Ebes: Arany János Általános Iskola, benne Arany János-fal, <http://ebesarany.hu/>
- Létavértes: Arany János Általános Iskola, http://arany-vertes.sulinet.hu/?page_id=196
- Hajdúböszörmény, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar: Arany János-mellszobor, (Izsó Miklós gipsz-szobrát bronzba öntötte Lestyán-Goda János, 2017, 13. kép), <http://gyfk.unideb.hu/fotoalbumok?album=2061342&viewMode=date>
- Berettyóújfalu, Arany János Gimnázium: a költő ülőszobra, Kiss István, 1985 (13. kép), https://www.kozterkep.hu/~/4023/Arany_Janos_szobor_Berettyoujfalu_1985.html

Szerkesztőségünk három tanulmánnal és e képgalériával³ tiszteleg a két-száz évvel ezelőtt született nagy költőnk emléke előtt.

² Az iskola korábban az egyetem *Arany János Gyakorló Általános Iskolája* nevet viselte, a Minisztérium által előírt intézmény-összevonások miatt azonban 2016-ban elvesztette ezt a nevét. Az egyetem (és a város) – a költő és az iskola hagyományai iránti tiszteletből – *Arany János tér* néven szép parkot alakított ki az iskola előtt, ahol mellszobrot is állított (12. kép). Az intézmény mai – a kényszerűségből adódó, szinte groteszk – elnevezése: *A Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája Arany János téri feladatellátási helye*. Képzelnék el Ady verscímét így: „Üzenet egykori feladatellátási helyemre.”

³ A fényképeket Bolyog-Nagy Evelin készítette 2017 májusában.



1. kép



2. kép



3. kép



4. kép



5. kép



6. kép



7. kép



8. kép



9. kép



10. kép



11. kép



12. kép



13. kép

Bakó Endre:

Szabó Magda színpadi bemutatóinak debreceni fogadtatása és sajtóvisszhangja

Tervezte-e a költőnek indult Szabó Magda, hogy majdan minden irodalmi műfajban alkotni fog: regényt, esszét, útirajzot, mesét, s a körülmények szerencsés összejátékszása, a rádió és a színházak darabigénye, meg az ő alanyi készsége folytán, drámát is? „{s}okoldalú életművében igen fontos, s az évek múlásával egyre fontosabb műfajjává válik a dráma.” – olvassuk egy kézikönyvben.¹ Valóban, regényírói kibontakozásával csaknem párhuzamosan építeni kezdte dramatikus életművét is. 1960-ban mutatták be a *Disznótor* színpadi változatát (*Kigyómarrás*) a budapesti Jókai Színházban. A siker, a bizonyítási kedv és a szülőváros iránt érzett hála egymást termékenyítő hatásából született az író *Kiálts, város!* c. drámája, amelynek ősbemutatója stílszerűen a Csokonai Színházban volt. Nem zárhatjuk ki – minden különbözősége, de itt most nem részletezhető hasonlósága okán –, hogy Márai Sándor *Kassai polgárok* c. „városdrámája” akár tudatosan, akár tudat alatt szintén inspirálta. Dolgozatom célja a sajtóreceptió tükrében áttekintést adni a Debrecenhez mindhalálig kötődő író színpadi műveinek helyi fogadtatásáról.

Kiálts, város!

1973. szeptember 28. Ősbemutató. Rendező Lendvay Ferenc

Szabó Magda Csokonai születésének 200. évfordulójára írta a darabot, de a mű nem Csokonairól szól. 1604 októberében, az álmosdi csata napjaiban játszódik, amikor két erő ütközőtere Debrecen: Belgiojoso császári hadvezér és Bocskai néz szembe egymással. Az író arra a kérdésre keres választ, Szücs István munkája nyomán,² hogyan reagál Debrecen városa vezetői által erre a veszélyhelyzetre, szükségyszerű volt-e Borzán Gáspár városi szenátor halála? Európai távlatból nézve – erről beszél az előjáték – bár nem feltétlenül, de közvetve a történelmi konstellációk mégis determináló hatással voltak a magyar viszonyokra is. A fiatal szenátor életét azonban meg lehetett volna menteni, ha az egyház által sugallt városi törvények nem olyan dogmatikusak, mint amilyenek voltak, s lehetővé teszik idegenek betelepítését is a városba.

¹ A Magyar Irodalom Története, 1945–1975. II. k. Bp. 1990. 1463.

² *Szabad Királyi Debrecen város történelme. A legrégebb kortól a mai időkig.* 3. k. Debrecen 1871.

A Hajdú-bihari Naplóban (a továbbiakban: Napló) Márkus Béla tanulmányterjedelmű, alapos elemzése fogadta a bemutatót. Borzán Gáspár hiába pusztul el kiszolgáltatva, mégsem tragikus alak – állapítja meg. „Ezért választotta Szabó Magda azt a megoldást, hogy Borzán Gáspár helyett Debrecen, egy köztársaság szemszögéből ábrázolta 1604 októberének eseményeit.” Ezt a kritikus kitűnő fogásnak tartja, noha ehhez az íróknak a valós történelmi eseményeket egy kissé át kellett rendeznie. De a történelmi erőket egyformán pusztítónak ítélő város, amelynek főbírája Belgiojosot és Bocskait egyazon kérdéssel fogadja, hogy tudniillik mennyi pénzért hagyják békén Debrecent, nem lehet a dráma eszményi hőse – véli Márkus. Ezért, értelmezése szerint, a főhős a főbíró, a darab egyetlen fejlődő, cselekvő alakja. „Az út, amit végigjár, nem mindennapi, önmagát semmisíti meg, vállalja a bukás kockázatát, vállalja a szembekerülést az édesanyjával, csakhogy embertársa, leendő veje, Borzán Gáspár életét megmentse. S amikor már mindent felégetett maga mögött, közbeszólnak a körülmények, közbeszól a történelem, nincs szükség a főbíró áldozatára. (...) E tanulságok fényében nemcsak az lesz világossá, hogy a körülményeknek teljesen kiszolgáltatott Borzán Gáspár és az egyház hatalma alatt élő – tehát ugyancsak tehetetlen – város miért nem lehet a darab egyéni vagy kollektív főhőse, hanem az is, hogy miért nem lehet Eszter, a főbíró lánya.”

Márkus szerint Lendvay Ferenc rendezőnek markánsabban kellett volna vállalnia azt a koncepciót, hogy a főhős Gál Nagy István, és ennek érdekében bizonyos epikus és informatív részletektől meg kellett volna szabadulnia, továbbá az előjátéktól is, amely csak zavart okoz. De érzékeli a színmű és az előadás értékeit is, a három főszereplő: (Sárosdy Rezső: Gál Nagy István; Lontay Margit: Id. Gál Nagy Istvánné; Farkas Zsuzsa: Eszter) választását a vezető szerepekre telitalálatnak tartja: „A *Kiálts, város!* a Csokonai Színház évadnyitó előadása végül is három kitűnő színésznek kínál három, a mai magyar drámák között is kiemelkedően jól megírt szerepet. Kínálja ugyanakkor az ősbemutató a szembenézést is önmagunk múltjával. Már csak ezért is nagyobb figyelmet érdemelne, mint amilyenben eddig Debrecen közönsége részesítette.”³

Debrecen kulturális folyóirata, az „Alföld”, mely ekkoriban még szemlélte a kiemelkedő helyi művészeti eseményeket, Szabó Magda drámakísérletét is az esztétika mérlegére tette. Magyar Vilmos előljáróban megállapítja, hogy „a *Kiálts, város!* értékes darabja jelenkori drámaidalmunknak”, ám „a dráma és a színház előadása is rászolgál néhány határozottan megfogalmazott kritikai megjegyzésre.” Úgy találja, hogy az író eleve prózaírói szemlélettel fogott a témához, a dráma egyes részeiben eluralkodik az epikus jelleg, az információ-áradat pedig, mint színpadidegen elem, ballasztként nehezedik a cselekményre. A fő dilemma: kinek a drámája a *Kiálts, város!*? Arra a konklúzióra jut, amire Már-

³ Márkus Béla: *Kiálts, város!* Napló, 1973. október 7. 5.

kus: „egyértelműen Gál Nagy István főbíró drámája lehetett volna, ha az író végig az ő alakjára koncentrálna”, és nem az „informátor” szerepét bízta rá. „Bizonyítja ezt a harmadik felvonás, amelyben a dráma minden eddigi hibája, a drámaíró minden eddigi dramaturgiai tévedése ellenére Gál Nagy István igazi tragikus hőssé emelkedik.” Hiba, hogy az író megajándékozta Esztert egy utolsó jelenettel, ami azt a látszatot kelti a nézőben, hogy az ő drámáját látta. Magyar is elutasítja az előjátékot. A debreceniség túlságos előtérbe állítása – úgy mond – leszűkíti a dráma horizontját, a probléma így partikuláris marad, nem tud egyetemes érvényűvé emelkedni. Az már a rendező hibája, hogy nem igazított a dráma szerkezetén, nem rövidített rajta, átvette a dramaturgiai hibákat. Mindezek ellenére kiemelkedő előadásról beszél. A színészi teljesítmények az ő rangsorában annyiban mások, hogy Sárosdy Rezső és Lontay Margit mellett Gerbár Tibor (Sztavriász) alakítását emeli ki, Farkas Zsuzsa játékát precíznek, de külsőségesnek ítéli.⁴

Nem tér el a fentiekől Simon Zoltán véleménye sem: nézete szerint az előjátékot vagy beillesztik a darab egészébe vagy radikálisan mellőzik. Az első és második felvonás kissé vontatott, a dialógusokat tömöríteni kellene, viszont találó a szereposztás. A görög kalmár drámai szerepe azért fontos, – hangsúlyozza – mert ő mondja ki, hogy a református egyház ortodoxiája éppen olyan kegyetlen, mint katolikus ellenfelé.⁵

Kovács Kálmán, az „Alföld” főszerkesztője vitába szállt saját lapja kritikájával, „megspékelve” egy-két személyes oldalvágással. Hangoztatja, hogy életében még nem írt színikritikát, a darabot a főpróbán látta, még nem olvasta a művet, de Magyar „arezonáns” írása megszólalásra készteti. Két mozzanat őt is aggasztotta: az első felvonás második képének vontatott drámaisága, bár ezt követően emelkedni érzi a cselekményt. A másik a köz- és a magánember konfliktusa, ami a romantika bevett fogása volt, de a kibomló darab szétfoszlatta aggodalmát. „Szép színházi este volt, emlékezetes eseménye a Csokonai-ünnepségeknek...” Ezután „a csupa avult dramaturgiai mércét alkalmazó” Magyarinak szegezi ellenérveit. Szerinte a debreceniség nem partikuláris beszűkülés, parabolikus távlata van,⁶ nem drámaidegenek az információk sem, mert be-

⁴ Magyar Vilmos: *Kiálts, város! – Szabó Magda drámája és a Csokonai Színház előadása*. Alföld, 1973/12; 72–75.

⁵ Simon Zoltán: Szabó Magda: *Kiálts, város!* Kritika, 1973/11. 23–24

⁶ A drámát Debrecenen kívül két helyen mutatták be. A békéscsabai bemutatóról többet tudunk, lásd: Sass Ervin: *Szabó Magda debreceni drámája (..) a békéscsabai Jókai Színházban*. Napló, 1997. okt. 7. 14. A másik bemutató, amint arról Földes Anna dolgozatából értesülünk, Komáromban volt, de a kritikus időpontot nem közöl. Földes Anna: *Egy alkalmi dráma időszerűsége*. Criticai Lapok, 2002. nov. 20–22. Hajdúffy Miklós 1979-ben tévéjátékot forgatott a dráma alapján, ami nem nyerte meg az író tetszését.

épülnek a cselekmény helyzeteibe. Magyarai „Azt vizsgálja, melyik hát a drámai hős?” Kovács úgy véli, Eszter tragikuma nélkül nincs apai tragikum sem. Szerves láncszemnek tartja, hogy utolsó a lány jelenik meg a színpadon, „s egyetlen szó nélkül ráemeli szemét a közönségre.” (Ezt a szerzői utasításból idézi, mégis olvasta a darabot?! B. E.) Végül a dráma parabolikus, konkrét és fiktív réteget ötvöző, összeolvasztó struktúráját világítja meg.⁷

Miközben a helyi kritikusok vitáznak, a dráma helyt áll magáért: „Eredeti bemutató, magyar dráma, minisztériumi nivódj, tévéfelvétel, budapesti vendégszereplés, szokatlanul gazdag fővárosi sajtóvisszhang kísérte ezt a produkciót.”⁸

A Kiálts, város! kritikai fogadtatását azért kívántuk viszonylag részletesen ismertetni, mert Szabó Magda ezzel a Debrecennek szentelt darabjával debütált szülővárosában. Mint láttuk, ellentmondásos szakmai fogadtatásban és mérsékelt közönség-érdeklődésben részesült. Megjegyezzük, hogy a dráma 2002-ei felújítása alkalmával Földes Anna visszatért a vitára és Kovács Kálmán álláspontját képviselte.⁹

Az a szép fényes nap

1977. szeptember 23. Rendező Orosz György

A helyi közönség a X. Debreceni Színházi Napok keretében láthatta korábban (május) a drámát, amelyet híre már jó előre megelőzött. Filep Tibor alábbi értelmezése a szakmai kórusához csatlakozik: „ott izzik a színpadon a közelmúlt nagy történelmi sorsfordulójának, az 'ideológiai robbanásnak' az atmoszférája is.”¹⁰ A debreceni előadásról Cs. Nagy Ibolya referál: „Logikus, jól szerkesztett és meggyőző mondandójú dráma. (...) A debreceni előadás – Orosz György rendezése – vitatható részletei, illetőleg erőtlenebbül megoldott helyzetei ellenére képes volt tükrözni ennek a történelem- és lélekgaggató drámának gondolati, érzelmi, hangulati lényegét: minden léthelyzet ellentmondásokból teremődik és kompromisszumokkal terhes, személyes emberi drámákat szülő megoldásokba torkollik. A függöny lehullása utáni őszinte, nagy taps azt igazolta, hogy az előadásból világosan és pontosan kitetszett: a drámabeli tét a nemzet léte vagy pusztulása, s a cselekvés ebben a történelmi szituációban szükségszerűen mégis megrendülést keltve emberi életeket és hitet követel magának”.

Minden történelmet megidéző dráma „A példa, az őspélda keresése, mert ahogyan az író mondja: bizonyos történelmi helyzetek az évezredek távlatában is ismétlődnek. (...) a jó történelmi érzéssel választott őspélda történeti

⁷ Kovács Kálmán: *Még egyszer: Kiálts, város!* Alföld, 1974/2. 87–91.

⁸ Katona Ferenc szerk.: *A Debreceni színház története*. Db. 1976. 243.

⁹ Földes Anna: i.m.

¹⁰ Filep Tibor: *Szabó Magda: Az a szép, fényes nap. A Nemzeti Színház előadása*. Napló, 1976. május 18. 5.

helyzetösszehasonlító vizsgálódásokra módot teremtő erényeinél lényegesebbnek tetszik, hogy a darab igaz, hiteles, motivált emberi tragédiák tükre. A két dolog persze összefügg, hiszen ami egyediségében nem meggyőző, miképpen legyen az típus voltában, de Szabó Magda drámája esetében ez oly módon igaz: nagyobb erénye a műnek a *jellemek* felépítése, ábrázolása, megalkotása, mint az a *nyitottsága*, hogy alaphelyzete egy másik léthelyzetünk ösének tekinthető. Talán ebből adódik az is, hogy az államalapítás első és kínzóan nehéz lépései nem csupán 1945 hasonlóan nehéz és sorsdöntő időszakában térnek vissza – bár erre a történelmi fordulóra figyelmeztet nyelvi, stílusbeli elemek, bizonyos történelmi utalások segítségével az író – hanem megnyilatkozhatnak minden helyzetben, amelyben azonos a döntés tétje.”¹¹

Mint látható, a kritikus a mű immanens értékeinek hangsúlyozásával igyekszik halványítani a parabolisztikus áthallás egyirányú értelmezését, jelesül azt, hogy a drámai helyzet egyértelműen az 1945–1949-es szocialista rendszerváltás előképe lenne. Túl a korabeli kritikai visszhang kánonján, az író is ezt az összefüggést csak sejteti: „Ilyen egyértelműen politikus darabot még sohasem írtam. (...) De rendkívül szerettem csinálni, és szerettem azt is, hogy az eddigiektől különböző nyelvi megoldáshoz kellett nyúlnom ahhoz, hogy érzékeltessem azt, hogy a magyar történelemnek olyan jelentős fordulóján vagyunk a 10. században, amihez fogható majd másfajta történelmi megfogalmazásban, másfajta szituációban, mint egy koncentrikus körnek egy másik, nagyobb körvetülete, ismét előtérbe kerül.”¹²

Régimódi történet.

1979. április 7. Rendező Lengyel György

A regény színpadi változatát 1978 nyarán a Madách Színház előadásában láthatta a debreceni közönség, a XII. Színházi Napok keretében. A színházi prospektus drámát emleget, holott egy regény dramatiszálása került színpadra. Nem drámát látunk, szögezte le annakidején e sorok írója. Ez azonban „vajmi keveset von le a darab hatásából”, hiszen olyan művészek megszemélyesítő játékából árad a tragédia szele, vagy az amorális könnyelműség, mint Sulyok Mária, Márkus László, Schütz Ila, Almási Éva stb.¹³

Egy év múlva Lengyel György – immár Debrecenben, Balogh Gábor társágában – ismét színpadra állította a darabot. Lengyel György értelmezése szerint a színmű tengelyében Jablonczay Lenke, egy elpusztított, nagy értékű tehet-

¹¹ Cs. Nagy Ibolya: *Az a szép, fényes nap – Bemutató a Csokonai Színházban*. Napló, 1977. október 2. 10.

¹² Garai Gábor: *Írószobám*. Kortárs, 1977. Újra közölve: ACZÉL Judit szerk.: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Db. 1997. 101.

¹³ Bakó Endre: *A XII. Színházi napok Debrecenben*. Alföld, 1978/7. 100–102.

ség, és nagyanyja, Rickl Mária áll. „A darab erős társadalmi és lélektani problematikája a maga módján ibseni attitűdöt mutat: a múlttal úgy számol le, hogy nem löki el magától, hanem szembe néz vele. Úgy kéri számon a kor fogyatékoságait, hogy a túlélők számára fogalmaz meg vele érvényesíthető tanulságokat.”¹⁴

A megyei lap kritikusa nekrológnak nevezi a drámát, melynek dramaturgiáját az emlékek láncolata szabályozza. Áttekintve a jellemrendszert, megállapítja: „A hatalmas családregény epizódokra bontott cselekménye az igazi tragédiákat csak sejtetni tudja. (...) Dráma nem zajlik a színpadon, ehhez túl sok kisebb dráma szele csapkod: a mű inkább a folytonosságot hangsúlyozza a maga bontott, egymás mellé helyezett, kerek jelenetekből építkező szerkezetével.” Elismeréssel szól a rendezésről, a színészek közül főleg Egri Márta (Emma és Lenke), Hegedűs Erzsi (Rickl Mária), Agárdy Ilona (mindenes), Simor Ottó (Jablonczay Kálmán), Markovits Bori (Gizella), Sárvári Győző (Kálmánka) játékáról, Csányi Árpád díszleteiről, de a jelmeztervező és a koreográfus munkáját kritikus megjegyzésekkel illeti.¹⁵

Az Alföld kritikája is tanúsítja, hogy a debreceni előadás elnyerte a közönség tetszését, de ezt – szerinte – színházon kívüli tényezők sokasága is motiválta, leginkább a téma és a történet földrajzi közelsége. Mert a darab „minden drámaisága mellett is szélsőségesen epikai jellegű. (...) A regény színpadi adaptációja megőrzi az epikai jellemábrázolás sajátosságait: szélesebb perspektívában, teljesen láttatja az alakokat. A messziről induló, lassan hömpölygő cselekmény során majd valamennyi szereplő sorsába bepillantunk, s a sorsokon külön tragédiákra döbbenünk. Ez viszont könnyen megzavarja az egyes jellemeknek a drámai logika szerint történő elhelyezését. (...) Az epikus drámaépítés más formában is teremt jellegzetes veszélyhelyzeteket: például azt, hogy naturalista üresjáratok keletkeznek, életképekké merevedhetnek egyes jelenetek.” Hangsúlyozza, hogy az ilyen művek bemutatására csak megfelelő művészi kapacitással rendelkező színház, alkotói fegyelem birtokában lévő színészgárda vállalkozhat. Lenke lenne a színpadi adaptáció igazi hőse, de keveset van színpadon, ezért „nagy egyéniségnek kell lennie az őt alakító színésznőnek.” Egri Mártáról sok jót mondhatna, de úgy véli, nem rendelkezik még azzal a pszichikai erővel, amely az alak teljes lelki kibontásához elegendő. A Csokonai Színház csak vendégművészekkel (Egri Márta és Sárvári Győző) tudta a feladatot teljesíteni, az eredmény, ha nem is kiemelkedő, de megnyugtató.¹⁶

¹⁴ T. G. = Túri Gábor: *Régimódi történet. Szabó Magda művének premierje a Csokonai Színházban*. Napló, 1979. április 7. 5.

¹⁵ Cs. Nagy Ibolya: *Régimódi történet*. Napló, 1979. ápr. 15. 10.

¹⁶ Pálffy István: *Régimódi történet*. Alföld, 1979/6. 85–87.

A macskák szerdája

1986. szeptember 26. Rendező Gali László

A macskák szerdája korábban *Szent Bertalan nappala* címen futott. A recenzens, Cs. Nagy Ibolya nagy sikert jegyez fel a színháztörténelem számára. A darab nem kevesebb mondandót hordoz, mint hogy Csokonait a kollégiumból nem személyes hibái, mulasztásai, csínyjei miatt távolították el, hanem mert politikai veszélyt idézett elő a kollégium és a város számára. Ezt a koncepciót a kritikai kánon Szabó Magdának tulajdonítja, holott eredetileg Juhász Géza találmánya, Julow Viktor pedig megerősítette. Hozzátesszük: feltételezésről van szó, amit a tudománynak még dokumentálnia kell.¹⁷ „*A macskák szerdája* alkalmi dráma, s igazságai csak az adott helyszínre, az adott korra, s az adott körülményekre érvényesek. S mindez Szabó Magda ugyancsak összetéveszthetetlenül egyéni drámanyelvén hangzik fel, telt, tartalmas, szépen formált mondatokban, finom iróniával is megpötytyözött, rugalmas, sikló dialógusokban. Frappáns dramaturgiai megoldásokban sincs híján a dráma: a sikernek tehát nemcsak a nézőtérén dobogó patrióta szívek természetében leljük a magyarozatát, hanem a dráma tényleges műfaji értékeiben is.” De esztétikai hiányérzetének okait is fejtegeti. Többek között azt, hogy az író Domokos főbíró alakját mesehőssé, szupermanná növeli, körülötte csak devalvált figurák mozognak, „a Kollégium tanteszülete oly méltatlanul alatt repül, hogy nem szolgál rá a bécsiek vádjára”. A költő elbocsátásának ténye drámaszerkezeti, dramaturgiai buktatókat is rejt, a második felvonásban a cselekményidő csavarodik egyet, fölöslegesen. Az árnyokat a rendező nem tudhatta helyrebillenteni. Dicséri Kóti Árpád (Udvaros), Sárközy Zoltán (vámigazgató), s főleg Csendes László (Domokos főbíró) alakítását.¹⁸

Gali László rendező a hírlapi előzetesben azt nyilatkozta, számára a kérdés az, „lehet-e akkora áldozatot hozni egy ügyért, mint a drámában (...)” Vagyis a rendezőt az áldozathozatal „módszertana” érdekelte.¹⁹ E sorok írója úgy érezte, az író a könnyebb ellenállás irányába vitte a cselekményt, amikor Csokonait naiv, gyermeteg, fecsegő jellemnek festi, aki önként sétál be az oroszlanbarlangba. A Martinovics-kivégzést elítélő versét ugyanis (nem volt ilyen, ez írói lelemény!) felolvassa Müller vámigazgatónak, majd a kéziratot a nyomtatás reményében a kezébe adja. Domokos főbíró pálfordulása katarziszt kiváltó drámai csúcspont lehetne, hogy ti. a veszélyes, irreverzibilis helyzetben védenca ellen fordul. De nem az! A néző ugyanis *egyértelműen* helyesli lépését, ettől a felelőtlen, hebehurgya alaktól meg kell szabadulnia a közösségnek a megmaradás ér-

¹⁷ Julow Viktor: *Csokonai Vitéz Mihály*. Bp. 1975. 133.

¹⁸ Cs. Nagy Ibolya: *Szabó Magda: A macskák szerdája*. Napló, 1986. október 4. 7.

¹⁹ Cs. Nagy Ibolya: *Szabó Magda: A macskák szerdája*. – *Pénteken bemutató a Csokonai Színházban*. Napló, 1986. szept. 25. 5.

dekében. A darabnak valóban sikere volt, ahol az előadás dramaturgiai logikája megbillent, az nem a rendező hibája.²⁰

Hatásos, izgalmas történelmi játéknak nevezi a „Debrecen” kritikusa a darabot, „mely méltó a város jubileumához, a színház névadójához”. Szerinte Szabó Magda színdarabja a város drámája. „Nem Csokonaié, nem Domokos főbíróé – a városé. Debrecen szülte e darabot, a debreceniség vezette az író tollát. S ő megérteti a város dilemmáját. Történelmi parabolájában Bécsből nézvést a 18. századvégi Debrecen ’túlméretezett falu’, de veszedelmes góc. (...) S mert valóban, összetéveszthetetlenül magyar, potenciális veszélyforrás az udvar számára.” Ha a szükség főhajtásra készíti, akkor fejet hajt, de „a főhajtás még nem behódolás. Évszázados stratégiája ez a tűrni képes faluvárosnak.” De a szobákban játszódó jeleneteket statikusnak érzi. „Ott döccent csak a tempó, ahol a darab metrumba is fékeződött...”²¹

Fanni hagyományai

1993. szeptember 17. Rendező Pinczés István

A rendszerváltozás után az első Szabó Magda darab a Csokonai Színházban a *Fanni hagyományai* volt. Kármánnál Fanni lelke hal meg előbb, a test romlását a benső indukálja. „A lélek halála azonban lassú folyamat, Kármán napló- és levélregénye gyönyörűen kirajzolja. A színmű kevésbé: még csak nem is a – férfiként – politikai áldozat Tataira veti a legnagyobb hangsúlyt, hanem a közegre. Nehéz helyzetbe hozva ezzel a rendezőt, s még nehezebbe a játszókat. Bár változatlanul Fanni hagyományai a cím, (kissé megtévesztően) a színdarab háttérbe szorítja a remek kármáni folyamatrajzot, amelyben a könnyező szobor a hallgatag makacsságában leli lelki aktivitását. (...) Ám így is kész csoda, hogy a címszerepet alakító Bacsa Ildikó pontosan megragadta s ábrázolta e lényegszerűséget, miután az – érthetetlen okokból – csak vékony ér Szabó Magda művében. Hogy mi a folyó benne, megvallom, nem tudom. Mert egészen mozaikos s nem-egyszer keveset mondó a történés: a dráma alapkövetelménye, a kollízió halovány.” A kritikus csodálja Szabó Magda Kármán-tanulmányát, de ez a darabja nem idézi meg számára a zseniálist alkotó író. Felteszi a jogos kérdést: „... egyáltalán megidézheti-e a dráma, mint műnem? Lehet-e, s nem a kör négyszögösítése-e egy szentimentális naplóregényből színművet írni?” Pinczés István rendező érdeme azonban, hogy tablószerűségükben is élnek a sokszereplős jelenetek, s Bacsa Ildikó nagy pillanatai révén Fanni mégis önálló életre kél.²²

²⁰ Bakó Endre: Szabó Magda: *A macskák szerdája. Bemutató a Csokonai Színházban.* Alföld, 1986/12: 112–115.

²¹ Tóth Dénes: *A macskák szerdája.* „Debrecen”, 1986. okt. 4. 6.

²² Arany Lajos: *Önálló életre kelt a könnyező szobor - Amikor nem tud megbirkózni a drámai műnem a híres alapanyaggal.* Napló, 1993. szept. 21. 7.

És ha mégis, uram?

1997. október 3. Ősbemutató. Rendező Lengyel György

Nagy sajtóhírverés előzte meg az *És ha mégis, uram?* történelmi dráma ősbemutatóját. Ez az opus, mint ismeretes a IV. Béla királyról írott trilógia (A meráni fiú, A csata, Béla király) egybedolgozása, szintézise. Lengyel György rendező a legjelentősebb magyar történelmi drámák közé sorolja, amely egyesíti magában mindazokat az erényeket, amelyeket Németh László és Illyés Gyula drámáiban találhatunk. A műnek szerinte az egyik nagy problémája a hit kérdése, a másik a nemzeti összefogás gondolata. Ő maga pályája egyik legnagyobb kihívásának tartja a komplex mű színpadra állítását.²³ A lap kritikája is lelkes hangfekvésű, méltatja a 80 éves írónőt, a darab szellemes dialógusait, a nyelvi modernség és a patinás szókincs szervességét, a történelmi hűséget, a visszafogott aktualizálást, a „dísztelenül is szuperáló színpadi játékot” stb. A főbb szerepeket meghívott vendégek alakították (IV. Béla: Mertz Tibor; Pál atya: Medgyesfalvy Sándor), játékokat együttesen jellemzi: „Mindenki ügynek élte meg a bemutatót, s a siker érdekében verte fel magában a lelket.” Kritikáját nem tartanánk hitelesnek a következő bekezdés nélkül: „A darab kissé hosszabb, mintsem belső arányai diktálnák, kíván a nézőtől bizonyos ülőképességet. Egy tíz-tizenöt perces húzás javára válhatott volna. Például a tatár hercegnő oktatása meglehetősen volt a jelzésértékkel.”²⁴

Sziluett

2001. március 16. Rendező Pinczés István

„Minden író választ magának mestert – vallja Szabó Magda. Számomra, mióta az eszemet tudom, Vörösmarty volt a legnagyobb titok. Márpedig világéletemben szerettem volna megfejteni a nagy irodalmi titkokat.”²⁵ Az alapos búvárkodás eredménye egy esszékötet, s egy színmű: a *Sziluett (Vörösmarty medalionok)*. „Szabó Magda főhajtással, de azért nem levetett sarukkal közlekedik a terepen. Foglalkozik tárgyával, nem ünnepi szavaival veszi körbe. Mesél, mint regényeiben, medítál, merész következtetésekre is jut közben, verseket elemez, inkább katedréről szólít, mintsem színpadról. (...) A Csokonai Színház aranycsapatot mozgósított a produkció érdekében (Pinczés István rendező, Gyarmathy Ágnes jelmez-, É. Kiss Piroska díszlettervező, Radnóti Zsuzsa dramaturg). (...) Az alakítások nem kiemelkedőek ugyan, ám pontosak, plasztikusak és korrek-

²³ A. L. = Arany Lajos: *IV. Béla király is méltó a szentségre.* - Napló, 1997. okt. 3. 14.

²⁴ Erdei Sándor: „*Belát a történelem és az ember bőre alá.*” Napló, 1997. okt. 8. 14.

²⁵ R. Simor Katalin: *A költőnek a mindenség a családja. Szabó Magda Vörösmartyról, Lauráról és a művészet igazságáról.* Napló, 2001. márc. 17. 6.

tek.” (Majzik Edit [Laura], Oláh Zsuzsa [Bajzáné], Csikos Sándor [Vörösmarty]).²⁶

Beszámolójában Tóth Dénes a jeleneteket-képeket értelmezi: az egyikben a költő, a másikban a férfi, a harmadikban „a magyarság és a világ sorsán töprengő, egyetemes horizontú gondolkodó” sziluettjét adja az író Vörösmartynak. Az árnyképben pedig az eltorzult tudatú költő előtt rémalak jelenik meg: a reménytelenség megtestesülése. „És mégsem! Lesz hajnala a költőnek, míg arcélét megrajzolja kései utódja.” S míg rendezők, színészek vállalják színpadra segíteni „eme divatosnak nem mondható drámákat és szerzőket.”²⁷

Kiálts, város!

2002. október 4. Rendező Meczner János

A kritikus éppen csak utal az előzményre, de a dráma szerkezetét, logikáját sem firtatja, üzenetét ekképp fogalmazza: „Kíméletlen, kompromisszumképtelen (sőt művészetellenes) volt az új felekezet, a reformált hit, de talán ez az erősnek mutatkozás kellett ahhoz, hogy megmaradjon...” Méltatja a szereplőket (Csikos Sándor: Gál Nagy István; Melkvi Bea: Eszter; Zubor Ágnes: id.Gál Nagy Istvánné) stb., akik pontosan, érzékletesen játsszák szerepeiket, Meczner Jánost meg azzal tünteti ki, hogy „nem telepszik rá a darabra, hagyja, hadd szóljon saját törvényei szerint.”²⁸

Mindent másképp látott és értékelt azonban Tóth Dénes inkább tudósításnak, mint kritikának nevezhető írásában. Előbb ugyanis a 85 éves Szabó Magda ünnepléséről számol be, frappánsan: „A vitálisan méltóságteljes és ízlésesen exhibicionista jelenségre emlékezni fogunk. Színpadi szereplése színház volt a színházban...” A drámát izgalmasan korszerű produkciónak nevezi, az előadást „a kötelező irodalom fölmondásának.” A puritánnak ábrázolt Debrecen itt élettelenességbe szürkül. „Ebben a fölfogásban a főbíró (Csikos Sándor) sóltan hivatalnok”, Melkvi Bea megnyilvánulásai melodramatikusak, az előadást papírmásé figurák népesítik be. (Kivétel Sárközy Zoltán Sztavriász alakítása.) A rendezés fő hibája a kellő drámai feszültség hiánya.²⁹

A nosztalgia fénytörésében valósággal idegennek hatott ez az előadás – természetem hozzá. Meg kell adni viszont, hogy Meczner János egy rendezői fogással világosabbá tette az előjáték értelmét!

²⁶ Pozderka Judit: *A katedráról szólít a drámaíró.* – Szabó Magda Sziluett című színművének bemutatója a Csokonai Színházban. Napló, 2001. ápr. 7. 9.

²⁷ Tóth. Dénes: *Medalionokkal ékes sziluett.* „Debrecen”, 2001. április 4. 7.

²⁸ Erdei Sándor: *A szép lelkű törvény silány betűje.* Napló, 2002. október 12. 9

²⁹ Tóth Dénes: *Várostartóló – papírmáséból.* Debrecen, 2002. október 18. 11.

Kígyómarás

2005. október 7. Rendező Csikos Sándor

A Csokonai Színház díszelőadással ünnepelte fennállásának 140. évfordulóját, s ezúttal is Szabó Magda szerzeményével, a *Kígyómarás* c. drámával. Az előzetes beharangozó a cenzúra szerencsés mulasztásának tudja be, hogy a darab annak idején nyilvánosságot kaphatott, mert nem családtörténet elevenedik meg benne, hanem „a közelmúlt történelmének lenyomata.”³⁰(?) „Hihető-e, hogy egy férfi nem tudja: szereti-e őt a felesége vagy sem. (...) Tóth János naiv, jóhiszemű, sőt pipogya. Felháborító mamlaszása még egy szerelmes asszonyt is csalásra ösztökélne. (...) Tóth személyisége tehát vitatható.”³¹ Egy másik nézőpont: „Csikos Sándor életének első rendezői munkája értő/érző hangulatfestő előadás.” Tóth János, mint szerep „Garay Nagy Tamás színészi pályájának emlékezetes pillanata.” (Oláh Zsuzsa alakítását nem minősíti). A kritikus szerint „Az 1960-ban 42 éves alkotó darabja egy szépsége (?) és energiái teljében lévő nő dolgozata”.³²

Meglehet, a dráma szerkezeti felépítése kifogástalan, – teszem hozzá – de szervi baja, hogy Tóth János figurája súlytalan, balgasága szinte fájó. Ez mellékessé teszi a tovább élő, megrögzött társadalmi előítéleteket, mint konfliktust képző drámai potenciált. Egy etikailag sem kifogástalan személyiség életcsődje nem kelti a nézőben a fenség érzetét, ez nem tragédia, csak botrány.

A macskák szerdája

2007. október 5. Rendező Árkossy Árpád

„Mindazok, akik nem szívből, hanem udvariasságból tapsolnak, nem is sejtik, hogy ezzel a színházat a sírja felé terelgetik. Ahol nem lehet megbukni, nem lehet komolyan sikert aratni sem.” – idézi Hassó Adrienn Kornis Mihály bölcs gondolatát *A macskák szerdája* újabb bemutatása alkalmával. A közönség ugyanis illedelmesen tapsolt. „Ha a siker mértékegysége a taps, akkor akár azt is mondhatnánk, hogy a darab ötösré vizsgázott. Ha viszont a ruhatárból hazasietőköt hallgatnánk, már csak hármásra.” Valóban, a Szabó Magda 90. születésnapja tiszteletére ismét műsorra tűzött színmű elég halvány előadásban reinkarnálódott. Hassó legnagyobb hibának azt tartja, hogy a rendező nem találta el a megfelelő ritmust és hangnemet, afféle oratórikus fennköltség uralkodik szenvedélyesség helyett. Nos, a Kóti Árpád (Udvaros) és Csikos Sándor (Domokos főkurátor) kettős mégis szerzett kellemes pillanatok, Újhelyi Kingával együtt

³⁰ R. Simor Katalin: *Díszelőadás a teátrum jubileumán. Szabó Magda Kígyómarás c. drámája máától látható a Csokonai Színházban.* Napló, 2005. október 7. 3.

³¹ Erdei Sándor: *Suba a subához, guba a gubához. Kígyómarás. Szabó Magda drámájának bemutatója a 140 éves Csokonai Színházban.* Napló, 2005. okt. 26. 7

³² Balogh Tibor: *Örökmódi történet.* Debrecen, 2005. okt. 19. 13.

(Kocsmárosné). Dicséretet kap Kiss Beatrix jelmeztervező, Libor Katalin díszlettervező is.³³ Vegyes benyomásokkal távozott az előadásról Tóth Dénes. „A nyitó és a záró kép között majd három óra telik el. Rengeteg idő – mert az előadás nem tölti ki. (...) A macskák szerdáját 1986-ban mutatta be a Csokonai Színház. Ugyanúgy játssza ma is. Talán nem is lehet másképp.” Az idősebb színészek (Csikos, Garay Nagy, Miske László) járatosak az úgynevezett középfajú dráma középhőmérsékletű világában, de a fiatalok nem tudnak mit kezdeni ezzel a játéktípussal. Végső summája: „A 21 éve játszott darab valahogy összezsugorodott, nem igényli a nagy színházi formákat. (...) A nagyszínpadon csupán elmondatik, de nem történik meg a dráma; fáradtan, tompán terjengenek a gondolatok.”³⁴

Régimódi történet

2013. október 18. Felújítás. Rendező Csikos Sándor

Egy kis műismertetés, majd a két remek színésznő (Kubik Anna és Oláh Zsuzsa) előzetes méltatása után a kritikus dicséri Csikos Sándort, „mint ahogyan az író más műveiben, most is ösztönösen rátalált a darab ízére-zamatára, s átgondolt, letisztult rendezésének köszönhetően megelevenedett egy letűnt kor, a 19–20. század fordulójának konzervatív, férfiközpontú világa.” De tollhegyre tűzi a hibákat is: a rendező nem fektetett kellő súlyt az idő múlásának ábrázolására, aminek egyik oka, hogy a szerepek nincsenek megkettőzve, ugyanazok játsszák a fiatal és a felnőtt személyeket. „A másik gond, hogy kissé hosszúnak érezzük a játékidőt (a kevesebb jelen estben is több lehetett volna), mintha Csikos Vidnyánszky 'maratoni' (4 órás) rendezésével akarna versenybe szállni.” A népes szereplőgárda főszereplőin kívül másoknak is kijut a dicsérő szavakból. (Garay Nagy Tamás: Id. Jablonczay Kálmán; Sárközy Nagy Ilona: Jablonczay Lenke; Szalma Noémi: Gizella stb.)³⁵

Az ajtó

2016. január 15. Premier. Rendező Naszlady Éva

Irodalomkritikai közmegegyezésnek számít, hogy az író műalkotásának csúcspontja *Az ajtó* c. regény, amelyet Szabó István filmre vitt. A regény értéke nem a fordulatos, izgalmas cselekményesség – voltaképpen alig van benne akció –, hanem a *belülről irányított* főhős jellemének titokzatossága, a lényéből sugár-

³³ Hassó Adrienn: *Nem tapsban mérik a sikert. A Macskák szerdája. Szabó Magda színművének bemutatója a Csokonai Színházban. Napló, 2007. okt. 14. 5.*

³⁴ Tóth Dénes. *A macskák utóélete. Debrecen, 2007. október 17. 14.*

³⁵ Hassó Adrienn: *Törik, nem hajlik – asszonyorsók drámája. Napló, 2013. október 310. 11.*

zó aura, amely mágneses teret, izgalmas lélektani rezonanciát teremt maga körül, a vonzás és taszítás törvénye szerint. Ezt a film nem tudta visszaadni. Még kevésbé Naszlady Évának a kamaraszínházban (volt Vig Mozi) játszott színpadi átirata. „Naszlady Éva feltehetően a nézői figyelem felkeltése, illetve megtartása érdekében próbált humort, zenét és mozgást becsempészni a darabba.” De ez visszajára sült el: a Török-, majd a Radetzky-induló nem illik *Az ajtó* hangulatába, a tér rosszul volt megszervezve, az ide-odamászkálás a jellemábrázolás szempontjából teljesen feleslegesnek tűnt. „A produkciónak ennek ellenére voltak szép és emlékezetes pillanatai, melyek leginkább a színészi alakításoknak köszönhetőek.” De egy-két kritikai megjegyzést azért küld Varga Klári (író) és Kubik Anna (Emerenc) címére is.³⁶

Szabó Magda drámaírójének legfőbb jellemzője, hogy témáért mindig a múltba fordult, az 1970-es évektől kezdve a magyar történelem valamely fordulópontja vagy egyik-másik kiemelkedő személyisége érdekelte. Színpadi műveiről eddig nem született monográfia, de nagyobb szintézis, amolyan összefoglaló tanulmány sem. Annál több hírlapi kritika fogadta darabjainak bemutatóit, többnyire méltató hangnemben. Különösen az *Az a szép fényes nap* váltott ki országszerte osztatlan elismerést, aratott elsőprő közönségsikert. Feltűnő, hogy debreceni bemutatóinak kritikai visszhangja – egy-két kivételtől eltekintve – hűvösebb, mint az országos sajtóé, amiben valószínűleg közrejátszott, hogy a bemutatók legtöbbször ünnepi alkalmak kíséretében zajlottak le, s a kritikus meg akarta őrizni tárgyilagosságát. Némely kritika jelzi a közönség reakcióját, amely legtöbbször kedvezőbb a kritikai megítélésnél. Ezért is mondhatjuk, a Csokonai Színházban műsorra tűzött Szabó Magda művek mindenkor az adott évad tartópillérei voltak.

(A recepciótörténet főleg a Hajdú-bihari Napló, az Alföld, továbbá a Debrecen - Várospolitikai hetilap (1986–1989), illetve a Debrecen – A város lapja (1999–2010) írásai alapján készült.)

³⁶ Hassó Adrienn: *A kilenc macska titka* Napló, 2016. febr. 14. 5.

Jablonczay Tímea

Szabó Magda meséi Egy vándorkiállítás margójára

Szabó Magda gazdag életművében kiemelt helyet foglalnak el a gyermek-, és fiatal olvasókra számító ifjúsági regények. E regények gondozását és kiadását a Móra Kiadó végzi. Szabó Magda születésének századik évfordulóját ünnepeelve a kiadó számára fontos volt egy olyan emlékkiállítás létrehozása, mellyel egyrészt az író munkássága előtt adózik, másrészt mellyel a regények olvasóit, azaz a gyermekeket és fiatal felnőtteket közvetlenül tudja megszólítani.¹ A kiállítás – a kiadó tervei szerint – több éven keresztül járja az ország különböző iskoláit, művelődési házait, ezzel is lehetővé téve olyan programok kialakítását, melyeken keresztül az író mese- és ifjúsági regényei kerülhetnek az érdeklődés középpontjába. A kezdeményest a debreceni Méliusz Juhász Péter könyvtár karolta fel, így ez a könyvtár biztosított helyet a kiállítás bemutatkozásának és itt nyitották meg elsőként a kiállítást.

Szabó Magda életműve sokszorosán rétegzett, noha főként regényei ismeretek, de kiváló költő, drámaíró és esszéista is volt; valamint szépirodalmi alkotásai mellett egyenrangú szövegminőséget jelentenek a mese- és ifjúsági regényei. Az író népszerűsége, az újra meg újra kiadott könyvek közönségsikere nemcsak itthon, de külföldön is megmaradt – az egyik legtöbbet fordított magyar író. Legtöbb regénye megjelent többek között angol, német, orosz, francia, holland, dán, olasz, lengyel, spanyol, finn, cseh, grúz, de még örmény kiadásban is. Regényei iránt az utóbbi évtizedben, években az érdeklődés nem csökken, hanem inkább növekvő: nagy elismerést jelent az *Ajtóért* (1987) kapott rangos francia Femmina-díj (2003), és a *Katalin utcáért* 2007-ben elnyert ugyancsak rangos francia Cévennes-díj.

Az írói életműben fontos szerepet betöltő mese, ifjúsági irodalomhoz kapcsolódó művek háttérében bizonyára az az élettörténeti mozzanat áll, hogy egyrészt pedagógusnak készült és közvetlen kapcsolatban volt azzal a generációval, melyet később ifjúsági regényeiben megszólított, Meséinek gyökereit a szülői házban kell keresnünk: „*Két író gyermeke voltam*” – mondja, „*két tündér gyermeke voltam*”. Többször utal rá, hogy édesanyja, Jablonczay Lenke is „tündökletes képzelettel írt” meséket, az édesapa, Szabó Elek verseit és novelláit azonban csak maga és a gyermeke örömeire alkotta meg. Az írói pályafutás

¹ A kiállítás létrehozásában a Móra Kiadó megbízásából kurátorként vettem részt.

további munícióit lehet keresni a távolabbi ősök irodalomalkotó tevékenységében, akik írtak, verseltek anélkül, hogy a professzionalitás rangjára emelkedtek volna. Ő maga is kiemeli az interjúkban, visszaemlékezésekben, hogy mennyire nagy szerepe volt a szülői ház otthonosságának, és képzeletét megmozgató, megoldozó történetmesélésekre ösztönző anyai és apai törekvéseknek, illetve később nevelői buzdításának abban, hogy végül író lett. „*Valóban, anyám meséi, apám novellái akár kiadhatók is lennének, a mi családjunkban mindenki író volt a maga módján. Mind a ketten minden este meséltek nekem, csak úgy a fejükből. Én azt hittem, hogy a mesekönyvek teljesen feleslegesek. Mire valók? Esténként mindenkinek az apja, anyja odaül az ágya szélére és mesél. Teljesen természetes volt, hogy én magam is eszmélésemmel egy időben már verset, rímet faragtam, mesét írtam. Nem akartam én író lenni, pedagógusnak készültem, a latin tanári pályától nem tudott eltéríteni még apám se, aki színésznőnek szánt. 10–12 éves koromban fedezte fel képességeimet Szondy tanár úr, aki kegyetlen módon próbált belőlem írót faragni, kijavította zsenyéimet, olyan látásmódra tanított meg, amiért máig hálás vagyok neki.*” (Interjú Szabó Magdával = *Ághegy*, 2008, 2875.)

Szabó Magda életművének – mind a gyermek-, ifjúsági irodalom, mind a szépirodalmi alkotások vonatkozásában – jól körülhatárolható szellemi alapjai vannak. Ezek az alapok sok szállal kapcsolódnak Debrecenhez, és ez a kötődés sokféleképp jelenik meg írásaiban. A szülői ház, a tágabb család története és emlékezete, vagy a protestáns vallási, etikai kódexből merített hitvallás Debrecenhez kapcsolódva alakította világképét, teremtett alapot az írásaihoz. A mese- és ifjúsági regényei közül nem egyben felismerhetők ennek a kötődésnek a nyomai, szimbólumoktól, helyszínektől, szereplők és élethelyzetek leírásáig. „*Az én képzeletvilágomban a bárány, szülővárosom, Debrecen ősi címerének állata az élet egyedüli biztonságos korszakának, a gyerekkornak szimbóluma.*” (Szabó Magda, *Ne félj!*) Nem véletlen tehát, hogy a bárány és a hozzá kapcsolódó kulturális (vallási) jelentés oly hangsúlyosan jelenik meg írásaiban. Van, ahol főszereplőként találkozunk vele – mint a *Bárány Boldizsárban* –, de van, amikor „csak” olyan állatfiguraként, mely az emberek közötti legfontosabb kommunikáció, a szeretet továbbításában vesz részt szimbolikusan (*Mondják meg Zsófikának*). Az Abigél helyszíne ugyan fiktív, Árkod valóságban nem létező magyar város, de a Matula vallásos, szigorú, önfegyelemre nevelő világának megrajzolásához a Debreceni Református Egyház Dóczi Leánynevelő Intézete is mintául szolgált.²

Debrecen és a szülői ház sok tekintetben vált az életmű részévé, de az íróvá válásban és írói fejlődésében nagy szerepet játszott az is, hogy elhagyja az

² Tudható, hogy a hódmezővásárhelyi Református Leánygimnáziumban tanítással eltöltött évek, melyek éppen a vészorszak idejére estek, ugyancsak szerepet játszottak a regény világának kialakításához.

otthont, hiszen a szellemi, etikai alapozás más élményanyaggal kellett bővüljön, más perspektívákkal, más életkörülményekben élők szemszögével, tapasztalatával is találkoznia kellett, és nemkülönben az irodalom fősodrához is csak így tudott kapcsolódni. Budapest nagy váltást, magas pozíciót hozott; a hódmezővásárhelyi Református Leánygimnázium magyar-latin szakos tanárából minisztériumi állásba kerül (1945–48), előbb filmügyi referens az irodalmi osztályon, majd Bóka László államtitkár hivatalában miniszteri titkár lesz. Ez a környezet teszi számára lehetővé, hogy olyan körbe kerüljön, mely később meghatározza az egész pálya alakulását: az Újhold köré szerveződő írócsoport tagjává válik és ismeretséget, majd házasságot köt Szobotka Tiborral. 1948 után ugyan elveszíti minisztériumi állását, de lefokozása, elhallgattatása az életmű szempontjából fontos hozadékkal bír. Előbb Budapesten, a Szinyei Merse Pál utcai általános iskolában fiúosztályba, majd a Horváth Mihály téri bemutató gyakorlóiskolába kerül tanítónak, és a két iskolában szerzett tapasztalatokból nyer ösztönzést az ifjúsági regények világának kialakításához. Oktatóként, nevelőként azt tapasztalta, hogy nincs korszerű olvasnivalójuk a gyerekeknek, ekkor fogalmazódott meg benne, hogy írni fog nekik. Ugyanakkor vallja, hogy „*Nincs ifjúsági irodalom. Nem hiszek benne. Irodalom van különféle korosztályú olvasók számára. Nincs ifjúsági író, csak író van. Minden könyvnek minden korosztályhoz kellene szólnia, ha az ember igazán jól végzi a munkáját.*” (Interjú Szabó Magdával – Illés György: *Címzett az ifjúság*, 1985)

1958-ig nem jelenthet meg szöveget nyomtatásban, amikor pedig újra publikálhat, a *Freskót* mutatja be a nagyközönségnek, mellyel viszont nemcsak a magyar irodalmi életbe robban be, hanem azonnal külföldi elismerést szerez: a regény kikerül Németországba, és óriási sikere lesz. Innen kezd irodalmi pályája kiteljesedni, és kezdi írni azokat a regényeket, melyeket mindnyájan jól ismerünk, néhány kiemelkedő mű ezek közül *Az őz* (1959), *A Danaida* (1964), *A Katalin utca*, *A Régimódi történet* (1977) vagy *Az ajtó* (1978). A széppróza mellett kezdetektől párhuzamosan születnek tehát a kisebb-nagyobb gyermekeknek írott alkotások: 1958-ban, a *Freskóval* szinte egyidejűleg lát napvilágot a *Bárány Boldizsár*, melyet hamarosan követ a *Sziget-kék* (1959). (Ír képes könyveket is, melyek ma kevésbé ismertek: *Ki hol lakik* (1957), *Marikáék háza* (1959). 1958-ban még egy ifjúsági regény is megjelenik, a pedagógiai szempontból ma is kiemelkedő alkotása a *Mondják meg Zsófikának*. Néhány év elteltével két újabb „pöttyös könyv”, az *Álarcosbál* (1961) és a *Születésnap* (1962) kerül fiatal olvasói elé, és 1968-ban újabb mesével, a *Sziget-kék* párdarabjával, a *Tündér Lalával* jelentkezik. Az 1970-ben megjelenő *Abigél*, melynek televíziós változata országos elismertséget és népszerűséget hoz, nemzedékek számára válik meghatározó élménnyé. Érdeemes felfigyelni rá, hogy az 1944-es események ifjúságnak készült változata megközelítőleg egy időben íródik a *Katalin*

utcával (1969), mely a Holokauszt tapasztalatának feldolgozhatatlanságát, a magyar társadalom krízisét végzetessé váló eseményként rögzíti.

Utaltunk rá, hogy a Szabó Magda regények népszerűek maradtak. De hogyan tudnak közkezen forogni az olyan regények is, mint az ifjúsági vagy lányregények, melyeknek a műfaji háttere alapvetően nem garantálja a marandóságot. Az ifjúsági regények ugyanis eleve tükrözik a kor szemlélet, értékrendjét, amelyben írótak, vagyis az efféle regények nem mindig állják ki az idő próbáját. Természetes, hogy Szabó Magda regényein is érezzük korának lenyomatát, nem minden élethelyzettel, problémamegoldással, szereppel, ambícióval tudunk azonosulni. Óhatatlan, hogy a regények világának van egy olyan rétege, mely inkább kordokumentumként működik: a háború és hatása mint állandó referencia pont, mi volt egy fiatal lány számára életcél a 60-as, 70-es években, bár nemcsak hagyományos modelleket, mintákat kínál lányok (fiúk) számára. Ha rá tudjuk venni a fiatal olvasókat a kritikai jellegű, reflektáltabb olvasásra, meg lehet vitatni a regények kapcsán, hogy mely témák, események, élethelyzetek, párbeszéd, szerepek, hogyan ágyazódnak a történeti kontextusba, vagyis mennyire kötöttek történeti kontextushoz, és mely jelentésréteg az, amely időtállóan bizonyul, mi az, ami a mindenkori olvasó számára forrásként működik.

Italo Calvino nem véletlenül mondja, hogy a mese jó bevezetés az emberi sorsok világába. Vagyis a mesék a személyiség alakításában közvetlenül vesznek részt, olyan viselkedési mintákat mutatnak be a gyerekeknek, melyeket később, életük során tudnak hasznosítani. A meséket olvasó vagy hallgató gyermek apránként ismerkedik meg a regények valóságával, tájékozódási pontokat kap arról, hogy mi a jó, mi a rossz, megtanul különbséget tenni aközött, hogy mit lehet tenni és mit érdemes tenni. A mesék legtöbbje beavatás-történet, a hősöknek próbákat kell kiállni, ismeretlen tartománnyal kell megküzdeni, problémát kell megoldani, és közben szövetséget is kell kötniük embertársaikkal, hogy a szeretetet tudják gyakorolni. Szabó Magda gyermek- és ifjúsági regényei ilyen útmutatások, tanítások, kereséstörténetekbe ágyazott nevelődési vagy fejlődésregények. Gyermek és kamasz hőseik olyan érési, tanulási folyamaton mennek keresztül, melynek során elsajátítják a jó és rossz közötti különbségtévesztés képességét. A regények mesevilágában a hősök keresnek valamit, próbákat állnak ki, azaz olyan helyzetekbe kerülnek, amikor dönteniük és cselekedniük kell. A próbák során rájönnek, hogy a saját boldogság elérése csak másokkal együtt lehetséges, vágyaik csak úgy teljesíthetők, ha képesek maguk elé helyezni mások érdekét, vagyis képesek másokért áldozatot hozni. Megtanulják, mit jelent a szolidaritás, így válnak erkölcsi emberekké és a közösség felelős tagjaivá. Vagyis a regényeknek ez a jelentéstartománya biztosan hasznos és fontos forrás lehet későbbi generációk gyermekei számára is.

A vándorkiállítás tablói között, ahogy a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett emlékkiállításban, központi helyet foglal el vizuálisan is az *Abigél*, és az utalás annak filmes változatára. Korunk vizuális és digitális kommunikációjában hangsúlyos képi és szövegfeldolgozást segítő, látvánnyá tevő elemek mellett fontosnak tartottam, ha a regény kontextusával és jelentésével kapcsolatban a fiatal olvasók néhány eligazító információt is kapjanak. Akadhat olyan olvasó (pedagógus), aki alighanem meglepődik a bevezető mondatokon: „Az *Abigélben* (1970) Szabó Magda a múlttal való szembenézés sajátos formáját választotta. A regény nem történelmi dokumentum, nem a magyarországi események valós ábrázolása, és nem is irodalmi tanúságtevés (ahogy azt a Katalin utcában vagy a Freskóban láthatjuk.) Mint minden gyermek- és ifjúsági regényében, az író itt is nevelni, tanítani szeretne: hogyan tud(ott volna/tudna) ellenállni egy közösség az uszító eszméknek, melyek nevében ártatlan embereket üldöznek és gyilkolnak meg? Hogyan tudja megadni a közösség az egyetlen választ, ami ilyen helyzetben adható, hogyan tud az ember bátran cselekedni, kiállni az üldözöttek mellett, kijátszani az ellenséget? Az összetartozás, szolidaritás, együttérzés, becsületesség mint alap etikai mérce merül fel a többi regényében is. Az *Abigélben* ezek a kérdések konkrét történelmi-politikai szituációban, szélsőséges helyzetben aktualizálódnak. Mit tehet az ember, hogyan cselekedjék, hogyan tanúsítson etikus magatartást, amikor elszabadult a pokol? Vagyis miért van szükség erős közösségre, benne felelős, felnőtt emberekkel, akik dönteni és kockáztatni tudnak?”³ Olyan idézeteket is választottam ezeknek a gondolatoknak az alátámasztásához, melyek arra utalnak, mindig figyelembe kell vennünk azt a műfajt, annak a műfajnak a konvencióját, melyben a mű születik. Miért fontos ez? Miért kiemelkedően fontos annak a megítélése, hogy az *Abigéllal* Szabó Magda mit és kiknek ábrázolt? Azért is érdemes felhívni a figyelmet az ifjúsági regény műfaji kódjára, mert meg tudjuk beszélni a regény nevelő, etikai szerepét, de vitára is sarkall: vajon egy szöveg, vagyis annak televíziós változata, hogyan tud részt venni a társadalmi tudat, közvélemény alakításában, vajon nem hamisítja meg az itt ábrázoltakkal a valóságot?⁴ Szabó Magda többféle utalást tett az *Abigél* kapcsán, melyekből a következőt emelem ki: „Mindent beleírtam az *Abigél-be*, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél.” De kiemelhetjük egy korabeli recenzióban közöltek is: „Mert az ellenállás bizony csínytevés, Ludas Matyi-furfang, az erkölcsi fölény tréfás erőmutatványa ebben

³ Idézet a kiállítás tablójáról, melyet jómagam írtam.

⁴ Ehhez lásd: Szilágyi Zsófia: „Mintha ő is zsidó volna”. *Idegenség, kiközösítés 20. századi magyar iskolaregényekben* = Schein Gábor és Szücs Teri (szerk): „Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban. ELTE Eötvös Kiadó, Bp, 2013. főként: 157-158.

a regényben; szép – és leányregénybe illő. Igaz mese ez arról a magyar ellenállásról, amely *lehetett volna ilyen is.*⁵

Mindnyájan tapasztaljuk, hogy napjaink egyik nagy kihívása az olvasás megszerettetése a gyermekekkel, a fiatal olvasók kinevelése. Az új média és kommunikáció technológia térhódítása hatással van a gyermekek olvasási szokásaira is: leginkább vizuális-digitális adathordozókat használnak információszerzésre, szórakozásra, önértelmezésre egyaránt. Az iskola, könyvtár szerepe ebből a szempontból szintén kiemelkedő: nemcsak színvonalas olvasnivalókkal kell ellátnia olvasóikat, hanem egyáltalán olvasóközönséget kell teremteni és gyarapítani. De az attitűdök megváltozásához érdemes valamennyire igazodni is, azaz auditív - és vizuális élményekkel társítva, játékos, interaktív formákat választva talán könnyebben tudunk olvasókat teremteni.

A fenti tartalmi és formai szempontokat ötvözve próbáltuk a kiállítást megtervezni, vagyis azt a szándékot szem előtt tartani, hogy a regények tapasztalatát, magának a könyvnek a médiumát hogyan tudjuk a gyermekek számára közel hozni, és szerethetővé tenni. A kiállítás egyes tablói Szabó Magda életmű rövid ismertetése után a mesék és ifjúsági regények világával foglalkozik. Van néhány olyan tabló, mely összefoglaló jellegű ismertetéseket tartalmaz, és vannak olyanok, melyek külön tárgyalnak egy-egy regényt. A tablók képi anyagához a könyvek jelen kiadásainak illusztrációiból, illetve más feldolgozások képi reprezentációiból válogattunk. A kiállítás annyiban rendhagyó, hogy a regények világához valamelyest értelmezést is kínál. Ennyiben biztosan szubjektív is, hiszen a kiállítás kurátoraként az én nézőpontom, értelmezési tartományom érvényesült a szelektálásnál, bemutatásnál. Megpróbáltam minden regényhez háttérismeretet is adni, de ezek az információk, képi feldolgozások csak kiindulópontok lehetnek a szövegek világába tett közös kiránduláshoz. A szöveges tartalmak vizuális és hangzó kiegészítései, reméljük, hogy színesíteni tudják azt az élményt, melyet maguk a könyvek biztosítanak. Így a *Bárány Boldizsár*hoz a Radnóti színház szíves felajánlását, a mesejáték CD-jét mellékeljük, a *Tündér Lalá*hoz a Debreceni bábszínház felvételének kis részletét, vagy az *Abigél* televíziós változatának egy filmrészletét.

Reményeink szerint a kiállítás hasznos tartalmakat biztosít majd az ország és határon túli iskolák, művelődési házak vonatkozó programjai számára, mellyel egyben a gyermek- és ifjúsági regényíró Szabó Magda előtt is tisztelgünk.

⁵ Faragó Vilmos: *Lányregény*, ÉS 1971. február 13, 11.

Tárczyné Mányi Sarolta

Debreczeni Képes Kalendárium A kéziratban maradt 1949-es kötet

Debrecen előkelő helyet foglal el a magyar nyelvű kalendáriumok történetében: az idők folyamán sok értékes naptárt adtak ki városunkban. Az első, még kezdetleges kiállítású, zsebben hordható, kis alakú kiadvány a városi nyomdában 1592-ben jelent meg a következő címen: „*Cizio magyar nyelven rend szerint napoknak megszahlalasarol igazán rendeltetett. Adatott ez melle ez vilag teremtéstől foguan valo rövid cronika. Debrecenben 1592 [Csáktornyai].*”¹ Az utolsó, természetesen már modern formátumú kötet az 1994-ben megjelent *Csokonai Kalendárium* volt. A közben eltelt 400 év alatt állandóan változott, emelkedett a kalendáriumok szellemi színvonala és nagy változáson ment keresztül a nyomdászat is.

Művelődéstörténetünk tanulmányozásához a kalendárium műfaja egyik igen fontos írott forrásunk. Bár a közölt írások többnyire egyáltalán nem álltak irodalmi színvonalon (lásd szerelmes elbeszélések, amelyek grófkőről, lovagokról, a szépséges Malvina grófnőről szóltak, nem beszélve a betyártörténetekről, rablókalandokról, hátborzongató gyilkosságokról), sőt megbízhatóságukhoz is kétség fért (pl. minden tevékenységre, utazásra, vállalkozásra, fürdésre, gyógyításra, érvágásra, de még a borotválkozásra is a csillagok megfelelő állásának figyelembe vételét ajánlották), ám a megelőző századok kalendáriumai mégis széleskörű érdeklődésre tarthattak számot és mindig fontos szerepet játszottak az egyszerű magyar emberek életében.

A kalendáriumok óriási példányszámban jelentek meg Magyarországon: egy-egy kiadó rendszeresen tízezres nagyságrendű közönséggel számolhatott. A 19. század elejére már „kalendáriumolvasó nemzet” lettünk. Erről így ír a Hazai és Külföldi Tudósítások: „*Nevezetes tünemény a magyar literatúrában, hogy szörnyű nagy számú kalendáriumok jelennek meg, és szerencsésen el is kelnek. Rövid szóval Magyarországbán elkel több 150.000 kalendáriumnál esztendőnként, mégis mindenestül a két magyar újságból – a Magyar Kurirból és a Hazai és Külföldi Tudósításokból – meg nem veszen 2000 exemplárt; más fontos könyvekből pedig alig veszen meg 500-at*”²

¹ RMK I. 251.

² Idézi Trócsányi Zoltán: *A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma* = MKSz. 1941. 33-34.

A régi világban a nép életét az év elejétől az év végéig az egyházi ünnepek szabályozták. A kalendáriumokból, csíziókból lehetett számon tartani ezeket az eseményeket. A kalendáriumok népszerűségét ezen felül gazdag, sokrétű tartalmuk is biztosította: gazdasági és gyógykezelési tanácsok, praktikus tudnivalók: vásárjegyzékek, postajáratok, címtárak. A rendkívüli események leírásai mindig készségesen alkalmazkodtak a vásárló-olvasó közönség igényeihez, hiszen színessé kellett tenni a kalendáriumot a vásárlói kedv megtartása miatt.

Ezeknek a naptáraknak a jelentősége azonban túlmutat a gyakorlati tanácsadás szerepén. A kalendáriumoknak ugyanis nagy jelentőségük volt a népi-nemzeti tudat, az anyanyelv ápolása szempontjából is. A kisenemességnek, az olvasni tudó városi polgárságnak és a jobbágyoknak hosszú időn keresztül kizárólagos magyar nyelvű olvasmánya a kalendárium volt a Biblia, a Zsoltáros könyv és a vallásos irodalom (ünnepi prédikációk) mellett. Ezek az olvasmányok és a vásári ponyváról beszerzett „irodalmi alkotások” jelentették az ismeretszerzés magyar nyelvű lehetőségét.

Az utókor szempontjából a naptárak legértékesebb részei a kézirásos bejegyzések. Kötésnél ugyanis minden hónap mellé üres lapot helyeztek el, amelyre a tulajdonos élete fontosnak ítélt dolgait feljegyezhetette.

A nagy számban ránk maradt bejegyzések elsősorban családi anyagi, gazdasági, utazási és időjárési adatokat tartalmaznak, de sok kultúrtörténeti érdekesség is található bennük. Különös becsük van a mindennapi életvitelre vonatkozó feljegyzéseknek.

Összegezve tehát kalendáriumaink ellátták az olvasót bizonyos – nagyon is vitatható – történelemszemlélettel, meglehetősen tudománytalan „orvostudománnyal”, a jövővé kétes realitású ismertetésével, megszívlelendő jó tanácsok sokaságával. Mindent figyelembe véve ezek az évkönyvek érdemeik mellett évszázadokon keresztül a babonák terjesztői is voltak. A kalendaristák jobbítási szándékai nyomán – különösen a 19. század második felétől – egyre gyakrabban találkozhatunk a kiadvány oldalain jó írásokkal, valóban okos tanácsokkal, babonás csillagjósolások helyett tudományos-ismeretterjesztő cikkekkel, színvonalas irodalmi művekkel, tehetséges írók, költők munkáival; tudósok, híres emberek életének bemutatásával, intézmények történetének ismertetésével (lásd pl. a Fazekas Mihály által 1819–1828-ig szerkesztett *Debreczeni Magyar Kalendárium*-ot). Tény, hogy az egykori naptárakban, kalendáriumokban számtalan becses korfestő, ismeretközlő, napjainkban is felhasználható értékes tanulmány rejtőzik.

A Debrecenben megjelent kalendáriumok a maguk idejében országos hírnévnek örvendtek. Népmvelő hatásában kiváló példa erre éppen a *Debreczeni Képes Kalendárium*, mely a legnagyobb hajdúsági városban napvilágot látott kalendáriumszerű kiadványok vonulatában kétségkívül mind tartalmi, mind

formai szempontból a csúcsot jelentette.

A debreceni városi nyomda négy évtizedes szünet után 1901-ben a *Debreczeni Képes Kalendárium* (a továbbiakban DKK) megjelentetésével újította fel több évszázados kalendáriumkiadási hagyományait.³

„Mint e nemes város ősi nyomdájának hivatalomnál fogva főfelügyelője, készséggel fogadtam a tekintetes tanácsnak azt a megtisztelő megbízását, hogy a „Debreczeni Képes Kalendárium” cím alatt az 1901. évben először megjelenő közhasznú, ösmeretterjesztő és különösen Debreczen szabad királyi város és Hajdú megye teljes címtárát magában foglaló naptár szerkesztését – legalább az első, úttörő alkalommal vállaljam el,”⁴ – kezdte az előszót id. Komlóssy Arthur városi főjegyző, polgármester-helyettes, a város közéletének jeles alakja.

A tekintetes tanács megbízását oly komolyan vették a mindenkori szerkesztők, hogy ettől kezdve maradéktalanul teljesítették a feladatot és a minden egyes évre szóló önálló kötet a két világégés és a gazdasági világválság közepette is mindig, időben napvilágot látott. Tették ezt folyamatosan, minden évben, 1948-ig (kivéve a háborús idők miatti egyetlen 1944/45. évre szóló, vékonyka, összevont kötetet).

Az első irányító-szerkesztő a DKK céljául azt tűzte ki, hogy „a nemes város közel 350 éves nyomdája kiadásában megjelenő naptár református szellemben legyen szerkesztve, Debrecen régibb és újabb történetéhez, kultúrájához, ipari, kereskedelmi és gazdasági fejlődéséhez s közügyeinek ismertetéséhez a megbízható adatoknak időszaki tárháza legyen.”⁵ „A DKK hivatása annak biztosítása, hogy a ma és a tegnap történelmi kapcsolatának tudata el ne homályosodjék az elmékben, hanem értse meg mindenki, hogy azt az immár 100.000 lelket számláló nagy magyar várost, mely már negyedfélszázad esztendővel ezelőtt a 'magyarság lámpása' nevet kapta, a mélyen gyökerező tradíciók különleges hivatás betöltésére kötelezik” – írja később a neves szerkesztő, Zoltai Lajos.⁶

A naptár a polgárságnak készült, – „erősen magyar és protestáns szellemben”⁷ – de a hagyományok szerint követve azt az elvet, hogy politikai eseményekről nem vesz tudomást. A kalendárium olvasóit, vásárlóit megosztotta

³ A városi nyomda 1861–1901-ig teljes egészében átadta kalendárium-kiadási és értékesítési tevékenységét az élelmes könyvárusból lett konkurens nyomdatulajdonosnak, Telegdi Kovács Lajosnak, aki uralkodói engedéllyel maga létesített nyomdaüzemet a városi nyomda mellett – írja tanulmányában Jakucs István: A csízió és a kalendárium története, különös tekintettel a debreceni régi naptárakra. = A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1962–1964. 203–215.

⁴ DKK. 1901. 19-20.

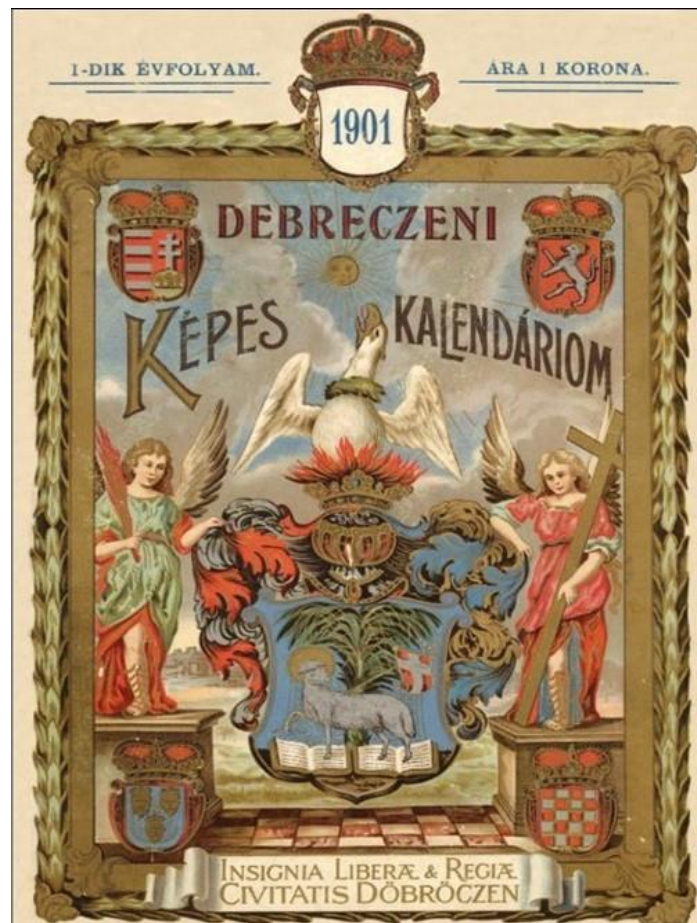
⁵ Vecsey Imre: Előszó = DKK. 1910. 17.

⁶ Zoltai Lajos: Olvasóinkhoz = DKK. 1914. 17.

⁷ id. Komlóssy Arthur: Előszó = DKK. 1903. 20.

a napi politika, sőt a városi politika is (lám, nincs új a nap alatt), így a DKK mindenkori szerkesztője igyekezett kerülni az olvasókat a kalendáriumtól esetleg elidegenítő, úgynevezett „kényes témákat”. A múlt emlékét ápolta, a jelenből csak azt közvetítette, ami ellenérzést egyik oldalon sem váltott ki. A DKK közel félszázados fennállása során jelentékeny kulturális missziót töltött be, határozottan tudományos és hely- és kortörténeti jelentőségű kiadvány volt.

A vállalkozás igen jól sikerült. Az első évfolyam az utolsó példányig elkelt, annyira megkedvelte a naptárt a közönség már az indulás évében. Ez indította a nyomdát arra, hogy a második évfolyamot kétszeres példányszámban (3000) jelentesse meg. A terjedelem is bővült és tartalma gazdagabb, értékesebb lett.



A DKK igen szép kiállításban, nagy alakban (18x26 cm.) kemény kötésben jelent meg. Fedőlapját Debrecen városának az 1693. április 11-én Bécsben ki-

állított diploma alapján megfestett királyok, fejedelmek által kibővített címere díszíti, többszínnyomásban.⁸ Gondot okozott a nyomdának, hogy mi legyen a címer felső girlandja középső részében levő kétfejű sassal. Ezt a DKK címlapjára nyomtatni képtelenség lett volna, hiszen az erősen függetlenségi érzelmű és az osztrák hatalmat gyűlölő közönség egyenesen elriadt és elfordult volna tőle.

Szellemesen oldották meg a problémát: a kétfejű sas helyére nyomtatták a DKK évszámát úgy, hogy az idegen felségjelből nem látszott semmi. A címer alatt latin nyelvű felirat olvasható: „*Insignia Liberae & Regiae Civitatis Debrecen*” (Debrecen szabad és királyi város címere). A kalendárium példányonkénti ára 1 korona volt és annyi is maradt az első világháborút követő inflációs időkig.

A DKK kezdettől fogva mellőzte a szerkesztők megnevezését az olvasóközönség előtt, csak a 25. évfolyamban, a jubileumra tekintettel, az első 24 évet összegezõ részben közlik nevüket. Az 1925. évet követõ kötetek szerkesztõire kutatásaim során különbözõ dokumentumokban sikerült rábukkannom. A teljes névsor a következõ:

1901–1903: id. Komlóssy Arthur
1904–1911: Vecsey Imre fõjegyzõ
1912–1924: Zoltai Lajos
1925–1928: Szatmáry Zoltán
1929–1931: Zoltai Lajos
1932–1936: Ecsedy István
1937–1938: Zoltai Lajos
1939–1948: Sõregi János

A DKK legkiválóbb szerkesztõje a jeles debreceni történetíró tudós, Zoltai Lajos volt, akire 1912-tõl bízták a kiadvány szerkesztését. Ettõl kezdõdõen az évkönyv az õ vezetésével és írásai révén magas színvonalú helytörténeti, néprajzi antológiává fejlõdött. Debrecen történetének legkülönbözõbb idõszakairól és kérdéseirõl írott ragyogó tanulmányai sorra jelentek meg itt: szám szerint 78 tanulmány, több mint 600 oldalon. Mûvei felölelik a háztartást, a táplálkozást, az építészettörténetet, a temetõi mûvészetet, az ötvösmûveket, a könyvnyomdászatot, a könyv- és mûgyûjtést, az egészségügyet, a régi lakóházak külsejét és belsejét, az iskoláztatást és a polgári krónikáírást is. A korabeli eseményekrõl szóló beszámolói szinte hézagpótlóak a város történetét kutató szakemberek számára. Hihetetlen sokoldalúsága nem tette felszínessé, fantasztikus szorgalma és kutatási kedve révén fontos eredményeket tudott és tud ma is nyújtani a szaktudományoknak és a történelemkedvelõ olvasóknak

⁸ A város címerérõl heraldikai tanulmányt Zoltai Lajos írt a DKK. 1903-as kötetében. (21–29.)

egyaránt. A DKK a helyi kutatók számára ma már helytörténeti klasszikusnak számít!

A DKK 1949. évi kötete is nagyjából elkészült Sőregi János⁹ szerkesztésében, sőt egy része nyomdába került és egyik-másik cikkről már kefelenyomatok is készültek, amikor a naptár kiadását a város akkori vezetősége beszüntette. E meg nem jelent naptár kéziratát és a vele kapcsolatos levelezés anyagát az Egyetemi Könyvtár 1958-ban 500 forintért megvásárolta a szerkesztőtől és a kézirat-gyarpodási naplóban a 4/1958. szám alatt nyilvántartásba vette. Könyvtári jelzete: Ms 13/39.

A kéziratok használatának jogi vonatkozásait 1958. május 28-án kölcsönös megegyezés alapján rögzítették Csúry István,¹⁰ a könyvtár igazgatójának jóváhagyásával, amelyet Sőregi János 1969. november 12-én Lengyel Imre és Korompai Gáborné dr. főkönyvtárosok előtt szóban is megerősített. E megállapodás 4. pontja kimondja, hogy az egyetemi könyvtár jogosult arra, hogy belső könyvtartudományi munkálataihoz egyes sajtótörténeti, bibliográfiai adatokat szükség szerint a tudományos etika követelményeinek megfelelően felhasználjon és közreadjon.¹¹ Kérésünkkel felkerestük a család életben lévő örököseit, akik örömmel adták hozzájárulásukat ahhoz, hogy ez a dolgozat létrejöhessen!

Korompai Gáborné főkönyvtáros kollégától már 1982-ben tudomást szereztem erről az 1949-es „Sőregi-kéziratról”, amikor a doktori disszertációm témaként a DKK helytörténeti írásaival behatóbban kezdtem el foglalkozni.¹² Akkor nem került sor ennek a hagyatékra a feldolgozására, de elérkezettnek láttam az időt, hogy helyrehozzam ezt a mulasztást: nagy hiba, hogy e különleges kiadvány utolsó, kiadatlan példányának tervezete eddig elkerülte a debreceni helytörténet-kutatás érdeklődését. Kimondhatatlanul érdekes és izgalmas volt számomra, hogy módom volt meglesni a műhelytitkokat, hogy betekinthessem a módszerbe, hogyan és miként állt össze kerek egészé egy ilyen reprezentatív évkönyv. Nyilván, a megelőző években is ugyanilyen levelezési, szervezési, szerkesztési folyamatok játszódtak le, míg a korabeli olvasók kezükbe vehették az újabb és újabb köteteket. A Szerkesztő pontosan dokumentálta az eredeti, személyes hangvétellő (szinte minden megszólítás: Kedves Barátom!) kézírásos felkérő leveleinek másolataival, hogy milyen témában kiket kért fel a DKK-ba készítenő cikkek megírására. A megszólítottak sorából nyilvánvaló, hogy

⁹ Sőregi János: történész, muzeológus. (Kiscigánd, 1892. dec. 25. – Debrecen, 1982. ápr. 13.)

¹⁰ Csúry István: egyetemi könyvtári igazgató (Mikola, 1921. júl. 2. - Debrecen, 1980. dec. 3.)

¹¹ Korompai Gáborné: Sőregi János hagyatéka a Debreceni Egyetem Könyvtárának kéziratgyűjteményében = Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, 2007. 259–262.

¹² Tárczyné Mányi Sarolta: A Debreceni Képes Kalendáriom 1901–1918: Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1984. 246, XVI.

mennyire számon tartotta azokat a – hozzá korban közelálló – alkotókat, barátokat, akikkel élete folyamán már korábban is munkakapcsolatban volt, vagy lehetett!

Mivel nem a kéziratköteg kiadása a feladatom, természetesen nem közlöm a Sőregi János által összeállított DKK kéziratban maradt utolsó kötetének minden egyes lapját, csak érdeklődést felkeltő ízelítőt adhatok belőle. Dolgozatom megírásának a célja az volt, hogy a kéziratban maradt 1949-es Debreczeni Képes Kalendárium feledésbe merült értékeit, a közreműködő jeles szerzők írásait és a szerkesztő pótolhatatlan műhelymunkájának tetten érhető jelenlétét átmentssem a nyilvánosságnak, felkeltve ezzel a kutatók figyelmét a kéziratköteg tüzetesebb tanulmányozásához.

A kézirat-köteg tartalmát Módis László¹³ gépírási anyaga alapján ismertetem:

*Sőregi János (szerk.): Debreczeni Képes Kalendárium 1949
Levelezés és cikkek. - Köteg*

Tartalma:

1. Városi nyomda levele. A Naptár rövidebb és olcsóbb legyen.
2. Magoss Györgyről szerkesztői feljegyzések és Révész Imre gyászbeszéde a Debr. Prot. Lapból
3. TOROCZKAI Oswald: Dienes János (arcképpel). Kézirat, gépelt példány és kefélynyomat.
4. NAGY Sándor: A Kollégium gondnokának és professzorainak jelentése az iskola egyetemleges állapotáról báró Vecsey Miklós királyi biztoshoz 1771. febr. 22-én. Az eredeti latin szövegből ford. Gépelt kézír. És kefélynyomatok.
5. MEDGYESSY Ferenc: A debreceni Petőfi szobor története. Kádár Zoltán egy. m. tanár előszavával. Gépelt kézirat, kefélynyomat. Mell. 1 kép, M.F. 2 lev. 1 lapja, Sőregi 1 levél másolata.
6. MAGOSS György cikkhez: életrajza, DÓZSA György megemlékezése, Sőregi 3 levélmás.: Révész I-hez, Dózsa Gy-höz, Csűrös F-hez és Révész Imre eredeti levele.
7. ERDÉLYI Károly: Szarka kapitány. /Kefélynyomat/ és A Debreceni csata c. vers (1849) gépírási anyaga.
8. HANKISS János: Pukánszky Béla, a debreceni tudományegyetem 1948-49. évi rektora. Gépelt kézirat. 1 arckép.
9. W. SZÜTS ADÉL: Téli hajnal. - Végállomás. (Versek) Gépelt kézirat.
10. VÁLÓCI László: Az atomenergia kérdésének földrajzi összefüggései. Gépelt kézirat, 4 lev.

¹³ Módis László: egyházi író, könyvtáros.(Szatmárnémeti, 1903. dec. 9. – Debrecen, 1972. ápr. 14.)

11. GYÖKÖSSY Endre: Oláh Gábor ismeretlen verse: Bernát Gáspár levele a királyhoz (1904) Gépelt kézirat.
12. GYÖKÖSSY Endre: Hogy születik a vers? És Tessedik szobra szól, valamint Áhitat c. verse gépelt kéziratban. Levéllel.
13. BOLDISÁR Kálmán: Debreczeni kastély. Kézirat. 3 lev.
14. UŐ: Wighkedvű Mihály. Kézirat, 4 levél.
15. Szabó Magda: Szilfán halat. – Vissza az emberig. (Versek) Gépelt kézirat.
16. Gulyás József: Szemere Bertalan, 1849 miniszterelnöke. Kézirat, 1 lev. És levelezés.
17. SŐREGI János: Debreceni krónika 1947. XI. 26 – 1948. XII. 31.
18. Levelek és levélmásolatok. (6 db.)

A Debreczeni Képes Kalendárium sorsa a Szerkesztő levelezése tükrében

A városi nyomdából érkezett 1948. április 6-án kelt levél szerint még nincs veszélyben az új kötet kiadása, a DKK sorsáról a levél a következőket közli:

Dr. Sőregi János múzeumigazgató úrnak

Raktárkönyveink átvizsgálása alkalmával sajnálattal állapítottuk meg, hogy az 1948. évre készült igen nivós centenáriumi Képes Kalendáriumból 1.220 visszamaradt példány van vállalatunknál, mindössze tehát 780 pld. az, amelyet nagy részben ingyen és csak igen csekély részben készpénzért tudunk értékesíteni. A változott viszonyok mellett ilyen formában a Képes Kalendárium előállítására nagy gondot okoz vállalatunknak. Igazgatóságunk a Képes Kalendárium megjelentetését nem kívánja elejteni, tekintettel arra, hogy véleményünk szerint az történelmi fontosságú adatokat tartalmaz Debrecen és a Tiszántúl szempontjából, feltétlenül foglalkoznunk kell azonban azzal a kérdéssel, hogy a Kalendáriumot a lehető legteljesebb mértékben lecsökkentett terjedelemben és kiállításban hozzuk a jövőben forgalomba.

Tisztelettel kérjük tehát a fentiek alapján, szíveskedjék az 1949. évi Képes Kalendárium szerkesztői munkálatainak megkezdésénél figyelemmel lenni arra, hogy a Képes Kalendáriumot 6 ívnél nagyobb terjedelemben kiadni nem tudjuk. A másik fontos szempont az, hogy a rajzok és a klisék készítésétől szintén kénytelenek vagyunk eltekinteni, tekintettel azok óriási költségeire. Nem zárkozunk el természetesen az elől, hogy városunk 2-3 vezetőjének fényképét le ne közöljük, ezen kívül azonban semmiféle illusztrációt a Kalendáriumban hozni nem tudunk.

Kérjük Igazgató Urat, hogy ezen kényszerű intézkedéseket a Kalendárium szerkesztői munkálatainál szíveskedjék már most figyelembe venni és velünk együtt arra törekedni, hogy a lecsökkentett kiállítású és terjedelmű naptárt más naptárakhoz hasonló árban tudjuk kihozni, hogy vállalatunkra nézve a Kalendárium kiadás minden évben ne járjon súlyos veszteséggel.

Sorainkban foglaltak szíves tudomásulvételét kérve, vagyunk mindenkor Igazgató úr iránt kiváló tisztelettel

*Debrecen város és a Tiszántúli
református egyházkerület könyvnyomdavállalata
(hosszú bélyegző) (nehezen olvasható kézjegy)¹⁴*

(Dohogó széljegyzet Sőregi ceruzás kézírásával: „*Mindig reprezentációs kiadvány volt, nem hozomra nyomták! Le kellene számolni, igaz-e? Vidéken semmi reklámot v. propagandát nem csinálnak, az egyházak, iskolák mindenütt megvennék, papok és tanítók szintén.*”)

Ekkor tehát még volt remény a kiadásra, bár kevés illusztrációval, igencsak megkurtított terjedelemben. A szomorú végkifejlet még nem érkezett el, de a várható jövődő jelei már egyértelműen ott lógtak a levegőben!

1948. szeptember 12-én Juhász Géza¹⁵ egyetemi professzornak a következőket írja levelében a szerkesztő:

Kedves Barátom!

A Debreczeni Képes Kalendáriumot az 1949. évre szűkre szabott terjedelemben megjelentetjük. Nagyon kérlek, légy szíves kötetünket b[ecses] írásoddal ezúttal is megtisztelni. Mivel lépten-nyomon tapasztalom, hogy a debreceniek milyen kevéssé ismerik Sárosy Gyula¹⁶ Ponyvára került Arany Trombitáját, mely 1849-ben a debreceni Városi Nyomdában jelent meg (a lexikonok Pestet írnak, vagy semmit) Kossuth egyenes kívánságára, hálás lennék, ha erről a 100 éves debreceni kiadványról írnál a város közönségének.

A cikk terjedelme 2-3 nyomtatott oldal lehet. Beadásának határideje szept. 15.

Ha más témát választanál, szíveskedjél engem értesíteni.

Előre is hálás köszönettel: tisztelő barátod

Dátum nélküli levélben – bizonyára valamivel később – Gulyás Józsefnek, a Sárospataki Kollégiumi Könyvtár igazgatójának írt soraiban magától a szerkesztő Sőregi Jánostól értesülünk a Debreczeni Képes Kalendárium megszűnéséről.

¹⁴ A DKK beszüntetése idején Mátyás István volt a nyomda vezetője: 1945. jún. – 1949. márc.-ig.

¹⁵ Juhász Géza: irodalomtörténész, egyetemi tanár, kritikus, költő. (Debrecen, 1894. dec. 20.– Debrecen, 1968. júl. 13.)

¹⁶ Sárosy Gyula: Kossuth kormánybiztosa. (Borossebes, 1816. febr. 12. – Pest, 1861. nov. 16.) A Ponyvára került *Arany Trombita* c. költeménye a szabadságharc verses krónikája.

Kedves Barátom!

Mivel úgy látom, hogy a Debr. Képes Kal. 1949. évfolyama részére kétfoldos írásod is van nálam, értesítelek, hogy a vidéki Kalendáriumok megjelentetését beszüntették s így 1949-re tervezett kötetünk elmarad. Becses kézírataid tehát rendelkezésedre állanak, de szívesen őrizzük ezután is az esetleges más helyen való közlés végett.

A kéziratkötegekben található nyomdai kefélenyomatok is azt bizonyítják, hogy már elkezdődtek az új kötet nyomdai munkálatai, amikor leállították a kiadását. Ennek oka feltehetően politikai döntés lehetett, mivel 1948 a „fordulat éve” a magyar politikában. Akkor talán már nem volt olyan kívánatos kiadvány az „erősen protestáns” szellemben szerkesztett Kalendárium: valószínűleg a politikai változás söpörte el az ilyen jellegű kiadványokat.

Bár tulajdonképpen hasznunkra vált ez a veszteség! Ha megjelenhetett volna az 1949-es kötet, eltűnt volna az összes, a kötet anyagának összegyűjtése érdekében létrejött levelezés, nem tudtunk volna bepillantani a szerkesztőnek a DKK érdekében végzett műhelymunkájába, ami pedig igen embert próbáló, nehéz feladat lehetett.

Ezek után áttekintésképpen időzzünk el néhány tematikusan csoportosított írásnál!

KÖZÉLET

egri Magoss György elhalt 1947 december 21-én.¹⁷ Cikket írni róla 1949-ben! Vásáry István a cikk írását nem vállalta. Javasolta Csűrös Ferencet, Boldizsár Kálmánt. Valamelyik felkérendő. Révész püspök gyászbeszédét megígérte, ami megjelent a Debr. Protestáns Lapban 1948. január 1-én.¹⁸ [A szerkesztő az értesítést tévesen gyászbeszédnek titulálta, ugyanis a lapnak ebben a számában a nekrológon kívül máshol nem esik szó az elhunytól.]

¹⁷ A nekrológot közlő aktuális Debreceni Protestáns Lapból átemelt Sőregi-feljegyzés kétségtelenné teszi, hogy egyes forgalomban lévő lexikonok helytelenül közlik Magoss György elhalálzásának dátumát! [Tévesen 1949. dec. 31-et írnak!]

¹⁸ Vásáry István: polgármester (Debrecen, 1887. jan. 29. – Debrecen, 1955. aug. 25.); Csűrös Ferenc: irodalomtörténész, tanár, szerkesztő, kultúr tanácsnok. (Újvidék, 1878. jan. 17. – Debrecen, 1957); Boldizsár Kálmán: író, közíró. (Debrecen, 1869. nov. 15. – ?; Révész Imre: egyháztörténész, református püspök. (Pápa, 1889. jún. 30. – Debrecen, 1967. febr. 27.)

Az írásra felkérő levelek másolata:

Csürös Ferenc ny. tanácsnok úrnak, Hajdúszoboszló, Fogtői u. 16/b.

Kedves Tanácsnok Ur!

Tisztelettel felkérem, szíveskedjék a Debr. Képes Kalendárium 1949. évi kötete részére a megboldogult Magoss György nyug. polgármester rövid életrajzát összeállítani. Mivel leközzöljük azt a szép emlékbeszédet is, amelyet a temetéskor Révész püspök úr mondott, szíveskedjék az életrajz elkészítését ehhez a körülményhez alkalmazni. A cikk terjedelme képpel együtt két nyomtatott oldal lehet. A gépirat szept. 1-ig küldendő be. Nagyon hálás volnék, ha egy jó fényképet is kaphatnék a megboldogult utóbbi éveiből.

Amennyiben kérelmem teljesítésének bármi akadálya volna, szíveskedjék rövidesen értesíteni. Előre is hálás köszönettel és tisztelettel: szerkesztő

*

Révész Imre püspök úrnak, Helyben

Főtiszteletű Uram!

Tisztelettel kérek, légy szíves a Debr. Kép. Kalend. 1949. évi kötet számára felajánlott megemlékezésemet néhai Magoss Györgyről elküldeni.

Ha ezen felül volna még számunkra valamely más közlemény is, talán éppen szabadságharci vonatkozásban, vagy az elnyomatás küzdelmes éveiről, nagy hálával és köszönettel vennénk. A kéziratok beküldésének határideje szept. 15.

Előre is hálás köszönettel, és tisztelettel: szerkesztő

Idecsatolva található Révész püspök kézzel írott válaszlevele:

Kedves Barátom!

Itt küldöm szeretettel a Magoss Györgyről elmondott emlékbeszédemet. Köszönöm, hogy közlöd, mert lélekből csináltam, és azt hiszem, erről a kivételesen nagyszabású emberről pro hic et nunc nem igen lesz több megemlékezés. Életrajzi adatait légy jó vagy az írásom alá teendő jegyzetbe, vagy a Krónika – sorozatban külön összeállítani, hogy azok is megörökítődjenek; én ugyanis életrajzára egyáltalán nem terjeszkedtem ki.

Arcképéhez bizonyosan vannak a nyomdának chlisé-i, de érdemes volna a Vadászakban őrzött két nagyszerű pipás vadászportréja közül kijelölni valamelyiket. Dózsa György¹⁹ meg tudná szerezni. Dózsa György igen kedves és színes apróságokat olvasott fel ugyanazon alkalommal az öregúrról. Azok is megérdemelnék a Kalendáriumban való közlést, esetleg némi módosítással.

Tisztelő igaz barátod: Révész Imre

¹⁹ Dózsa Görög: nyomdavezető (1927. júl.13. – 1939. szept. 30. -ig a Vadásztársulat titkára).

A kéziratok között található egy géppel írott, tollal javított életrajzi feljegyzés Magoss György ny. polgármesterről, amelynek szerzősége ugyan nincs jelölve, de a szerkesztő levelezéséből tudjuk, hogy ő Vásáry István javaslatára Csűrös Ferencet kérte fel annak összeállítására, mivel Révész püspök emlékbeszédének kísérő levelében megjegyezte, hogy *életrajzára egyáltalán nem terjeszkedett ki*. Tehát ez lett volna az emlékbeszéd életrajzi kiegészítése.

Újabb levél a szerkesztőtől a megemlékezés ügyében:

Dózsa György ny. igazgató úrnak H[elyben] Szentanna u. 10-12.

Kedves Barátom!

A Püspök úr említette, hogy néhai Magoss György polgármesterről igen kedves és színes apróságokat olvastál fel a Vadásztársulat márc. 29-iki közgyűlésén. Légy szíves felolvasásodat a Kép. Kalend. 1949. évi kötete részére átengedni. Ugy szintén megkérlek, légy szíves a Vadászlakban őrzött arcképek legjobbját klisírozás végett kikölcsönözni vagy ha ez nem lehetséges vagy körülményes volna, úgy egy jó fényképet nekem szerezni utóbbi éveiből.

*Szíves fáradásodat előre is hálásan köszönöm. Tisztelő barátod:
szerkesztő*

A felkérésre megérkezett Dózsa György „kedves és színes” írása. [A magát „Ludasi Vadászkülönítmény”-nek nevező baráti társasággal megesezt történetek kívülálló számára nem különösebben érdekesek.]

A szerkesztő az anyaghoz csatolta még azt a nagy valószínűséggel Révész püspök tollából származó – bár szerzőt fel nem tüntető –, megkülönböztetett figyelemmel írott, meleg hangú, egrü Magoss György életét, munkásságát méltató értesítés másolatát is, mely a Debreceni Protestáns Lap *HALOTTAINK* c. rovatában 1948. január 1-én jelent meg.²⁰

Így, ennyi szerteágazó, fárasztó szervezkedés, levelezés után sikerült „összehozni” egyetlen személyről szóló megemlékezést!

1948. június 15-én a Debreceni Egyetem utolsó, demokratikusan megválasztott rektora az 1948/49-es tanévre Pukánszky Béla²¹ lett. Ebből az alka-

²⁰ A Debreceni Protestáns Lap 1948 december 15-ei számában sikerült rábukkanni a Révész püspök tollából származó emlékbeszédre, mely *Magoss György, a szabad ember* címmel jelent meg. Az írás alcíme: *A debreceni Vadásztársulat 1948. március 29-én, a nagycserei vadászlakban tartott rendkívüli ünnepi közgyűlésen elhangzott megemlékezés*. A szerző * jellel utal a lapalji jegyzetre, melyben a következőket írja: *Ezt a megemlékezést egy világi természetű debreceni helyi időszaki kiadványba szántam, de ez időközben megszűnt*. Egészen nyilvánvaló, hogy a DKK megszűnte után a szerkesztőtől visszakért emlékbeszéd szövegéről van szó.

²¹ Pukánszky Béla: irodalomtörténész, egyetemi tanár. (Pozsony, 1895. dec. 22. – Budapest, 1950. okt. 2.) Fontosabb művei: Herder hazánkban (1918), A Német Irodalom

lomból a Szerkesztő Hankiss János²² professzort kérte fel, hogy híven az eddigi hagyományokhoz, az új rektorról rövid életrajzot és tudományos munkásságát felölelő méltatást írjon a Kalendárium számára.

(Fotó Pukánszky Béláról a kéziratkötegben)

KÉPZŐMŰVÉSZET

A téma előkészítésében különösen érdekes helyet foglal el Sőregi János Medgyessy Ferenc²³ szobrászművésszel folytatott levelezése a debreceni Petőfi szoborral kapcsolatosan.

KEDVES BARÁTOM!

A Debreczeni Képes Kalendárium 1949-es kötetében szeretném ismertetni a Debrecenben felállított Petőfi-szobrot. Még nem találtam meg azt a legmegfelelőbb férfit, aki legilletékesebb volna a cikk megírására. Addig is felkérlek, légy olyan szíves a szobor történetének legfontosabb adatait a rendelkezésemre bocsátani. Te tudod legjobban, mikor indult el a szobor megalkotásának ügye, hogy indult el, ki volt a mozdítója, ki adta rá a pénzt, milyen nehézségek merültek fel a szervezés ideje alatt stb. Úgyszintén nagyon érdekelné a publikumot, hogy Neked mint mesternek milyen élményeid vannak idevonatkozólag, milyen felfogási szellem irányított a megalkotásban, Te magad milyen szemmel nézed a saját szobrot stb. stb.

Mivel a már felállított és elég magasan álló szoborról egy jó fényképfelvételt készíteni elég körülményes, nagyon hálás volnék, ha a rendelkezésedre álló fényképek közül a legmegfelelőbbet kikölcsönöznéd klisírozás végett.

Azt is megköszönném Neked, ha megírnád, hogy ki volna a legilletékesebb a szobrot ismertető cikk megírására. Esetleg ott Budapesten jobban akadna valaki, mint itt Debrecenben. Fontos az, hogy hozzáértő műtörténész legyen.

*Szíves fáradozásodat előre is hálásan köszöni
tisztelő öreg barátod*

Kis Tükre (1925), A Magyarországi Német Irodalom. – Felesége, Pukánszky Kádár Jolán is egyetemi m. tanár és a magyar színháztörténet legkiválóbb művelője.

²² Hankiss János: irodalomtörténész, író, szerkesztő, könyvtáros, egyetemi tanár. (Bp. 1893. szept. 21. - Budapest. 1959. ápr. 28.)

²³ Medgyessy Ferenc: szobrászművész. (Debrecen, 1881. jan. 10. – Budapest, 1958. júl. 20.) 1930-ban kapott megbízást a Déri Múzeum előtti park négy nagy, a különböző tudományokat jelképező bronzszobrainak az elkészítésére. A levelezésből csak ízelítőt közlök, mert tudomásom szerint a kézirat a Déri Múzeum Évkönyve részére feldolgozás alatt áll. Nyilván abban a közlésben az összes levél és Medgyessy szövege is teljes terjedelmében olvasható lesz!

Medgyessy Ferenc két levelet is írt a szerkesztő felkérésére válaszolva, a másodikkal együtt már küldte a Petőfi-szobor történetéről írt szövegét is. (Külön öröm kézbe venni e leveleket, mert a mester férfiasan kemény, szálkás betűkkel, de jól olvasható kézírással írta őket.) A levelek stílusából világosan kivehető, hogy a Szerkesztő és a szobrász igen jó baráti kapcsolatot tartott fenn.

Részlet az első levélből:

Kedves János

Örömmel vettem kedves felszólításodat. Kimerítően megadok minden adatot a Petőfi-re vonatkozólag. Biztos, hogy nem lesz érdektelen az a sok lendítő, másrészt meg elakasztó esemény, amelyek között mégis oda került a szobor, ahova került. Ezeket én rövidesen leírom.

Kádár Zoltán²⁴ műtörténész, depr.i egyet. m. tanárra gondolnék – jelenleg még itt van Budapesten – aki, ha kell, megfejelné, mezbe ölténé az én írásomat.

A fényképezéssel bajok vannak. Berzéki S. küldött felvételeket. Egyik rosszabb, mint a másik.

Addig is szívből üdvözöl, ölel

Medgyessy Feri

Bpest, 948. IX/15.

A második levél egy héttel későbbre datálódik:

Kedves János

Itt küldöm a szöveget. Nem tudom, így gondoltad-e. Az adatokat én magam foglaltam keretbe, mert hát ki tudott volna olyan közelről belelátni a lényegbe, mint én magam. Tehát így oldottuk meg Kádár Zoltánnal a kérdést, hogy ő írja a szöveghez a bevezetést, mert beleszólni a kialakulás fejlődésébe sem ő, sem más nem illetékes. Hanem most már, hogy áll a szobor, most már szétszedheti, taglózhatja ki-ki a tetszése szerint. [...]

Légy szíves, majd írd meg, jó-e a cikk. Nem hosszú-e nagyon? Tud-e Berzéki jó felvételt is készíteni?

Szeretettel üdvözöl

Medgyessy Feri

Bp. 948. IX/22.

A cikk kitűnő, minden körülményre kiterjedő, nagyon is jól sikerült. Városunk kiváló szülöttje, a Kossuth-díjas, európai hírű szobrászművész azon kívül, hogy Debrecenben méltó szobrot állított a szabadságharc centenáriumán Petőfi Sándornak, ezen írásával bizonyította, hogy nemcsak a keze alatt életre

²⁴ Kádár Zoltán: művészettörténész, egyetemi m. tanár. (Sepsiszentgyörgy, 1915. júl. 24. – Budapest, 2003. márc. 14.)

kelő anyagnak, hanem a szavak formálásának is értő mestere. Ez a beszámoló lebilincselően izgalmas olvasmány, mely lendületes fordulataival, ízes humorával, igen életszerűen adja vissza a szobor megalkotásának korántsem eseménytelen történetét.

Sőregi a Debrecenből Budapestre elszármazott képzőművészt, Toroczkai Oszvaldot kérte fel, hogy mutassa be Dienes János festőművészt a Kalendárium olvasóinak.²⁵ Nagyon jó érzéssel történt a felkérés, mivel a két művészt a legbizalmasabb barátság kötötte össze. Így aztán őszinte, baráti, művészi féltékenység nélküli, igen elismerő hangvételű lett az írás.

Toroczkai a Dienes méltató cikkhez mellékelte levelében írja a szerkesztőnek:

„Örülök, hogy tul vagyok ezen is, mert majdnem birhatatlan munkám mellett alig jut annyi időm, hogy lélekzetet vegyek. Ezt a mai napot is festésre szántam és sóvárogva nézem az állványomon árvuló vásznat. Na, majd máskor, így tolódik minden addig, míg el nem késünk majd mindennel.”

(Fotó Dienes Jánosról a kézirat kötegben)

MŰVELŐDÉSÜGY

A Debreczeni Képes Kalendárium tervezett kötetéből sem maradhatott ki gyakori szereplője, a Debreceni Református Kollégium. Sőregi megkérdezte Nagy Sándor²⁶ kollégiumi vallástanártól, hogy nem volna-e valami a tarsolyában a DKK számára? Természetesen volt. Tartalmában és terjedelmében is igen jelentős, komoly munka, igazi csemege a kutatóknak, melyet eredeti latin szövegből ő fordított le.

A tanulmány témája: *A Kollégium gondnokának és professzorainak jelentése az iskola egyetemleges állapotáról Báró Vecsey Miklós királyi biztoshoz 1771. febr. 22-én*

„Tekintetes báró, főispán, királyi adminisztrátor és biztos úr, nekünk legkegyesebb urunk!

Méltóztatott tekintetes uraságnak f. év febr. 7-én velünk kegyesen közölni, hogy tekintetes uraságotat a melléklet szerint az alábbiakról tájékoztassuk:

- 1. Mi a helyzete az iskolának?*
- 2. Milyen alapítványi tőkénk vannak, s ezek kiktől származnak?*

²⁵ Toroczkai Oszvald: festőművész. (Brassó, 1884. júl. 20. – Budapest, 1951. okt. 27.) A Műpártoló Egyesület legjelentősebb egyénisége. Festett, grafikát készített, iparművészettel és belső építészetrel, díszítő festéssel, restaurálással, kiállítás-rendezéssel foglalkozott, tanított is, szenvedélyes szervezői munkássága tette debreceni működését nevezetessé.; Dienes János: festőművész, grafikus. (Abaújbakta, 1884. júl. 22. – Debrecen, 1962. okt. 3.)

²⁶ Nagy Sándor: író, levéltáros, vallástanár. (Hajdúhadház, 1886. okt. 13. - Debrecen, 1965. máj. 16.)

3. *Hogy vannak elhelyezve,*
4. *Kik használják,*
5. *Milyen körülmények között gyűltek össze?*

Az igen aprólékos jelentés kiterjed a Kollégium 1771. évi működésének és gazdálkodásának teljes egészére: a professzorok és nevelők kötelezettségére, járandóságára, a tanítás rendjére, a tanulók ruházatára, étkezésére, tantárgyakra, a bentlakó és városban lakó tanulók napirendjére, kötelességére, a fizető és eltartott tanulók helyzetére. Felsorolja a Kollégium kegyes jötevőit, adományait, mindenféle jótéteményeiket. Név szerinti listába foglalja az adományozók nevét, az adományok összegét, kisebb adományokat, végrendeleti hagyatékot is.

A tervezett kalendárium újszerű kezdeményezéssel is kísérletezne. Az a Képes Kalendárium, amely korábban annyira apolitikus volt, oly gondosan került minden politikai témát, 1949-es kötetében az olvasókat személyes morális és politikai állásfoglalásra készítő cikket készült megjelentetni. A szóban forgó írás korának legújabb tudománya, az atomfizika felé készült (legalábbis az ismeretterjesztés szintjén) ablakot nyitni.

Kéziratban ránk maradt Válóczy László debreceni mezőgazdasági középiskolai tanárnak a nyári egyetemi kurzusra készített írása: *Az atomenergia kérdésének földrajzi összefüggései* címmel. Ez a természettudományos írásnak szánt dolgozat érdemében nem, de tudománytörténeti szempontból talán érdekes lehet.

HELYISMERET

Boldisár Kálmán (Dr. Calamus álnéven) két írását adta oda közlésre a kalendáriumnak: az egyik a Debreczeni kastélyról, a másik Wíghkedvű Mihályról szól. Elég nehezen olvasható kézirással készült dolgozat mindkettő. Forrást, felhasznált irodalmat nem közöl, így a két, jelentékeny helytörténeti problémákat felölelő írás stílusa inkább anekdotázónak tűnik, mint pontos és teljességre törekvő kutatómunka eredményének.

A Módis László által összeállított tartalomjegyzék 16. pontjában szereplő cím: Gulyás József: Szemere Bertalan, 1849 miniszterelnöke. Kézirat, 1 lev. és levelezés.

Ennek alapján azt lehetne feltételezni, hogy az 1848/49-es szabadságharc 100. évfordulójára Szemere Bertalan 1849. évi debreceni tartózkodásával kapcsolatos tényeket, feljegyzéseket tartalmazhat – amikor a kormány városunkban ülésezett. [Különbön miért lenne arra érdemes, hogy éppen a DKK közölje?]

De nem erről van szó. Gulyás József, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának igazgatója írja levelében Sőregi Jánosnak: (a postai levelezőlap bélyegzőjén látható, 1948. júl. 3-i dátummal)

T. Igazgató Úr!

Van egy kiadatlan vers, Szemere Bertalan: Sárospataki növendékek c. 24 énekes verses krónikája az 1848-i pataki diákok hőstetteiről. Nincs pénzünk a kiadására. Nem adnátok ki?

A VI-XXIV. ének maradt meg csak. Vö.: Irod. Tört. Közl. 1919. (29-31. évf.) 217. o. Nincs pénzünk a kiadására.²⁷

A válasz hamarosan megérkezik:

Kedves Barátom!

Szemere Bertalan verses krónikájának kiadását nem vállalhatjuk, ellenben ha írsz róla 1949-es Kalendáriumunkba egy áttekintő ismertetést az érdekesebb részek idézetével, szívesen veszem. A közlemény 5-6 nyomtatott oldal terjedelmű lehet. Beküldésének határideje 1948 aug. 1.

48-as Kalendáriumunk december elején 10 ½ ivnyi terjedelemben megjelenik. Küldetek belőle.

Szíves válaszodat várja: tisztelő barátod

Tehát valóban félreérthető a cím, mert egyáltalán nem debreceni vonatkozások merülnek fel Szemere Bertalannal kapcsolatban.

SZÉPIRODALOM

A tervezett kötetben a szépirodalmat a költészet képviselte volna.

1948. október 10-i dátummal, postai levélborítékban, kézzel írott néhány sor kíséretében az alig 30 éves Szobotka Tiborné Szabó Magdától – aki akkor Budapesten a Kultuszminisztériumban minisztériumi titkárként dolgozott – két vers érkezett a szerkesztőségbe *Vissza az emberig* és a *Szilfán halat* címmel. (Az utóbbi erős debreceni vonatkozásokkal.)

Kedves Igazgató Ur, íme kicsit késtem, de nem jutottam hozzá.

Kérem, küldjön nekem korrektúrárt. Szívesen köszöntöm, Szabó Magda²⁸

²⁷ Szemere Bertalan két ízben is pataki diák volt: 1820–22 és 1827–32 között tanult a „bodrogszparti Athénben”. Ifjúsága emlékei erős benyomással voltak rá egész életén keresztül. Még száműzetése alatt is visszagondolt diákéveire. Sárospataki növendékek című, kéziratban maradt krónikás versét 1857 szeptembere és decembere közt írta. Ez a kézirat sokáig bolyongott. A Nemzeti Múzeum kéziratárából került elő, Q...Hung, 2296 jelzéssel, a Lombok és tövissek c. kéziratcsomóban. Sajnos továbbra is csonkán áll rendelkezésünkre. Sok ismert és nem ismert nevű volt pataki diákról szólnak a versek. Bennünket elsősorban a szerző személye érdekel, mert önmagáról és tetteiről is nyilatkozik – írja levelében a sárospataki könyvtárigazgató.

²⁸ Szabó Magda: költő, író, műfordító. (Debrecen, 1917. okt. 5. – Kerepes, 2007. nov. 19.) Mindkét vers nyomtatásban először a *Vissza az emberig* c. kötetben jelent meg (Bp. Egyet. Nyomda, 1949.) A *Szilfán halat* c. versben az 1944. június 2-i Debrecenért amerikai légi terrortámadásra emlékezik.

Érdekes története van Oláh Gábor²⁹ addig ismeretlen, Gyökössy Endre közvetítésével fennmaradt, *Bernát Gáspár levele a királyhoz* című versének, melynek előéletét Gyökössy kézzel írott lapszéli feljegyzéséből ismerhetjük meg. (Az 1948-as kötetből maradt ki és Sőregi itt szerette volna közzétenni.)³⁰

Gyökössy Endre³¹ két saját verssel is jelentkezett: *Áhitat* és a *Tessedik szobra szól* című költeményekkel. Az utóbbi vers megszületésének történetét színes, érdekes írásban mellékeli a költő, a *Hogyan születik a vers* című írásában.

W. Szüts Adél, aki városi irodatiszt volt a közművelődési ügyosztályon, *Téli hajnal* és *Végállomás* című verseit adta volna közre a DKK-ban.

ESEMÉNYNAPTÁR

Bár a szokásos, Debrecen város és Hajdú vármegye jelentős információs értékű címtára még nem készült el, Sőregi János végtelen aprólékos munkával elkészítette az adatokban igen gazdag eseménynaptárt: *Mi történt Debrecenben 1947. november 26-tól 1948. december 31-ig?* (Fontosabb helyi, továbbá Debrecen életére is kiható országos és világesemények időrendi felsorolása.)

Ez a kronológia azért is ilyen tüzetes, mert az aktuális történelmi események és a jubileumi ünnepek, megemlékezések jelentősen felduzzasztották. (1947 utolsó hónapjára 32 eseményt jegyzett fel, 1948-ban 273 említésre méltó adatot, újszerű tényt rögzített, felhasználva a helyi sajtót is). A későbbi kutatók számára ez az eseménynaptár adatgazdagságával pótolhatatlan forrásértékű iránytű a magyar társadalmi és politikai élet eme átmeneti időszakának áttekintésében.

²⁹ Oláh Gábor: író, költő, műfordító, irodalomtörténész. (Debrecen, 1881. jan. 17. – Debrecen, 1941. jún. 23.) A vers egy 55 esztendő békétlen, Bécs-ellenes magyar férfi siráma a „jó királyhoz” a történelmünkön átvonuló szenvedések és megaláztatások miatt.

³⁰ A széljegyzet így szól: „Ez a vers az „Új Bokrétá”-ba nem kerülhetett bele 1904-ben. Azóta sem jelent meg a vers. Elkallódott. Szerencsére Szarka Lajos dr., újpesti ügyvéd megőrizte. Szarka Lajos Gyökössy Endre jogásztársa volt a debreceni jogakadémia. Mikor 1901/1902-ben Gy. E. a „Debreceni Főiskolai Lapok-at szerkesztette, a lap főmunkatársa Baja Mihály és Szarka Lajos volt. Sz. L... Oláh Gábor versét még 1904-ben megtanulta, úgy megtetszett neki. S 43 évig hordozta a szívében. Most kérésre legépelte és átadta nekem, hogy a «Debreczeni Képes Kalendárium» 1948-as évfolyamában ez a vers hirdesse az 1848-as Nagy Év centenáriuma, hogy O. G. valóban a magyarság halhatatlan költője.”

³¹ Gyökössy Endre: költő, író, ifjúsági író, szerkesztő. (Szeghalom, 1880. nov. 30. – Budapest, 1957, febr. 13.) (A költő felkérést kapott, hogy a Szarvason felállítandó Tessedik Sámuel-szobor avatására írjon verset. Gy. E. e vers megszületésének körülményeit írja le.)

Sőregi János szerkesztői hagyatékában további kézzel írott levelek és levél-másolatok, valamint emlékeztető feljegyzések tanúskodnak arról, hogy sok jó elképzelése csak terv maradt. Erre utalnak a kéziratári kötegben található felkérő levelek, melyekre válasz nincs.

Rőt Sándor vármegyei titkártól Balogh István főispán távozása után az új főispán³² életrajzát is magában foglaló méltatását kéri. Szentpéteri Kun Béla professzor, egyházkerületi főgondnoktól tetszés szerinti témában vár írást. Asztalos Sándor kultúratanácsnoktól Ménes János polgármesterről kér rövid életrajzot és munkásságot is felölelő méltatást. Szabó István³³ egyetemi professzortól az 1849. aug. 2-i debreceni csata 100. évfordulójára kér megemlékezést.

Emlékeztető feljegyzései szerint az 1949-es Kalendáriumba a Szerkesztő írni akart még az Ady-szobáról, a 48-as szobáról, a múzeumi laboratóriumról. Újabb részleteket szándékozott közölni Széll János³⁴ naplójából és közre akarta adni Galgóczi Mihály 48-as honvédtüzér táborigazgató leveleit.

Az 1949-es kötet tervezése közben Sőregi János már terveket sző a következő évről: „1950-re megírandó a naptárunk története, jelentősége. Tartalmazza név- és tárgymutatót 50 évfolyamról. Előszót magam írok.”

1949-ben tehát beszüntették a vidéki kalendáriumok megjelentetését. Pedig Debrecen közéleti, kulturális palettájáról mind a mai napig nagyon hiányzik a Debreczeni Képes Kalendárium, vagy legalább egy ahhoz hasonló, reprezentatív, évkönyvszerű időszaki kiadvány.

Dolgozatommal céloim és feladatomból az volt, hogy a Debreczeni Képes Kalendárium kéziratban maradt 1949-es kötete keletkezés-történetének feldolgozása során megismert, méltatlanul feledésbe merült személyeket: szerzőket és szereplőket, a fáradhatatlanul elvégzett munkafolyamatokat átmentssem és bemutassam a jelen kutatóinak, olvasóinak, hiszen elődeink példája fontos irányítást lehet ma feladataink elvégzéséhez. Kétségtelen, az lenne a legszebb tisztelgés elődeink nagy ívű munkája előtt, ha a sorozat utolsó anyagát – a DKK 1949. évről szóló kötetét – melyet Sőregi János, a Szerkesztő oly fáradtságos, szertelgő és gondos munkával előkészített, eredeti formában ki tudnánk nyomtatni. Talán valaha egyszer ez is megvalósulhat...

³² 1948. aug. 26-án Balogh István főispánt állásából felmentették, s helyére Domokos János, a Nemzeti Parasztpárt hajdúmezei titkára került.

³³ Szabó István: történész, egyetemi tanár. (Debrecen, 1898. jún. 30. – Budapest, 1969. febr. 19.) Nevezetes helytörténeti műve: „A szabadságharc fővárosa, Debrecen”

³⁴ Széll János: 48-as honvéd. Az 1848/49-es szabadságharcról írt kéziratának eredeti példányát a Déry Múzeum őrzi. Az 1948-as DKK -ban már voltak részletek a krónikájából, a Szerkesztő az 1949-es kötetben újabb részleteket tervezett közölni.

Megyeri-Pálffy Zoltán

Kaszárnyától a Campusig A Kassai úti laktanya rövid története

Előszó

Debrecen – sok magyar és európai városhoz hasonlóan – a 19. századi, polgárosodással összefüggő változások során nyerte el ma is meghatározó arcát. A városkép a 19–20. század során jelentősen változott, aminek köszönhetően Debrecen nagyvárossá vált, ugyanakkor sajátos miliójét, a cívisvilágot is megőrizte. A nagyvárossá válás egyik fontos fokmérője az építészeti környezet, amelyben az egyes épületeknek és az épületcsoportoknak alapvető szerepe van. E tanulmány¹ egy olyan debreceni épületegyüttest mutat be – a Kassai úti Campus területét –, amely ma is tükrözi létrejötté idejének jellegzetességeit, felépítésének okait, s az elmúlt évtizedek változásait egyaránt. Mindennek köszönhetően a város egy karakteres szegletében találja magát az, ki arra jár.

A laktanyaépítés előzményei

A Kassai úti laktanya felépítésének szükségessége alapvető összefüggésben állt a katonák elhelyezésének 19. századi lehetőségeivel, s azok változásával. Míg korábban bevett gyakorlat volt, hogy a lakosságnál szállásolták el a katonákat – s ez a debreceni cívisházak építészeti formálásában is hatással volt az ún- katonaszobák kialakításával (Sápi, 1972: 43.) – addig az 1867-es kiegyezés után a hadügy monarchiabeli sajátosságainak² és a véderőről szóló 1868. évi XL. törvény-cikkben alapuló modernizációjának köszönhetően a laktanyaépítésben látta a megoldást az állam.³ (Szabó, 2005) A községek – felismerve a gazdasági elő-

¹ Jelen munka rövidebb változata egy korábban publikált, hasonló című munkámnak. Vö. Megyeri-Pálffy Zoltán: *Kaszárnyától a Campusig* in: Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban III., szerk.: Bartha Ákos – Szálkai Tamás, Debrecen, 2013, 93–117.

² Az Osztrák-Magyar Monarchia fegyveres ereje a hadseregből, a haditengerészetből, a honvédségből és a népfelkelésből állt. Hadseregen a császári és királyi (K. und K.) közös hadsereget, honvédségen a magyar királyi Honvédséget és az osztrák császári és királyi hadsereget (Landwehrt) kellett érteni. A népfelkelés pedig olyan önkéntesekből állt, akik valamilyen okból nem tartoztak a honvédség, a hadsereg és a haditengerészet állományába. (Szabó, 2005)

³ Jól jelzi ezt a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról szóló 1879. évi XXXVI. törvénycikkhez fűzött miniszteri indokolás is. Országgyűlési

nyöket – törekedtek arra, hogy területükön helyezték el a hadsereg különböző egységeit. Debrecen is ezt szorgalmazta, s a 19. század negyedik negyedére már több laktanya is felépült a városban, otthont adva mind a magyar honvédeknek, mind a közös hadsereghez tartozó egységeknek.

A Vilmos huszár laktanya

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában (MNL HBML) fellelhető iratokból arra lehet következtetni, hogy már az 1880-as években felmerült az, hogy Debrecenben közös lovassági laktanyát építsenek.⁴ A város a 7. „II. Vilmos német császár és porosz király” Huszárezred 6. lovasszázadának és tartalékkeretének befogadására készült, amely egyike volt a Habsburg Birodalom tizenkét huszárezredének. (Rády József Huszárbandérium honlapja)

A lovassági laktanyának kijelölt terület a várostól északkeletre, a Hadház felé vezető út mentén található majorsági földekre esett. 1886 novemberében e területet egy polgári és katonai személyekből álló vegyes bizottság megvizsgálta, s helyszíniként elfogadta. Ezt a honvédelmi miniszter 1889. november 28-án 39650. szám alatt kelt rendeletével megerősítette. Az előkészületek megkezdődtek, mégis a terület kiválasztását illetően 1897-ben újabb vegyes bizottsági vizsgálatra került sor. Az ok a csapatkórház elhelyezése körüli kérdésekben és az 1879-es beszállásolási törvény 1895-ös módosításában rejlett.⁵ A város 1897. március 22-én kelt végzéssel kiállította és összehívta azt a bizottságot, amely a katonai és mérnök tagokkal 1897. március 23–24-én ismételten áttekintette a már kijelölt terület adottságait, illetve az elhelyezés újabb lehetőségeit. A bizottság először a majorsági földeken kijelölt területet tekintette meg. A jegyzőkönyvhöz csatolt helyszínrajzon (1. kép) ezt az I. szám jelöli. A tárgyalás alkalmával a bizottság katonai tagjai több szempontból is kifogásolták a terület adottságait. A szomszédos református temetőt, a szemben lévő sertés telepet, a terület földrajzi elhelyezkedését, illetve a talajvíz vizsgálat rossz eredményeit hozták fel többek között a területtel szemben, így végül e helyszín elvetését javasolták. S ezek a jellemzők akként is fennálltak, hogy a kijelölt területet az eredeti tervek-

Nyomatványok. Képviselőház – Irományok (KI), IV. kötet, Pest, 1878, (Irom. 92.), 374.

⁴ MNL HBML IV.B. 1405/f. 1. d. A közgyűlési jegyzőkönyve szerint a város a 42/1228.1884. bkgy. szám alatt elhatározta a lovassági laktanya építését. MNL HBML IV.B.1403/a 17. kötet (lásd 9/876.1896. sz. alatt)

⁵ 1895. évi XXXIX. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról szóló 1879. évi XXXVI. törvénycikk némely szakaszának módosításáról, amelynek 4.§-a a laktanyák minőségét és elhelyezését újra szabályozta, s elrendelte, hogy az alkalmas épületeket, illetve új laktanyák építési területeit polgári és katonai vegyes bizottság vizsgálja meg, s majd ez alapján a honvédelmi miniszter határoz.

hez képest 190 méterrel eltolták északkeleti irányban a Hadházi országút, a mai Kassai út mentén. A katonai tagok az 1879-es beszállásolási törvény végrehajtása körében kiadott Útmutatásra alapozták kifogásaikat. Az Útmutatás pontosan meghatározta, hogy a különböző típusú laktanyákat, hol és hogyan kell elhelyezni, milyen épületekkel, milyen adottságú területeken.⁶ Ez alapján – illetve a temető és a sertéstelep közelsége, valamint a kútvizek rossz minősége miatt – valóban alkalmatlannak mutatkozott a Hadház út menti terület a lovassági laktanya felépítésére.

Az említett vegyes bizottság ezt követően a városban számításba vehető többi területet tekintette meg. A mellékelt helyszínrajzon a II. szám a debreceni lóvásárteret jelzi. Ez a lovassági laktanya felépítésére kijelölt másik terület azonban mélyebben feküdt környezeténél, ezért talajszintjének 70–80 cm-es megemelése lett volna szükséges. A terület előnyeként jegyezték meg a bizottság katonai tagjai, hogy a nyulasi gyakorlótérrel szomszédos, illetve a sámsoni gyakorlótérre innen a Nagyerdőn keresztül vezet egy út, továbbá a területet övező faszorvéd az erős szelektől, mégis biztosítja az átszellőzést. Ezen kedvező jellemzők miatt a katonai tagok javasolták e területet a lovassági laktanya elhelyezésére. Ugyanakkor az ettől északra elhelyezkedő, a helyszínrajzon III. számmal jelölt területre is felhívták a figyelmet. Bár ez a terület észak felé nyitott, így a szélviszonyai rosszak, illetve a várostól távolabb esik, mégis figyelembe vehető. A helyszínrajzon a IV. számmal jelzett, a nyulasi barakkoktól északra fekvő terület ellen pedig az szólt, hogy a várostól még távolabb helyezkedik el és a barakkok lebontása költséges, valamint az ott húzódó árkokat a legénység árnyékszékként használta. Mindezen jellemzőket figyelembe véve a bizottság katonai tagjai a lovassági laktanya felépítésére a legalkalmasabb helyet a lóvásárterületében látta. A csapatkórház elhelyezésére pedig az V. számmal jelzett, városi közkórház melletti területet tartotta alkalmasnak. A VI. számú terület – a Libakertben – az István gőzmalommal szembeni elhelyezkedése miatt szintén alkalmatlannak bizonyult. Összességében tehát a katonai tagok a lóvásárteret és a városi közkórház melletti területeket javasolták.

A város által kijelölt bizottsági tagok azonban a már megtörtént előkészületek miatt (kisajátítás elindítása), illetve hivatkozva arra, hogy a Hadházi út menti majorsági területeket már a honvédelmi miniszter is elfogadta korábban, ragaszkodtak ehhez a területhez. Ezen kívül kérték, hogy a csapatkórház ügyét különítsék el a laktanyaétól, ezért vállalták, hogy a két létesítmény egyidejűleg üzembe vehető lesz.⁷

⁶ *Útmutatás az ujonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbíralásának elveire vonatkozó függelékkel együtt.* (A beszállásolási törvény 5. §-ához.), Budapest, 1879 (továbbiakban: Útmutatás)

⁷ A katonai tagok azonban további érvelésbe nem bocsátkoztak, jelezve, hogy az elhatározás a felsőbb szervekre tartozik. Vö. Bizottsági jegyzőkönyv, Debrecen, 1897.

Az 1898-as esztendőből a város közgyűlési jegyzőkönyve már azt jelzi, hogy az építkezés megkezdődött a majorsági földeken a Hadházi út mentén. A kisajátítást tovább folytatták, hiszen a területet az eredetihez képest északkelet felé eltolták. Az így felszabaduló, már korábban, az először kijelölt területhez kisajátított telkek eladásáról döntöttek. A város a 6787/1898. számú tanácsi határozattal kihirdette a kivitelezésre kiírt verseny győzteseit.⁸ Debreceni építési vállalkozóktól érkeztek az ajánlatok, illetve a nagykanizsai Hirschel Edétől, aki valamennyi munka egyedüli elvégzésére ajánlkozott, s mellé 10 % kedvezményt biztosított, mégis a város a – némileg drágább ajánlatokat tevő – helyi vállalkozókat hirdette ki győztesként.

A munkálatok 1898 őszén megkezdődtek, s a következő évben is folytak. A felülvizsgálati jegyzőkönyvek szerint az építés egészen 1899 végéig tartott. Az építkezés során az eredeti tervekhez képest kisebb és egy-egy épület tekintetében viszonylag nagyobb változtatásokat is eszközöltek gyakorta a költségek csökkentése érdekében.⁹ Az építkezés költségeit a város állta, amelyhez ún. nagykölcsönt vett fel. Ennek kerete azonban csakhamar kimerült, így a kivitelezők felé több mint 70 ezer koronás tartozása keletkezett a városnak. 1902-ben a város a fennmaradó fizetési kötelezettségeinek teljesítésére ún. függőkölcsön felvétele mellett döntött, amelyet a belügyminiszter jóváhagyott azzal, hogy a szükséges összeget a községi adót pótló alapból fedezzék, s 1904-től kezdődően tíz év alatt kamatmentesen fizessék vissza.¹⁰ Az elkészült laktanyát a császári és királyi honvéd kincstár évi 30874 forint haszonbér fizetése mellett 1899. szeptember 6-án vette át bérletbe. (Papp, 1997: 99.)

A laktanya területe és épületei

Az országban ebben az időben épült laktanyákhoz hasonlóan a debreceni lovasági laktanya is pavilonrendszerben épült. (2. Kép) Ennek köszönhetően a különböző funkciójú épületek elkülönülve álltak a laktanya területén, s körülvették az ún. alakulóteret (Formirungs-Platz), amely a gyakorlatozást szolgálta. Ahogy az 1879-es laktanya építési Útmutatás fogalmazott 427. pontjában: „...törekedni kell, hogy minden laktanyában egy négyszögű vagy egyenszög alapformájú tér, (utóbbinál a szélesség és hosszúság közötti arány körülbelül 1:2 legyen), a laktanyában szállásolt csapatoknak, lövegekkel és járművekkel

március 23-24., „a cs. és kir. 7. hadtest parancsnokság, illetve a f. é. márc. 16-ról kelt 765 és 512 B.a.1. rendeletek alapján” MNL HBML IV.B. 1405/f. 1. doboz

⁸ Vö. MNL HBML IV.B. 1403/a 19. kötet, 162/7862.1898., 205/10150/1898., 231/10551/1898., 248/11877.1898.

⁹ Vö. Felülvizsgálati jegyzőkönyvek: MNL HBML IV.B. 1405/b IV.25.1898

¹⁰ Vö. MNL HBML IV.B. 1403/a 23. kötet, 39/1446.1902., 102/5997.1902.; 24. kötet, 5/1129.1903.

együtt összpontosított föllállításban való alakulása, valamint a csapatoknak gyakorlatos kiképzése végett rendelkezésre maradjon.” Jól látszik ez az eredeti (3. kép), illetve a két világháború közötti időszakban az átépítések, felújítások, bővítések nyomán készült helyszínrajzokból. A 19. század végén 29 épület fogadta a beköltöző lovasságot, egy 1938-ban készült helyszínrajz viszont összesen 58 db, változó rendeltetésű épületet, illetve épületrészt különböztetett meg.

Az 1929. április 10-én felvett törzskönyvi adatokból részleteiben kiderül, hogy melyik épület, illetve azon belül a helyiségek, milyen rendeltetéssel bírtak, valamint miből épültek, milyen méretben.¹¹ (Papp, 1997: 99–100.) Bár a területet a katonaság részéről sok kritika érte az elhelyezés során, végül az előírásoknak teljesen megfeleltethető épületegyüttest valósítottak meg a helyszínen.

A lovassági laktanya főbejáratát a Hadházi (ország)útra, a mai Kassai útra nyitották meg, s erre a tengelyre szimmetrikusan helyezkedtek el az épületek jobbra, illetve balra egyaránt. A főtengelyben az ún. törzsépület helyezkedett el, amelyet korabeli képeslapokon Tiszti kaszinóként is neveztek. (4. kép)

Az egyemeletes törzsépület a 19. század végi historizáló építészet egyik szép példája. Az épület földszintjét valamennyi homlokzati síkon vakolat kváderezés teszi plasztikussá, amelyben zárókövel díszített félköríves keretezésű ablakok nyílnak. A főbejárat és az alakuló tér felé néző homlokzatok egyaránt hét, a legénységi épületek felől három nyílástengelyűek. A földszintet az első emeletől övpárkány választja el. Az első emeleti homlokzaton a kváderezés csak a sarkokon jelenik meg, s az így létrejövő faltükrökben helyezkednek el az emeleti ablakok, amelyek az oldalsó homlokzatokon és az első, illetve alakuló tér felőli homlokzat szélső rizalitjain konzolos szemöldökpárkányos keretet kaptak. Ezeket háromszög timpanon díszíti. A főbejárat felőli szélsőrizalitos homlokzaton sajátos hangsúlyt kap az első emeleten elhelyezkedő tiszti helyiség, amelynek három félköríves keretezésű, mellvédéses ablakai között ma már nem láthatjuk a párosával elhelyezett korinthoszi fejezetes pilasztereket. Ellenben az alakulótér felőli homlokzaton megjelenő, de itt már öt hasonló ablaknyílás között a pilaszterek ma is láthatók.

Az oldalsó homlokzatok középrizalitja mögött lépcsőház húzódik meg. Az épület főpárkányán balusztráddal tagolt attika emeli a homlokzatot, részben takarva a tetőzetet. Az attikán az alakulótér felőli középtengelyben órát helyeztek el az Útmutatásnak megfelelően.

A Kassai útról az egyemeletes törzsépülethez két kapuépület között vezetett az út, amely körbeölelve a központi épületet az alakulótér felé vitt. A központi épület jobb- illetve baloldalán kétemeletes tiszti épületek helyezkedtek el. A baloldali épület (a mai Népegészségügyi Kar székhelye) tiszti, a jobboldali (a Kancellária egyik széképülete) pedig altiszti lak volt. A két épület külső megje-

¹¹ DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, Kassai út 26.; B.V.2. Tüzérlaktanya

lenésben szinte azonos. A kétemeletes tiszt lakok visszafogottabb díszítést kaptak a törzsépületénél. (5. kép)

Az altiszti épület mellett, a törzsépülettől távolabbi oldalon, az 1936-os helyszínrajz tekepályát is feltüntet, amelyet valószínűleg az itt lakó altisztek használhattak szabadidejükben. Az 1879-es Útmutatás előírta 423. pontjában, hogy a „Tisztek lakóépületei a laktanya főbejáratának közelébe helyezendők; de a hol lehet, kizárólag tiszt lakásokul szolgáló épületekben azon főbejárat ne legyen, melyet ilyenül a laktanya minden lakója használ.”

A tiszt, illetve az altiszti lakoktól távolabb, a Kassai úttal párhuzamosan helyezkedtek el a legénységi épületek, amelyek mind a terület útra merőleges fő tengelyére, mind saját tengelyükre szimmetrikusan épültek fel. A legénységi épületek is „ikertestvérek” voltak. Ezek két szállásépületből és az őket összekötő konyhaként és vívóteremként szolgáló épületből álltak. Az Útmutatás pontosan leírta, hogy a legénységi épületek milyen formában épülhetnek: hosszban elnyúlva, s esetlegesen egyik, vagy mindkét oldalukon kinyúló szárnyakkal. A levegő szabad áramlása miatt ezen szárnyak aránya a következő lehetett: „mindegyik szárny hosszúsága legfőljebb a hossztraktus egy harmadát képezze, és emellett a szárnyak egymástól a magasságuknak legalább kétszeresére vagy háromszorosára [a faltőnek (Sockel) legalsó pontjától a tetőpárkányig számítva] távol legyenek.” A legénységi épületek egyemeletesek voltak, középrizalitjuk további emeletet kapott, így hangsúlyos részévé váltak az épületnek. Az ekkoriban épült laktanyák legénységi épületeinél gyakran visszaköszön e forma. Homlokzati struktúrájuk, díszítésük a tiszt lakokhoz hasonló, de valamivel szerényebb volt.

A debreceni huszárlaktanyában az istállókat a legénységi épületek mögött, azokra merőlegesen, fésűszerűen építették fel. Az épületek párhuzamos elhelyezése és az, hogy egymástól magasságuk legalább kétszeres távolságára voltak, biztosította a szellőzést túl a kedvező benapozást is.

Az alakulótér törzsépülettel átelleni oldalán helyezkedtek el a lovardák. A Vilmos huszár laktanyában két-két nyitott, illetve fedett lovardát építettek. A fedett lovardák között a földszintes markotányos és fürdőépület állt. Ez ma – a Campuson csak „lapos”-nak hívott épület – az Egyetem Kancelláriájának III. sz. épülete.

Ezen a ponton – körbeérve a legfontosabb laktanyaépületeken – érdemes összevetni az egykori és a mai állapotokat. Elmondhatjuk, hogy a mai szemlélőnek több változás ötlük a szemébe. A korabeli helyszínrajz, és a közelmúltban készült úrfelvétel egymásra vetítése kirajzolja e változásokat. (6. kép) Az 1899-ben elkészült lovassági laktanya épületállománya a legnagyobb veszteséget a második világháborúban, illetve azt követően szenvedte el. A terület hossz tengelyével párhuzamos középső részében elhelyezkedő lóistállók a 20. század második felére eltűntek. Egy, a Mikrofilmtárban fellelhető felvétel szerint a ma már hiányzó épületeket lebontották. Feltételezhetően a súlyos háborús károk, illetve a

szovjet használat miatt ezek az épületek nem voltak megtarthatók. Egy épületről, a nagyobbik fedett lovardáról tudjuk, hogy 1922-ben leégett. (Papp, 1997: 100.) Egyes fennmaradt iratokból az derül ki, hogy még hosszú évekig álltak a leégett lovarda falai, sőt 1936-ban azt tervezték, hogy annak felhasználásával raktárt és lövegszint építenek a honvédség számára, de mivel a város (a terület tulajdonosa) és a honvédség (a terület használója) nem jutott dűlőre a költségek tekintetében, a tervet elejtették.¹² A kisebbik fedett lovarda viszont átvészelte a nehéz évtizedeket, s 1996–1997-ben Kertai László tervei alapján megújult, illetve északnyugati oldalán, az eredeti építészeti karakterhez igazodó épületrésszel bővült. (7–8. kép) A felújítást követően – illeszkedve a Debreceni Universitas Egyesülés programjához (Kádár–Kozma, 2011., Nagy, 2012.) – Egyetemi Kulturális és Konferenciaközpontként működik az egykori lovarda. (Pilishegy, 2005: 60–64.)

A másik szembeötlő hiány a legénységi épületek terén jelentkezik. Az eredeti helyszínrajzból kiderült, hogy a legénységi épületek is a törzsepület két oldalán páronként szimmetrikusan helyezkedtek el. Az eredeti formát épségben ma már csak a törzsepülettől jobbra elhelyezkedő, az Állam- és Jogtudományi Karnak otthont adó épületcsoport őrzi. A baloldali legénységi épület vívótere és a törzsepülethez közelebb eső szárnya elpusztult.¹³ 1957-ben a Laktanya utca és az egykori Szabadság útja sarkán elhelyezkedő épületben, a III. kerületi tanács épületében postahivatal és sütőipari helyiségek kialakítására adtak engedélyt. (Papp, 1997: 100.) A laktanyának ezt a sarokrészét kerítés választotta el a többitől, ahol a rendszerváltásig szovjet egységek rendezkedtek be. Később ebben a sarkon található épületben kapott helyet az Egyetem Angol Tanárképző Intézete, utóbb mégis kimaradt a világbanki felújítási projektből, így a megújulásra 2010-ig várni kellett. A felújításnak köszönhetően színezésében is illeszkedik a laktanya régi építészeti karakteréhez, ugyanakkor az elpusztult legénységi szárny hiánya így még szembeötlőbb.

A Campus mai arca

Mára a laktanya egyéb kiszolgáló helyiségei eltűntek. Se az egykori istállóknak, se a szovjet időkben emelt raktáraknak, transzformátorházaknak és más, kisebb-nagyobb épületnek a nyoma nem látható. A területen az elmúlt évtizedben több nagyberuházás is megvalósult, így karaktere jelentősen megváltozott. 2002-ben, a Társadalomtudományi és Egészségtudományi Oktatási és Központ és Könyvtár (TEOK) megépítésével felszámolták a Campuson az oktatásban jelentkező

¹² DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, Kassai út 26.

¹³ Egy 1945. október 27-én, Debrecen sz. kir. város területén háborús események folytán történt nagyobb szabású rombolásokról készült kimutatás szerint a tűzérési laktanyában a „bejárat melletti őrségi és ügyeleti tiszti épület, a város felőli legénységi épület, az istállók súlyosan rombolva” voltak. MNL HBML IV. B. 1406/b. 17156/1945

helyhiányt. Az épület több ütemben valósult meg. Elsőként a szemináriumi termeket és nagyelőadókat is magába foglaló oktatási szárny, majd a Társadalomtudományi Könyvtár épült fel. (Virágos, 2012: 398.) Majd a Kálmán Ernő és Major György által tervezett TEOK épület mellett további új épületekkel bővült a Campus.

2005 augusztusában adták át a Campus Hotelt, amely az ország első magán-tőkéből, PPP-konstrukcióban megvalósított diákothona. Az épületet Bán Ferenc Kossuth- és Ybl-díjas, valamint a Prima Primissima-díjas László Zoltán építészek („A” Stúdió Kft.) tervezték, a kivitelezést a HUNÉP Universal Zrt. végezte. (Borbély, 2012: 21.) Kovács Péter és Lengyel István nevéhez fűződik a Campuson az Informatikai Kar tervezése. A 2011-ben átadott épület tömbszerű, karakteres zárt egységként jelenik meg, amely a Campus Hotel és a TEOK épületének is sajátja. A háromemeletes épület központjában aula-átriumtér vágja át az épület tömegét, kijelölve egyúttal a két bejáratot. E központi térre fűződnek fel a helyiségek.¹⁴ (9. kép)

E kortárs és századfordulós épületek ölelik körbe ma az egykori alakulóteret, amely 2011-ben régen várt parkká épült át. „Zöld Hullám (ZH) a Kassai Campuson” – számolt be ezzel a címmel az Egyetem honlapja az új park 2011. október 17-i átadásáról. A parkot – amely az akkori Tudományegyetemi Karok és a Hallgatói Önkormányzat összefogásával épült – hallgatói pályázat után nevezték el. A beszédes név nem csak a kikapcsolódást szolgáló térformákra utal, hanem jelzi, hogy a fiatalok akár tanulásra is használhatják a területet, amihez az infrastrukturális feltételek is adóttak. A 14 ezer négyzetméter területű zöld felületen asztalok, padok, díszmedence található, s a Lovardához közel eső részen egy kis színpad került megépítésre nézőtérrel, amely szabadtéri kulturális programok helyszínévé válhat.

A következő években két kisebb, de annál karakteresebb épülettel gazdagodott a Campus területe. 2013-ban a Műszaki Kar számára épült az ún. Fenntartható Épületenergetikai Demonstrációs Központ (DEM) Ferencz Marcel tervei alapján, s ugyanő tervezte Détári Györggyel együtt az Egyetem LEÓ névre keresztelt Szuperszámítógép Központját, amelyet a szomszédos épület rejt magában 2015 óta. Mindkét épület tömege az alapvető geometriai formából, a kockából bontakozik ki. Az első kocka a Campus területén, „a nyitott-zárt szerkezeti részek oppozíciójára szervezett DEM-kubus kis alapterületű, mindössze 300 m²-es. A szinte kilencoszthatóvá tagolt, kétszintes belső tér földszintjén a demonstrációs és közönségkapcsolati terek, emeletén a központi műszaki irányítás egységei, valamint a mosdóblokkok találhatóak.” (Hagyó, 2013: 56.) A második kocka

¹⁴ Vö. Bokrétaünnep Debrecenben – szerkezetkész az Informatikai Kar épülete. *Építészfórum*. 2010.12.04. (<http://epiteszforum.hu/node/17494>, letöltés ideje: 2012.03.27.)

fehér homlokzati reliefje „a kábel és adatforgalom, a nyomtatott áramkörök világát idézi”. (Martinkó, 2015: 53.)

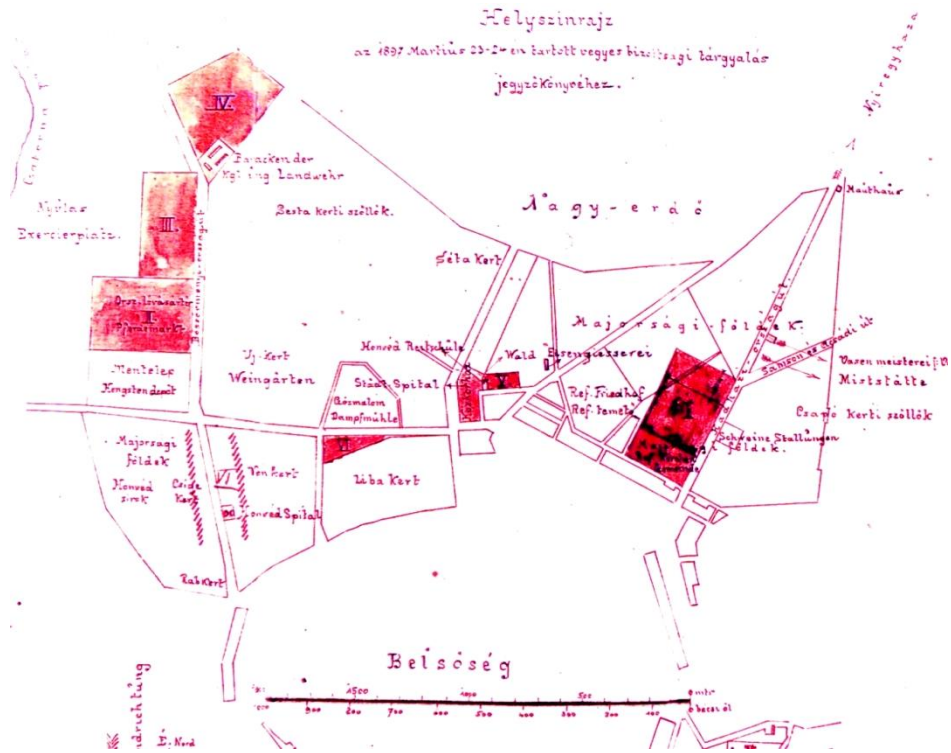
Az új épületek mellett más változások is történtek a területen az elmúlt években. Az egyik legfontosabb ezek közül a gazdaságtudományi karok integrációjával következett be, ugyanis a korábbi Közgazdaságtudományi Kar épület-együttesét (az épen maradt, a főbejárattól jobbra eső egykori legénységi épületet) az Állam- és Jogtudományi Kar kapta meg. Ennek ünnepélyes átadására 2015. május 22-én került sor. A jogi kar korábban a Campus területén található két másik épületben működött, ezekbe a Kancellária egységei kerültek utóbb. Emellett a Hallgatói Szolgáltató Központ részére egy új ügyfélszolgálati központot alakítottak ki a főbejárattól jobbra eső egykori őrségi épületben.

Zárszó

A rendszerváltást követően a Kassai út 26. számú „telke” elcsendesedett, a katonák – most már úgy tűnik – végleg elhagyták e helyet. A következő évek szerencsés fordulatot hoztak az egykori laktanya sorsában, újra benépesült, és a régi-új Debreceni Egyetem egyik legszebb kampuszává, a „*Campus*”-szá vált. Itt talált otthonra az 2000-re egységessé váló Egyetem több új kara. A hely múltjáról azonban nem kell megfélekednünk. Sokan tudják azt, hogy a Kassai úti Campus területén korábban szovjet laktanya volt, de talán azt kevesebben, hogy eredetileg is laktanyának épült: császári és királyi lovassági laktanyának. Minderről – az épületeken túl – a környező utcák beszédes nevei is árulkodnak: Laktanya utca, Pattantyús utca és Tüzér utca.

Ma már a városkép szerves része az épületegyüttes, és meg sem kérdőjeleződik számunkra, hogy miért itt van. A fejlesztéseknek köszönhetően mára a Kassai úti Campus az Egyetem és a város egyik legkellemesebb helyévé vált, s nyitott kapuival várja a nap mint nap ide érkező hallgatókat és oktatókat egyaránt – remélhetőleg még hosszú ideig.

Képek



1. kép: A laktanya és csapatkórház elhelyezésére szolgáló lehetséges helyszínek Debrecenben.

Részlet a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt helyszínrajzról.

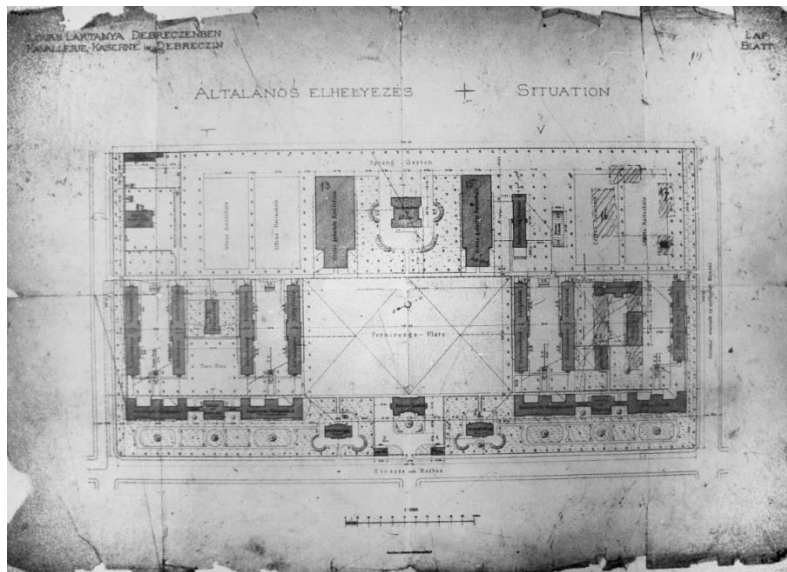
(Az eredeti alapján a képet a szerző szerkesztette.

Az eredeti rajz forrása: MNL HBML IV.B. 1405/f. 1. d.)



2. kép A Vilmos huszár laktanya a 20. század elején.

A képet korabeli képeslap felhasználásával a szerző szerkesztette (Bakó Irén gyűjtése): <http://picasaweb.google.com/lh/photo/ILVJTocItQ076xEFFpaYmw>,
letöltés ideje: 2012.03.27.).



3. kép A debreceni lovassági laktanya általános elhelyezése. (Debrecen Megyei Jogú Város (DMJV) Polgármesteri Hivatal Mikrofilm adattára, Kassai út 26.; é.n., feltehetően az eredeti tervekhez kapcsolt helyszínrajz az 1890-es évekből.)

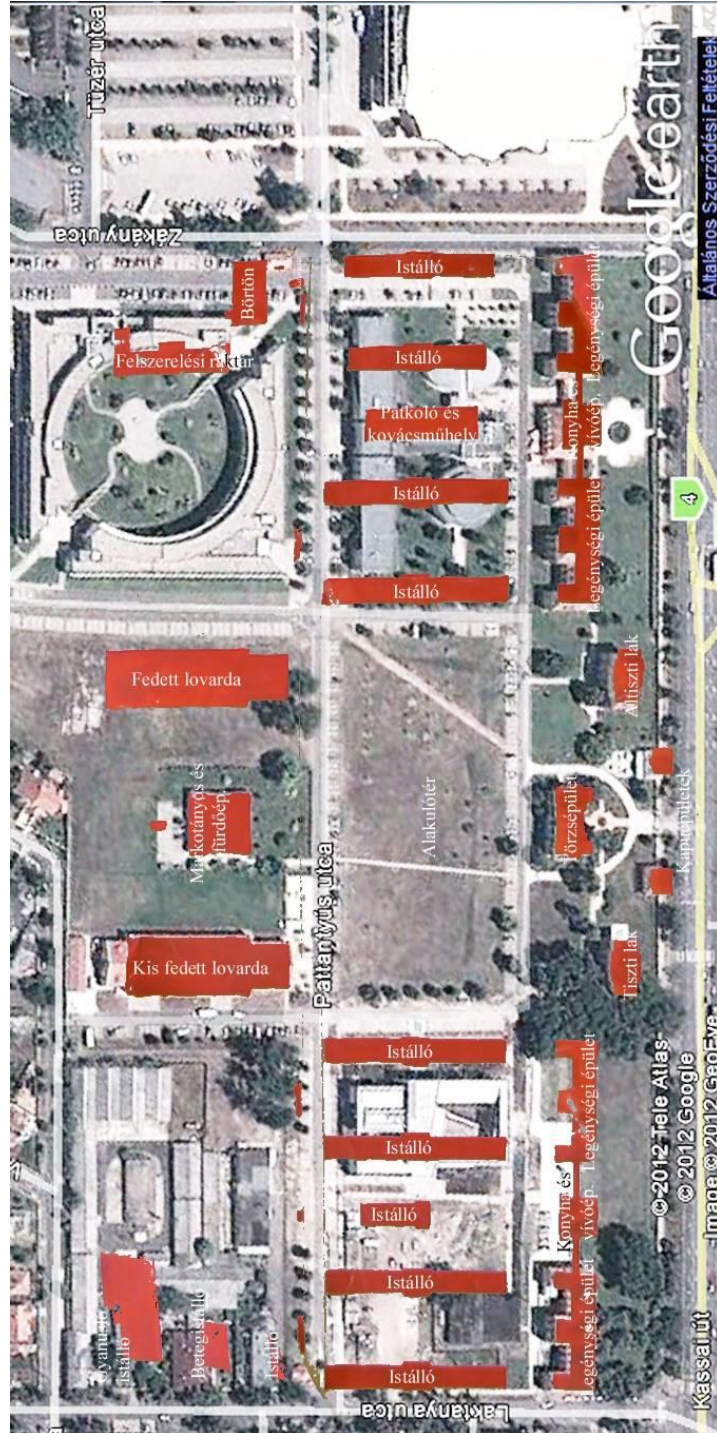


4. kép Korabeli képeslap: Tisztis kaszinó a Vilmos huszár laktanyában.
A mai Gazdasági Főigazgatóság épülete. Kép forrása: Magyar Nemzeti Levéltár
Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának honlapja. Képeslapok a régi Debrecenről.
(<http://hbml.archivportal.hu/data/images/kepek/Kep-146.jpg>, letöltés ideje:
2012.03.27.)



5. kép Az egykori altisztis épület belső homlokzata.
(A szerző saját felvétele, készült 2005 decemberében.)

6. kép (A következő oldalon) A lovassági laktanya 1936-ban készült színezett helyszínrajza a mai Kassai úti egyetemi Campus területére vetítve. A képet a Google Earth térképe és Benkő Vincze által Debrecenben, 1936. szeptember 18-án készített, színezett, M 1:1440 méretarányú helyszínrajza (A tüzér laktanya és annak környékén lévő városi ingatlanok helyszínrajza, MNL HBML IV.B.1406/b 511. doboz), valamint a M. kir. honvéd építési osztály által Budapesten, 1936. január hóban jegyzett, M 1:1000 méretarányú, Debrecen Tüzérlaktanya, Helyszinrajz adatainak (DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilm adattára, B.V.2. Tüzér-laktanya) felhasználásával a szerző készítette.





7. kép A Lovarda a felújítás alatt. (A kép forrása a Lovarda honlapja: http://www.lovarda.hu/gallery/1/01_01.jpg, letöltés ideje: 2012.03.27.)



8. kép A Lovarda mai állapotában.
(A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.)



9. kép Az Informatikai Kar a Kassai út irányából.
(A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.)

Felhasznált irodalom

- Borbély Tamás (szerk.), 2012: *Egyetem és építészet. A Debreceni Egyetem jelentősebb beruházásai 2000–2012*, Debrecen
- Hagyó Eszter, 2013: Üdvözlés a bázison! – Négyzet, kocka = DEM. in: *Octogon*, 2013/5. 54–56.
- Kádár Kriszta – Kozma Gábor, 2011: Az egykori szovjet katonai területek funkcióváltása Debrecenben. in: *Tér és Társadalom*, 25. évf., 2. szám, 164–179.
- Martinkó József, 2015: Mega, giga, Szuperszámítógép épülete a debreceni egyetemi kampuszon. in: *Octogon*, 2015/6. 48–53
- Megyeri-Pálffy Zoltán: Kaszárnyától a Campusig in: *Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban III.* szerk.: Bartha Ákos – Szálkai Tamás, MNL HBML, Debrecen, 2013, 93–117.
- Nagy Sándor, 2012: Universitas Egyesülés, Egyetemi Szövetség. in: *A Debreceni Egyetem története*. Főszerk.: Orosz István, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 465–474.
- Papp József, 1997: *Debrecen város birtokkatasztere 1924–1950*. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 23.) Debrecen, 1997.
- Pilishegyi Péter, 2005: *Egyetemünk története. A debreceni felsőoktatási integráció nyolc éve 1996–2004*. Debrecen, 2005.
- Rády József Huszárbandérium honlapja:
http://www.tolnaihuszar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=65&Itemid=102 letöltés ideje: 2012.03.21.)
- Sápi Lajos, 1972: *Debrecen település- és építéstörténete*. Debrecen
- Szabó József János, 2005: *Az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje. A véderőtörvény*. (<http://www.bunker.gportal.hu/gindex.php?pg=7151859&nid=1365340>, letöltés ideje: 2012.03.21.)
- Virágos Márta, 2012: Az egyetemi könyvtár. in: *A Debreceni Egyetem története*. Főszerk.: Orosz István, szerk.: ifj. Barta János. Debrecen, 386–402.

Venkovits Balázs

Kelet és nyugat határán: külföldi utazók Magyarországon és Debrecenben a 19. század első felében

Bevezetés

Amikor *magyar utazási irodalomról* beszélünk, általában a magyarok által, külföldi és belföldi utazásaik során írt szövegekre gondolunk. Az utazási irodalom és utazástörténet ezen aspektusával egyre több kutató foglalkozik Magyarországon is, azt vizsgálva, hogy hogyan helyezhető el a magyar utazási irodalom a nemzetközi eredmények tükrében, és hogyan mutatták be a magyar utazók saját magukat és az utazásaik során megismert idegen élményeket. Az irodalom-, kultúra- és történelemtudományok határmezsgyéjén elhelyezkedő kutatási terület óriási fejlődésen ment át az elmúlt évtizedekben, számos fontos munka jelent meg nemzetközi szinten, és ezek felhasználásával új aspektusokból ismerhetjük meg a magyar múltat és kultúrát is.

Irina V. Popova-Nowak arra hívja fel a figyelmet, hogy „külföldi utazások tekintetében a magyar leírások két földrajzilag és szimbolikusan ellentétes úti célt jelöltek ki: a nyugati utazások a jövőbe, míg a keletre tartóak a múltba tett utazást jelentették.”¹ Julianus barát nyomdokain a magyar utazók sokszor azért indultak keletre, hogy megtalálják a magyar nép kultúrájának és nyelvének gyökereit és így felfedezhessék a magyar múltat. Ugyanakkor a Nyugat-Európába és később az Egyesült Államokba (nyugatra) tett utazások azt mutatták meg, hogy merre tarthat Magyarország, hiszen az itt elhelyezkedő országokat gyakran egyfajta lehetséges modellként látták Magyarország számára politikai, gazdasági vagy akár technológiai értelemben. Ez különösen jól látható volt a reformkor időszakában. Több híres 19. századi magyar, köztük Széchenyi István is, úgy gondolta, maga az utazás nélkülözhetetlen a világ jobb megértéséhez, illetve a fejlődő, változásokon áteső országnak szüksége van követendő példákra, amelyekkel az utazás révén lehet legjobban megismerkedni.²

Ugyanakkor útleírásaikban a magyarok önmagukat is sokszor a kelet-nyugati földrajzi/szimbolikus kettőséget használva pozícionálták: igyekeztek magukat a nyugati világhoz tartozónak láttatni, de a külföldiek mégis gyakran a keleti, kevésbé fejlett, civilizált világrészhez tartozónak tekintették őket. Ez a

¹ Irina V. Popova-Nowak: 2008. 211.; Hasonlóan érvel Glant Tibor: 2013. – Az angol nyelvű források fordításai, amennyiben azt másképpen nem jelzem, a sajátjaim.

² Popova-Nowak 199.

trend jól látható például a magyaroknak az amerikai kontinensen tett utazásai során.³ A nyugati utazók Magyarországot is elmaradottnak mutatták be, „egy gazdag országnak, ahol a helyi lakosok túl tétlenek vagy kényelmesek ahhoz, hogy [ezt a gazdagságot] kihasználják”.⁴ Ennek következtében a magyarok gyakran kelet és nyugat határán találták magukat, mind saját utazásaik során, mind pedig abból a szempontból, hogy hogyan látták az országot és népét a külföldiek. Ez pedig el is vezet minket a *magyar utazási irodalom* kifejezés egy elhanyagoltabb értelmezéséhez, azon szövegek korpuszához, amelyeket külföldiek írtak Magyarországon tett utazásaikról.

Ebben a megközelítésben a magyarokra hárult a „mások” szerepe, és ők váltak a leírások tárgyává. Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy hogyan is látták és láttatták Magyarországot különböző nyugat-európai utazók angol nyelvű útleírásokban a 19. század első felében. A nemzetközi utazási irodalmi kutatások terén a kelet-európai régió (így Magyarország is), a világ más részeinél sokkal kevesebb figyelmet kapott az ilyen irányú, főleg angol nyelvű vizsgálódásokban. Kelet- és Közép-Európában az angol nyelven (is) író utazók országainak nem voltak közvetlen gyarmati vagy üzleti érdekeik, a régió gyakran nehezen volt elérhető, vagy akár ellenséges területnek is számított, így jóval kevésbé volt vonzó úti cél. A kifejezés második értelmezésével összhangban vizsgálva a magyar utazási irodalmat, számos fontos kérdés vár megválaszolásra: milyen képe volt Magyarországnak az angol nyelvű útleírásokban? Hogyan helyezkedik el a nemzet a keleti és nyugati bináris oppozíció tekintetében? Mennyire van ez összhangban más régiók leírásával, illetve azzal, hogy hogyan látták saját magukat a magyarok? Felfedezhető-e egyfajta birodalmi nézőpont annak ellenére is, hogy a régióban nem volt közvetlen kolonizációs törekvés? Vagy ettől eltérő módon közelítettek az ország leírásához? Magyarország bemutatása mellett, egyfajta esettanulmányként egy akkoriban különösen magyar(os) úti célnak számító város, Debrecen leírását mutatom be alaposabban.

Magyarország, mint úti cél

Más régiókhoz hasonlóan a Magyarországra érkező korai utazók főleg a felsőbb társadalmi osztályok képviselői, illetve diplomaták, kereskedők vagy kalandorok voltak, akik vagy Magyarországra érkeztek, vagy átutaztak az országon. Később a közlekedési, utazási és társadalmi változásoknak köszönhetően, más csoportok képviselői is eljutottak Európának ebbe a részébe (köztük tudósok, személyes okokból utazók, vagy turisták), ezzel pedig ők is egyre jobban hozzájárultak Magyarország képének alakításához külföldön, legyen szó az ország társadalmáról, gazdaságáról vagy földrajzi jellemzőiről. Kabdebó Tamás szerint a vissza-

³ Lásd például Venkovits Balázs: 2011. 28–47.

⁴ Popova-Nowak 215.

emlékezéseket és útleírásokat hátrahagyók közül a legnagyobb számban az angolok képviseltették magukat.⁵ Az első, középkori utazók a zarándokok és keresztések voltak, azonban Magyarország leginkább a török megszállás idejében vált az útleírások igazán érdekes tárgyává, amelyekben gyakran mutatták be Magyarországot a törökök elleni bástyaként.⁶ A későbbiekben az ország és lakói veszettek vonzerejükből politikai értelemben, ennek köszönhetően pedig a Magyarországról szóló utazási irodalom a „18. századi szendergés” időszakába lépett, amely során mérsékeltebb figyelmet kapott. Nem mondható azonban, hogy ne jelent volna meg ilyen jellegű írásokban az ország, hiszen volt néhány jelentős utazó, akiknek megemlékezéseiben szerepelt Magyarország, ezzel egyfajta alapot és referenciapontot biztosítva a 19. századi utazók számára. Ide sorolható a szélesebb körben is ismert utazó Lady Mary Wortley Montagu, vagy Robert Townson⁷.

A 19. század első felében azonban az ország és a régió mind történelmi, mind pedig társadalmi értelemben újra érdekessé vált, ez volt a Kelet-Európába irányuló utazások aranykora.⁸ Az Ausztriával kapcsolatos viszony átalakulása a reformkor során külföldi szemtanúk szeme előtt zajlott. A vállalkozók új ipari és kereskedelmi lehetőségeket láttak, miközben az ország maga egyre érdekesebb úti céllá vált az utazók és turisták számára is.⁹ Az ekkoriban Magyarországra érkezők többször hangsúlyozták, hogy milyen keveset tudnak az emberek Magyarországról, ők pedig igyekeztek kitölteni ezt az űrt. A francia François Sulpice Beudant, akinek útleírása angol nyelven is megjelent, szintén arról ír, hogy mennyire tökéletlen az emberek tudása erről a távoli és ritkán meglátogatott régióról,¹⁰ míg az angol Richard Bright szerint Magyarország teljesen „kívül esik az utazók megfigyeléseinek szokásos körén”.¹¹ Ennek fényében ezen utazók

⁵ Kabdebo Tamás: 1983): 31–48.

⁶ Jennifer Speake: 2003.

⁷ Robert Townson (1763–1827), angol természettudós és utazó, kocsin járta be Magyarországot, illetve hajóval is utazott a Dunán. Magyarországot részletesen bemutatja 1797-ben megjelent könyvében: Robert Townson: 1797; További részletekért lásd: Rózsa Péter, szerk. 1999; és Kökény Andrea: 2013. 119–140. Az eredeti szöveg elérhető a <http://mek.oszk.hu/06400/06459/> linken:

⁸ Speake 369.

⁹ Kabdebó 33.

¹⁰ François Sulpice Beudant (1787–1850), francia mineralógus és geológus, többkötetes francia nyelvű leírása angol nyelven is megjelent Az eredeti szöveg elérhető: a <http://mek.oszk.hu/06400/06471/> linken

¹¹ Richard Bright (1789–1858), angol orvos és utazó, magyarországi utazásáról szóló művét 1818-ban adták ki. Ebben részletes leírást kaphatunk az ország korabeli politikai, néprajzi, földrajzi viszonyairól is. Az eredeti szöveg elérhető a <https://archive.org/details/travelsfromvienn00brig> linken: Az idézet a mű v. lapjáról.

gyakran egyfajta úttörőnek tüntették fel magukat a régióban, akik első kézből származó információkkal szolgálhatnak hazai olvasóközönségüknek. A változásoknak köszönhetően „a Magyarországra történő utazás többé már nem csak egy európai körutazás része volt, hanem [az ország] saját jogán is értékessé és vonzóvá vált”. Ennek megfelelően a 19. század első felében befolyásos útleírók hosszabb listájával találkozhatunk: a már említett Beudant és Bright, de ekkor utazott és írt Julia Pardoe,¹² Michael J. Quin,¹³ vagy John Paget¹⁴ is. Paget, aki komoly, tényszerű és informatív könyvet adott ki Magyarországról, „a magyarországi és erdélyi felfedezőutak egyik fő forrását adta ki a 19. században”.¹⁵ Míg a kezdetekben fő érdeklődési területének az ásványtan tűnt, fokozatosan előtérbe került az ország iránti általános és üzleti célú érdeklődése, ami szükségessé tette az ország részletes feltérképezését.

Ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk egy adott ország megítéléséről, leírásáról, nélkülözhetetlen, hogy ismerjük a vizsgált korszak utazási feltételeit, mivel ezek (ahogyan Debrecen esetében is látni fogjuk) alapvetően befolyásolták a szerző hangulatát, és így az utazásról és az országról alkotott képet is. Egy magyarországi, vagy Magyarországon átvezető utazás, kiváltképpen a Tiszántúlon, számos kihívást tartogatott az utazók számára az utazás minőségét és körülményeit illetően, így pedig ez jól látható nyomot hagyott az ország megítélésén is. Az utak rossz állapota miatt az utazás lassú és kényelmetlen volt (különösen az Alföld területén), míg a vízen történő utazás sokkal nagyobb anyagi befektetést igényelt, és nyilvánvalóan sokkal korlátozottabb lehetőségeket is nyújtott.

A század első felében a magyarországi utazás nemcsak kényelmetlen, de sok szempontból kiszámíthatatlan is volt az utazók számára, akik gyakran nem ilyen körülményekhez voltak szokva.¹⁶ Magyarország nagy részét szörnyű útvisszonyok jellemezték, és – bár számos próbálkozás történt annak érdekében, hogy javítsák az utak állapotát – gyakorlatilag a helyzet a 19. század közepéig nem javult.¹⁷ Az utak elhanyagoltak voltak, esős időben gyakorlatilag teljesen járha-

¹² Julia Pardoe (1806–1862), angol író. Magyarországi utazásainak emlékeit 1840-ben kiadott könyvében ismertette. Az eredeti szöveg elérhető a <https://archive.org/details/citymagyarorhun00pardgoogi> linken:

¹³ Michael J. Quin (1796–1843), ír származású író és utazó, 1836-ban megjelent könyvében számolt be úti élményeiről. Az eredeti szöveg elérhető a <https://archive.org/details/steamvoyagedown00quin> linken:

¹⁴ John Paget (1808–1892), angol származású, magyarrá lett író. Beutazta Magyarországot és Erdélyt, majd Erdélyben telepedett le. 1839-ben megjelent könyve az egyik legfontosabb forrás és útleírás a korabeli Magyarországról. Az eredeti szöveg elérhető a: <http://mek.oszk.hu/05700/05786/> linken

¹⁵ Speake 369.

¹⁶ Hosszabban erről a témáról ld. Venkovits Balázs 2014. 222–239.

¹⁷ Czére Béla 1997.

tatlanná is válhattak. Ez különösképpen azokon a helyeken volt nyilvánvaló, ahol nem volt elérhető megfelelő alapanyag az utak építéséhez.

Ez az utazók számára azt jelentette, hogy naponta csak rövid szakaszokat tudtak megtenni, rendkívüli időben egy 100 km-es út megtétele akár hat–hét napig is eltarthatott.¹⁸ A kocsik használata egyre elterjedtebbé vált Magyarországon, hosszabb távolságokon a lovon történő utazást felváltotta a postakocsi. Ezek egyre kényelmesebbek voltak, és az utazó társadalmi osztályától, illetve az utazás hosszától és céljától függően többféle típusú járművet is igénybe lehetett venni. A postakocsi szolgáltatás már az 1750-es évektől kezdődően rendszeres volt Magyarországon, de az igazi fejlődés az 1820-as, 1830-as években következett be. A vasút megjelenése előtt az ilyen utazás volt a legmegbízhatóbb, azonban a fent említett útviszonyok (és esetleg az utazó pénztárcája) ezt nagyban korlátozták.

A reformkor a közlekedés terén is hozott változásokat Magyarország számára, beleértve az úthálózat fejlesztésére irányuló terveket. A század első felében, egészen a forradalomig, jelentős mértékben növekedett a közutak valamint a hidak hossza és száma, a javuló útviszonyoknak és a versenytársak megjelenésének köszönhetően pedig a postakocsi közlekedés is fejlődött.¹⁹ Az igazán nagy előrelépést az ekkor utazó külföldiek még kevésbé tapasztalhatták meg, hiszen ez csak a dualizmus korában következett be, főképpen a vasút elterjedésével, amely már sokkal több ember számára tette lehetővé a gyorsabb és kényelmesebb utazást.²⁰

A vasút sikere már az 1830-as években is egyértelmű volt, így annak építése központi kérdés volt Magyarországon is. Az első gőzvasutat azonban csak 1846-ban nyitották meg Pest és Vác között. 1847-ben nyílt meg a Pest-Szolnok vonal, amelyet több másik is követett a későbbiek során (1857-ben nyitották meg a Szolnok-Debrecen vasútvonalat). Még ha a vasút pozitív hozadékaival nem is találkozhattak Magyarországon az itt bemutatott utazók, a többi fejlesztés révén a század során az utazás valamelyest gyorsabbá, megbízhatóbbá, kényelmesebbé és biztonságosabbá is vált. Több ember utazhatott Magyarországra, amivel nőtt az országról szóló útleírások száma, befolyásolva a külföldiek Magyarországról alkotott képét.

Magyarország nyugati utazók leírásaiban

A 19. század első felében a Magyarországról író nyugati utazók – habár George Bisztray szerint alapvetően szimpatizáltak az országgal –, gyakran küzdöttek azzal, hogy hogyan is pozicionálják az országot az olyan megszokott bináris

¹⁸ Uo. 12.

¹⁹ Uo. 80–82.

²⁰ Uo. 117 és 167.

oppozíciók tekintetében, mint kelet és nyugat, civilizált és civilizálatlan régiók, vagy a központ és periféria. Ezért gyakran átmeneti régióként/országként jellemezték.²¹

Egy gazdag, de lehetőségeit ki nem használó ország képe, a közlekedés, szállás és egészségügyi lehetőségek alacsony színvonala, és a nyugati utazók által idejétmúlt társadalmi struktúra érzékelése összességében egy elmaradott, potenciálját és erőforrásait ki nem használó ország komor ábrázolásához vezetett. A kezdeti negatív hozzáállást csak tovább erősítették a már Ausztriában hallott „riasztó történetek” a magyar viszonyokról,²² illetve az utazás kényelmetlenségei. Ehhez, a már Magyarországra érkezés előtt kialakult kedvezőtlen percepciókhoz hozzájárulhatott egyfajta felsőbbrendűségi érzés is, amely más – nyugati szemmel elmaradott – régiók során tett utazásoknál is megfigyelhető. Nagyon jó példa erre a holland utazó, Ackersdijck meglátása a magyar szálláshelyekkel kapcsolatban: „Azon gondolkoztunk, hogy egy főváros vajon miért is nem rendelkezik jobb étkezési lehetőségekkel. Ennek valószínű oka, hogy a *magasabb szintű civilizáció és a kifinomult ízlés még nem hódította meg Magyarországot.*”²³

Összességében ez a hozzáállás hasonlít más régiókéhoz, amelyeket a nyugati utazók civilizálatlannak, fejletlennek és műveletlennek ítélték (lásd például Mexikó esetét). Ezért minden, ami nem felelt meg a saját civilizációs elvárásaiknak, a meglátogatott ország műveletlenségének bizonyítékaként szolgált. Ilyen lehetett a közbiztonság hiánya, a rossz utazási körülmények vagy a helyi lakosság alkalmatlansága a saját országukban elérhető erőforrások kihasználására. Ez utóbbi pedig elég indokot biztosíthatott ahhoz, hogy egy adott régióban a nyugati mérnökök, telepések vagy üzletemberek megjelenjenek, mivel a „lakosság állítólagos elmaradottsága legitimálja az [adott ország általi] beavatkozást.”²⁴ Ez pedig lehetőséget biztosít a külföldi (nyugati) emberek számára ahhoz, hogy fejlődést és műveltséget hozzanak, kihasználják az elérhető erőforrásokat, és fejlesszék az országot. Bár Magyarország esetében kolonizációs törekvésről nem volt szó, ez a fajta hozzáállás, az ún. birodalmi nézőpont tapasztalható valamelyest az itteni útleírások esetén is.

Annak ellenére tehát, hogy Bisztray „Magyarország barátaiként” utal ezekre az utazókra az ország iránti általános szimpátiájuk miatt, összességében Magyarországot nem a nyugati értelemben vett fejlett országgént mutatják be a 19. század első évtizedeiben. Ez gyakran pontosan annak ellentéte volt, ahogyan a magyarok látni és láttatni szerették volna magukat: „A nyugati utazók és a közvélemény úgy tekintett Magyarországra, mint egy átjáróra Konstantinápoly és a

²¹ Popova-Nowak 214.

²² George Bisztray: 2006: 1-16.

²³ idézi Bisztray 37.

²⁴ Mary Louise Pratt: 1992. 152.

Kelet felé. Ezzel szemben a magyarok, különösképpen a dzsentrit képviselő magyar liberálisok, úgy látták, hogy az országuk nyugat felé tart, mivel Magyarország földrajzilag a kontinens része volt, és az önálló államiság az ország hagyományai közé tartozott, ami eredendően nyugati jellemzőnek számított.”²⁵

Debrecen, Európa legnagyobb faluja

Debrecen tökéletes lehetőséget kínál annak tanulmányozására, hogy hogyan is látták és láttatták a külföldi utazók Magyarországot, annak ellenére, hogy Debrecen nem tartozott a legfontosabb és leggyakoribb úti célok közé. Fontos magyar város volt, sőt mi több, olyan település, amelyet a külföldi utazók kifejezetten magyar(os)nak tekintettek. A forradalom és szabadságharc eseményei csak később tették fel Debrecen a politikai térképre, és – ahogy Bisztray is megjegyzi –, a vidéki területek kevésbé voltak érdekesek az utazók számára, mint a városok. Ráadásul ebben a tekintetben Debrecen különös pozícióban volt: kifejezetten vidéki, mezőgazdasági környezetben helyezkedett el, megjelenésének köszönhetően gyakran nagy falunak tekintették, miközben Magyarország egyik legnagyobb és legrégebb városa volt. Antalfy Gyula is megjegyzi, hogy a 19. század elején Debrecen külső megjelenésében semmi nem utalt annak városi mivoltára.²⁶ A város komor reprezentációja összekapcsolódott az azt körülvevő régió negatív megítélésével.

Miért is látogattak külföldi utazók Debrecenbe? Egyrészt Erdély gyakran szerepelt a külföldi utazók útiterveiben és a leggyakoribb útvonalak áthaladtak Debrecenen (ez volt a helyzet például Beudant estében is, aki erdélyi látogatása után jutott el a városba, anélkül, hogy eredetileg ezt tervezte volna), másrészt pedig a körutak fontos megállóhelyének is számított a település, mivel ez volt a Tiszántúl egyik közlekedési csomópontja.²⁷ Azért is vonzónak számíthatott, mivel egy egyedi, egyedülállóan magyar régióban, a Nagyalföldön, a pusztán helyezkedett el, ami nagyban meghatározta percepcióját. A Debrecen körülölelő különleges vidék nagy benyomást tett az ide érkező utazókra, és egyben azt is befolyásolta, hogy hogyan ítélték meg magát a várost. A vélemények erősen megoszlottak.

A pusztához való olykor igen ambivalens hozzáállás egyik oka gyakran az volt, hogy a Nagyalföldön a 19. század végéig nem épültek állandó utak az ott található mocsarak és áradások miatt.²⁸ Emiatt a régiót nehezen lehetett megközelíteni, és az utazás is igazán kényelmetlen volt. „A különböző útirajzok szerzői az Alfölddel kapcsolatban használják legsötétebb színeiket, leggúnnyosabb hang-

²⁵ Popova-Nowak 218.

²⁶ Antalfy Gyula: 1982. 350.

²⁷ Speake 371.

²⁸ Czére 9.

jukat, legszigorúbb ítéletüket. A csárdákkal szegélyezett töltések sarában végigvándorló utazó semmi szépet nem talál a síksági tájban.”²⁹ Townson is erre panaszkodik, amikor az Alföldet „hatalmas és határtalan pusztaságnak” írja le, és nem érti, hogy Debrecen esetében „mi bírhatott rá harmincezer embert, hogy olyan vidéket válasszon magának lakóhelyéül, ahol sem forrás, sem folyó, sem tüzelő, sem építőanyag nincs, de még a szívmengető bor sem található”.³⁰ Townson nem volt egyedül ezen véleményével.³¹ Különvéleményt talán John Paget fogalmazott meg, aki a pusztáról is pozitívan írt 1835-ben. Ő egy teljes fejezetet szánt a puszta leírásának, amelyen átutazva valódi örömét lelte. A rossz utakat és az ebből adódó rossz utazási viszonyokat azonban ő is megemlíti. Debrecenre egy ilyen utazási élményt követően érthették el a külföldi utazók.

Habár ez a tanulmány a 19. század első felét vizsgálja, Robert Townson ut-leírását mindenképpen meg kell említeni, hiszen alapvető szerepet játszott a Debrecenről alkotott kép alakulásában. Townson öt hónapot töltött Magyarországon 1793-ban, majd néhány évvel később adta ki *Travels in Hungary* című könyvét itteni tapasztalatai alapján. Az elsők között volt, akik részletes leírást közöltek Magyarországról, egy olyan országról, aminek akkoriban angol szempontból kevés politikai jelentőséget tulajdonítottak, azonban Townson szerint az mégis érdemes figyelmükre, a nép, annak szokásai és természeti kincsei miatt.³² Townson alapozta meg a régióval kapcsolatos visszatérő témákat, képeket és leírásokat, művét pedig számos későbbi utazó is felhasználta. Ugyanilyen fontos volt Debrecen képének megalapozásában, hiszen alapvető referenciapontként szolgált későbbi művekben. Ez a kép azonban cseppet sem volt hízelgő. A vidéket és magát a várost „teljesen lehangelő helyként” mutatja be, komor emberekkel és időjárással: „Ez a legutolsó hely, ahol letelepednék; mély kálvinista komorság jár át mindent, s az esős idő, ami két-három napos ott tartózkodásomkor jellemző volt, még csak fokozta ezt.”³³ Az angol utazó mutatta be azokat a látnivalókat és témákat, amelyeket a későbbi utazók is rendre elővettek, úgymint a Református Kollégium, a helyi termékek (szappan, guba, kenyér), a vásárok stb., főleg olyan témákra koncentrálva, amelyek olvasói számára is érdeklődésre tartottak számot. Későbbi utazók gyakran hivatkoztak közvetlenül Townsonra, vagy építettek az ő általa kialakított képre.

Csakúgy, mint Magyarországgal kapcsolatban általában, az utazók Debrecen kategorizálásával is küzdöttek, hiszen valahol félúton helyezkedett el a város és a falu, a városi és a vidéki jelleg között. Ezt már Townson is hangsúlyozta:

²⁹ Antalffy 377–378.

³⁰ Townson 238.

³¹ Erről részletesebben lásd Nyilas István: „Az angol Robert Townson leírása a Hortobágyról.” In: Rózsa Péter 1999. 143–146.

³² Townson ix.

³³ Uo. 248.

„Debretzin, habár városi címmel és privilégiumokkal rendelkezik, mégis falunak tekinthető; ebben az esetben pedig talán Európa legnagyobb falujának. Ha azonban városnak tekintenénk, akkor az egyike a legrosszabbaknak, még ha lakosai nem is a legszegényebbek.”³⁴ Az utazók – akiknek összehasonlításaiban a település gyakran alsóbbrendű szerepet tölt be – direkt vagy indirekt módon a Townson által kialakított képre hivatkoznak. Bright szintén felhívja a figyelmet a település furcsa helyzetére, még akkor is, ha meglátogatását csak egy kis kitérőnek tekinti, hiszen eredetileg nem is tervezte. A település a régió legfontosabb városa, és viszonylag nagy lakossággal bír, mégis „igazi magyar falu, amely város méretűre nőtt, anélkül, hogy magára vette volna egy zsúfolt metropolisz szokásos jellemzőit”.³⁵ Maga Paget is megemlíti, hogy a település valóban „megérdemli az ‘Európa legnagyobb faluja’ elnevezést”.³⁶ A településsel való találkozásuk maga a szembesülés az ismeretlennel: nem az, amire egy (nyugat)-európai gondolna egy város kapcsán. Nincsenek megfelelő utak, széles és közvetlen utcák és jórészt földszintes házak jellemzik. Így bizonyos értelemben nem csak, hogy nem volt ismerős, de talán nem is volt minden értelemben európai.

Ez a fajta negatív benyomás a város látványáról csak tovább erősödött, ha az utazók rossz időben érkeztek. Ilyen esetben szörnyű utakon kellett utazniuk (a városig, és azon belül egyaránt), ami tovább rontotta a város és a régió megítélését. Ennek megfelelően összességében meglehetősen komor képet festenek. Beudant szerint a település kopár és szomorú, ahol a burkolatlan utak miatt alig lehet az utcák közepéről eljutni a házakig, számára az ilyen mennyiségű sárban való utazás elképzelhetetlen volt.³⁷ Julia Pardoe is az utak javításának szükségességét hangsúlyozza annak érdekében, hogy Magyarország vonzóbb úti cél lehessen. Paget szintén esőben érkezik, így a városba „folyékony sártengeren” át lép be, ahol az útra helyezett fadeszkákon kell lépdelnie, nehogy elsüllyedjen. Jól mutatja ez, hogy a közlekedés minősége hogyan befolyásolja egy adott hely képét, hiszen nagy hatással van az első benyomásra, ami alapján az utazók a technikai fejlettség és civilizáció szintjére is következtetéseket vonnak le.

Komor képe mellett az utazók a város gazdasági értelemben vett különleges helyzetére is felhívják a figyelmet. A kulcsfontosságú mezőgazdaság mellett Debrecen fontos kereskedelmi központ is volt. Gyakran esik szó az útleírásokban az egyedi debreceni termékekről, néha még az export és egyéb üzleti lehetőségeket is megemlítve. Több utazónál is részletes listát látunk a helyi termékekről (lásd pl. Bright vagy Paget könyvét), a környező vidéken található ásványokkal együtt. Talán ezek a város legvonzóbb jellemzői, hiszen az egyéb fontos jellegzetességekről, a város szerepéről kevesebb szó esik.

³⁴ Uo. 238.

³⁵ Bright 206. és 200.

³⁶ Paget 294.

³⁷ Beudant 111.

A Debreceni Református Kollégium, amely ekkor már háromszáz éves múltta tekintett vissza, egyfajta kivételt jelenthetett volna, de a professzorok komoly tudományos eredményei sem tudták ellensúlyozni az egyébként fejletlennek vélt település megítélését. A Kollégium jelentősége és hatása megkérdőjelezhetetlen volt a régióban,³⁸ ugyanakkor a leírásokban – még ha a külföldi utazók meglétét pozitív jelenségként is mutatják be – mégsem teljesen kedvező fényben tűnik fel. Már Townson estében is látható egyfajta negatív hozzáállás, amikor épületét egy omladozó és lebontásra ítélt angliai szegényházhoz hasonlítja, még ha meg is jegyzi, hogy az intézményben komoly oktatás zajlik, világlátott professzorok oktatnak, és a könyvtár gyűjteményéről is szót ejt.³⁹ Bright szintén jelentős hírnevű intézményként ír a kollégiumról, Pardoehoz és Pagethez hasonlóan, akik a Református Egyház fő kollégiumaként mutatják be. Azonban ezt is csak futólagosan említik, anélkül, hogy valódi jelentőségét bemutatnák, ami talán nehezen illett volna Európa legnagyobb faluja képéhez. Véleményük azért is érdekes, hiszen utóbbiak már az 1802-es (és 1811-es) nagy tűzvész után érkeztek a városba, amikor az újjáépített kollégium épületét nem lehetett omladozó szegényháznak tekinteni. Ők azonban mégsem igyekeztek a korábbi negatív képet megváltoztatni.

Debrecen legnagyobb vonzereje valószínűleg abban állhatott, hogy egyedülállóan magyar településnek tekintették. Paget szerint „az igazi magyar karaktert a legelőnyösebb módon” Debrecenben lehetett tanulmányozni, beleértve a nemzeti sajátosságokat, öltözködést és nyelvet. Azonban ha még érdeklődnek is ez iránt a külföldi utazók, összességében meglehetősen negatív képet festenek, gyakran akár a település alsóbbrendűségét is éreztetve. Debrecen, csakúgy, mint Magyarország, nehezen illeszthető be a fejlett és fejletlen országokról elképzelt kategóriákba, és ebben az értelemben Debrecen is köztes kategóriát képvisel. A település egyszerre város és falu, vidéki és urbánus központ, fejlett és fejletlen, ismerős és ismeretlen. Megítélése legalább annyira függött az utazók háttérétől, mint a Debrecenben tapasztaltaktól.

A kelet-nyugati kettősség – úgy tűnik – központi jelentőségű Magyarország és Debrecen megítélésében egyaránt, hiszen mindkettőt egyfajta átmeneti helynek látják a nyugati utazók a két világrész között. Ez a fajta percepció a magyarok saját magukról alkotott képét is befolyásolta, az ő útleírásaikban is egyfajta különleges attitűd látható ebből a szempontból. Popova-Nowak szerint „a világ szimbolikus térképe azt a magyar gondolatot tükrözte, hogy országuk kelet és nyugat között helyezkedik el, túllépve az ázsiai jellegzetességeken, és a nyugati civilizáció útján haladva”.⁴⁰

³⁸ Antalffy 364-365.

³⁹ Townson 239.

⁴⁰ Popova-Nowak 221.

Mind Debrecen, mind pedig Magyarország kapcsán új időszak kezdődik a forradalom és szabadságharc kitörésével, hiszen az ezt követően ide érkező külföldi útleírók nemcsak, hogy sokkal nagyobb számban írnak, de már más országot is látnak vagy szeretnének látni.⁴¹ A következőkben fontos lépés lenne, hogy akár országhatárokon átívelő együttműködések keretében elvégezzük a fentebb is említett, és a később született útleírások részletesebb vizsgálatát, és nemzetközi összehasonlítását, annak jobb megértése érdekében, hogy hogyan látták és láttatták a nyugati útleírók nemcsak Magyarországot, de a teljes közép- és kelet-európai régiót.

Bibliográfia

- Antalfy Gyula: *Reformkori magyar városrajzok*. Budapest: Panoráma, 1982.
- Beudant, F. S: *Travels in Hungary in 1818*. London: Sir Richard Phillips, 1823.
- Bisztray, George: „The World Visits Hungary: Reflections of Foreign Travelers, 1433–1842.” *Hungarian Studies Review* 33.1-2 (2006): 1–16.
- Brace, Charles Loring: *Hungary in 1851: With an Experience of the Austrian Police*. New York: Charles Scribner, 1852.
- Bracewell, Wendy és Alex Drace-Francis ed.: *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe. East Looks West*. Budapest: CEU Press, 2008.
- Bracewell, Wendy ed.: *Orientations: An Anthology of East European Travel Writing, ca. 1550–2000. East Looks West*. Budapest: CEU Press, 2009.
- Bracewell, Wendy ed.: *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe. East Looks West*. Budapest: CEU Press, 2008.
- Bright, Richard: *Travels from Vienna through Lower Hungary; with Some Remarks on the State of Vienna During the Congress in the year 1814*. Edinburgh: Archibald, 1818.
- Czére Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században (1780–1914)*. Budapest: MÁV, 1997.
- Glant Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.
- Kabdebo Tamás: „Travellers to Hungary: Blackwell's Predecessors.” *The Maynooth Review* 9 (1983): 31–48.

⁴¹ Lásd például magyarul: Charles Loring Brace, *Magyarország 1851-ben*, ford. Lévai Csaba és Vida István Kornél. Máriabesnyő: Attraktor, 2005.

- Kökény Andrea: „Robert Townson utazásai Magyarországon, 1793.” *Aetas* 28.3 (2013): 119–140.
- Paget, John: *Hungary and Transylvania; with Remarks on the Condition, Social, Political and Economical*. London: John Murray, 1839.
- Pardoe, Miss: *The City of the Magyar or Hungary and Her Institutions in 1839–40*. London: George Virtue, 1840.
- Popova-Nowak, Irina V: „The Odyssey of National Discovery: Hungarians in Hungary and Abroad, 1750–1850,” In: *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, ed. Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis Budapest: CEU Press, 2008.
- Pratt, Mary Louise: *Imperial Eyes: Studies in Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge, 1992.
- Quin, Michael J.: *A Steam Voyage Down the Danube with Sketches of Hungary, Wallachia, Servia, Turkey, Etc.* Paris: Baudry's, 1836.
- Rózsa Péter, szerk.: *Robert Townson magyarországi utazásai. Robert Townson's Travels in Hungary*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999.
- Speake, Jennifer: *Literature of Travel and Exploration*. New York: Fitzroy Dearborn, 2003.
- Townson, Robert: *Travels in Hungary, with a Short Account of Vienna in the Year 1793*. London: G. G. and J. Robinson, 1797.
- Venkovits Balázs: „A Changing Experience of Transport, Travel, and Mobility: The Transatlantic Crossing to the United States in 19th-century Hungarian Travel Writing” *Történeti Tanulmányok* XXII (2014): 222–239.
- Venkovits Balázs: „Describing the Other, Struggling with the Self: Hungarian Travel Writers in Mexico and the Revision of Western Images.” *Journeys: The International Journal of Travel and Travel Writing* 12.2 (2011): 28–47.

S. Fülöp László:

Tholdy Pál debreceni nótárius és rokonsága

Tholdy Pál nevét Debrecenben kevesen ismerik, pedig közel két évtizeden keresztül szolgált itt, előbb beosztott nótáriusként, majd tíz éven át, mint a nagy alföldi város jegyzője. A Dunántúlon született és nevelkedett ifjú a jogi végzettség megszerzése után költözött Pápáról Debrecenbe. Haláláig híven szolgálta új lakóhelyét, sőt, féltestvére és annak a gyermeke is ezt tették főbíróként, illetve az utóbbi később polgármesterként is. Tholdy mindezen tevékenysége olyan korban történt, amikor a városnak megszűnt a korábbi másfél évszázad alatt kivívott egyfajta biztonsága és gazdagsága. Buda visszafoglalása után a politikai és gazdasági erők egyensúlya megbomlott, Debrecennek a távolabbi országrészekkel és más országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatai jelentősen szűkültek. Debrecen nem számíthatott sem Erdély, sem a Habsburgok, sem Rákóczi védelmére. Csupán a város vezetői – köztük a jegyző Tholdy – próbálták a város lakosságának megélhetését biztosítani, és anyagi helyzetének végső romlását megakadályozni.¹

A Tholdy családról Nagy Iván művében egyetlen mondatot találhatunk (rövidsége miatt érdemes idézni): „Hogy a Dunántúlon is volt Tholdy család, mutatja egy családfa, melyen Tholdy Mártonnak nejétől Koza Ilonától leányát Tholdy Annát Festetich Pál nejének olvassuk.”²

A szerző bizonyára nem kapott adatokat a kötet írásakor még élő, távolabbi családtagoktól, ezért található a mondatban több hiba is, amelyek közül a legkivívóbb, hogy a családban nem volt ilyen nevű anya, sőt, Koza Ilona egyik oldalán sem szerepel. Maga a mondat úgy van megfogalmazva, mintha kétségbe vonná létezésüket, nemességüket is. (Tholdy Annáról később szólok.) Ugyanakkor nem szerepelnek nála a család országos híré tagjai, például a címben szereplő jegyző sem. Pedig olyan ismert famíliákkal voltak rokoni kapcsolatban, mint a béri Balogh, Festetics, Ostffy, Sándor stb.

Tholdy Pál Debrecen nótáriusa Pápán született a 17. században, egyszerű, köznemesi családban. Nem valószínű, hogy ősi nemesi nemzetség leszármazottja lett volna. Nem tesz rá említést, hogy családja kitől és mikor kapott nemesi rangot és levelet. A tehetősebb pápai református famíliák az 1600-as évek elején

1 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Debrecen>

2 Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. k. Pest. 1865. 165.

kapták meg ezt a kiváltságot, talán a Tholdyak is. Ő maga, szülei, közvetlen rokonainak a többsége is református vallású volt, emiatt sokat kellett túrniuk az üldöztetések miatt az akkori Magyarországon. Végrendeletében írja édesanyjáról: „sokat szenvedtenek, jószágaikban meg károsítattanak, személyekben rabságokat szenvedtenek... minden jószágit külsőt, belsejét el hagyván... a Dunán által jövőn, öt esztendőök forgása alatt bujdosott és sanyargott, véle valóival edgyütt is...”³

Tholdy Pál tanulmányai elvégzése után otthagyta szülővárosát,⁴ és elköltözött Debrecenbe. Ezután már kevésbé tarthatta a kapcsolatot dunántúli rokonainak, részben az elfoglaltsága, részben a távolság miatt. Ennek ellenére – amint végrendelete első feléből kitűnik – nagyon számon tartotta őket, s minden élő családtagot felsorol, sőt, még az elhunytakról is tesz konkrét, sokszor valamilyen eseménnyel kapcsolatos említést. Tulajdonképpen innen ismerhetjük meg családfáját, amelyet más, különböző forrásokból évszámokkal, születési és halálzási helyekkel, viselt rangokkal stb. pontosíthatunk.

Legelső megnevezett őseként egy szintén *Pál* nevűt említ, aki Pécsre ment a reformációt terjeszteni. Emiatt ott meggyilkolták. Sajnos évszámra és rokonsági fokra nem tesz utalást. Azonban ezt az eseményt olyan közelinek írja le, mintha apja testvéréről lenne szó.

A továbbiakban elsőként a legközvetlenebb családfarészletet mutatjuk be az ő felsorolása és említése alapján, mint fentebb jeleztük, kiegészítésekkel. A végrendeletben olvasható neveket dőlt betűsen jelöltük, kiemelve a két testvért, Mártont és Annát. (Az alábbi két nemzedékrendi táblán a már szokásos és elfogadott módon az első felmenőket kövér A, gyermekeiket jobbra beljebb húzva B, az unokákat pedig C betűvel, sorszámozva tüntetjük föl.)

3 Zoltai Lajos: Nemes Tholdi Pál végrendelete. 1709. Történelmi Tár. Budapest. 1902. 582–591. az idézett rész az 583. lapon.

4 Thaly Kálmán: Adatok a Ságghai Sándor család nemzedékrendéhez. Századok. 1871. 145. Szerinte korábban Veszprém megye szolgabírája és alispánja volt. A megállapítás több szempontból is téves lehet: vallási hovatartozás, rang, időrend stb.

A **Tholdy** (Tholdj, Toldi, Toldy) család**A1. Márton** pápai várkapitány † Érsekújvár kb. 1685.⁵

⊗ *Oroszy Kata* † Rimaszombat⁶ 1708. november végén

gyermekük:

B1. **Pál** * Pápa ? † Debrecen 1709 **nótárius**

⊗ *Faigel (Feigel) Kata* (szülei: *Faigel Ferenc* és *Szegedi Zsuzsanna*)
† 1709 előtt

B2. *Miklós* † 11 évesenB3. *Kata*

⊗ *Csúzi Cseh József* * Komárom 1680 k. † Pápa 1731.04.08.

A2. Anna † 1684

1. ⊗ nemes-iszkázi Horváth János fiatalon elhunyt

2. ⊗ *Festetics Pál*⁷ * Szombathely 1640. 06. 23. † Ság 1720.08.20.
dunántúli vicegenerális (Ház.: 1665)

gyermekük:

B1. *Pál* * 1665 † Pápa 1676B2. *Mária* * 1666

1. ⊗ *Komáromi István*

2. ⊗ *Meszleni (Meszlényi) János*, Győr várm. alispánja 1732–1734 között

B3. *Magdolna* * 1668 † Pápa 1730. 12. 17.

⊗ *Peczovicz* (másutt: *Pecsovics*) *Ferenc* † 1711 előtt

B4. *Krisztina* * Bőd 1671

⊗ *Sándor István* † Pápa 1730.03.11. huszárcapitány (2. neje:

Horváth Erzsébet)

B5. *Julianna* * 1673 † 1753

⊗ béri *Balogh Ádám* * 1665 k. † 1711

B6. *Ferenc* * 1676 † 1717

⊗ Francsics Erzsébet

5 http://epa.oszk.hu/01600/01610/00011/pdf/vmm_11_1972_22_katona.pdf

Pápa város 1660. márciusi összeírásában vajdaként említik: 348. lap. A jegyzékben felsorolt 473 családfő (ház) között szerepelnek a nemes és rokon Bús, Oroszy és Sándor (György és Gergely) család tagjai is. Tholdy Márton a Hosszú utca (korábban Piac utca) 75. számmal jelölt házában élt családjával. Talán ebben a házban születhetett Pál nevű fiuk. Majd egy 1727-ben és 1729-ben a Tholdy és Sándor család tagjai között történt egyezés szerint úgy említik, hogy a „Piattzal által ellenben” található a Tholdy-féle ház.

6 Az nem derül ki a végrendeletből, hogy az édesanya miként került Rimaszombatba.

7 Katona Imre: A pusztacsaládi kehely. Soproni Szemle. 1977. p. 51–52.

Tholdy Pál testamentumában így ír apja haláláról: „a pogány török fegyvere által esett el, feje karóban is száradott meg... Ersek Ujvar alatt”. Ezután édesanyja nyolc esztendeig élt özvegyen, egyedül nevelte és taníttatta a három árvát. *Oroszy Ádámné (Sándor Kata)* beszélt rá leányát arra, hogy menjen újra férjhez. Így aztán 1693-ban (zala)kapolcsi *Domokos Ferenc* (*17. sz. közepe † Sümeg 1708.12.25.) – vázsonyi kapitány, később a sümegi vár főkapitánya – lett a második férje. Házasságukból több gyermek született, akik közül néhány csecsemő- vagy kis korban meghalt. Az életben maradtak közül az első kettő leány volt: *Zsuzsanna* (férje Oroszvály András) és *Erzsébet*. Ahogy Pál leírja, ők később visszajöttek (valószínűleg Debrecenből) a Dunántúlra a rokonaikhoz. Őket követte a sorban két fiú: *Tamás* és *Márton*. Mindkettőt Pál nevelte és taníttatta Debrecenben. Mint majd később még említeni fogom, nagyon szerette a féltestvéreit, odaadón gondoskodott róluk. Tamásról nem maradt fenn semmilyen följegyzés. Domokos Márton (*Tótvázsony⁸ 1697 †Debrecen 1764.04.03) Debrecenben főbíró lett, felesége kőji Komáromi Kata (? Mária) volt. Egyetlen fiukról tudunk: Lajos (*1728 †1803), aki szintén Debrecenben előbb a főbírói, majd a polgármesteri tisztséget is betöltötte (1778 és 1780). Ezek mellett Bihar vármegye alispánja és országgyűlési követe is volt.

Miután megismerkedtünk az apa családjával, szólnunk kell az anya (Oroszy Kata) származásáról és rokonságáról is, mivel a végrendeletben legtöbbjük név szerint olvasható. Meg kell jegyezni, hogy e kapcsolatok kibogozása eléggé körülményes volt, mivel a végrendelező Pál csak néném, húgom asszony, sógor uram formában említi őket. Azonban e szavakat nem szabad a mai, konkrét jelentésükben kezelni. Egyrészt azért, mert az akkori magyar nyelvben ezekre a rokoni kapcsolatokra nem is volt megfelelő szó, másrészt pedig ezekkel a megnevezésekkel a tiszteletet, a rokoni kötődést kívánta kifejezni a szöveg alkotója. Tehát nézzük át az anya családfájának az ide vonatkozó részletét.

8 A forrásokban és a végrendeletben is csak Vázsony néven szereplő település lehetett Nagyvázsóny és Tótvázsony is. Az előbbiben lehetett kapitány Domokos Ferenc. Viszont Tótvázsonyban születhetett Márton, mivel a falut ekkor az Oroszy család birtokolta.

Az **Oroszy** család (részlet)

A1. siskei *Oroszy Ádám* * 1610 † Pápa 1664⁹

⊗ *Sándor Kata* * Pápa 1643.09.14.

gyermekeik:

B1. Pál ⊗ Taksonyi Éva

B2. *Erzse* † 1719.07.26.

1. ⊗ asszonyfalvi *Ostffy László*

2. ⊗ Iványos András

3. ⊗ *Csúzi Cseh Jakab* * Losonc 1639 † Pápa 1695.03.22.¹⁰

unokák:

C1. *Ostffy Zsuzsanna* * 1678 † 1718.04.18.

⊗ 1. *Bús Imre*

⊗ 2. Simon János

C2. Iványos Katalin

C3. Iványos Jakab

C4. *Csúzi Cseh József**Komárom 1680 körül † Pápa 1731.04.08. ⊗
Tholdy Katalin

C5. *Csúzi Cseh János* * Losonc 1677 k. † Győr 1732.04.28.

C6. *Csúzi Cseh Erzsébet* † 1762 ⊗ *Torkos Jakab* * 1679 † 1750

C7 *Csúzi Cseh Katalin* ⊗ Szemerei Gábor

B3. Zsuzsanna ⊗ tagyosi Csapó János

B4. *Kata* ⊗ 1. *Tholdy Márton*

⊗ 2. *Domokos Ferenc*

B5 Anna ⊗ Gyallódi István veszprémi főszolgabíró

Ez utóbbi családfáról külön ki kell emelnünk három nevet. Erzsébet harmadik férje *Csúzi Cseh Jakab* volt. Végzettsége alapján lelkész, teológiai doktor, majd református püspöknek választották. Ismertek a tudományos munkái. József nevű fia prédikátor, orvos és költő, János fia szintén református lelkész és hasonlóan orvos is volt. Élete utolsó éveiben sokat foglalkozott alkímiával.¹¹

Mint korábban említettem, *Tholdy Pál* a Dunántúlról Debrecenbe ment, s amint írja „tekintetes és nagyságos *Szirmay István* Palatinalis Itélő Mester uram juratus notarius” lett 1692-től 1698-ig. 1699-től pedig haláláig körülbelül tíz

9 Más forrás szerint: meghalt kb. 1671-ben.

10 1681–1682-ben debreceni prédikátor. 1693-tól Veszprém megyében püspök.

11 Nagy Iván III. kötetében a 122. lapon megkérdőjelezi a család nemességét: „A kiváltságosok sorából való volt-e, nem állíthatom.”

éven keresztül Debrecen város jegyzőjeként tevékenykedett. Nagyon szerényen élhetett, minderre a végrendeletének a második részéből következtethetünk. Felesége ekkor már meghalt, élő gyermekük nem volt.¹² Munkája mellett minden figyelmét a két féltestvér – Domokos Tamás és Márton – nevelése, taníttatása kötötte le. Rajtuk kívül ugyanígy gondoskodott *Püspöki Szücs János* árvájáról, *Istókról* is. Ezen felül még tizennégy fiatalot támogatott tanulmányaikban (ruháztatás, étkezés, szállás stb.). Nem is csoda, ha azt írja, hogy pénze semmi nem maradt, amit rokonai örökölhettek volna. (Igaz, adósságot sem hagyott maga után – mint írja.) A pápai kúriából ráeső részről, a hozzá tartozó földekről, rétekről, majorházzal teljesen lemondott., elsőként Kata nevű testvére és gyermekei javára, ha holtuk esnék, akkor pedig apja testvére, Anna családja részére. Ugyanígy intézkedett a Simontornya melletti Dád (Dad), Igar és az akkor Tolna megyéhez tartozó Cece birtokainak ráeső feléről is. Néhány felesége szüleinek volt szöleje Mádon és a faluhoz tartozó Becsek és Felső Nyulászó¹³ nevű dűlőkben, amelyeket kénytelenek voltak anyagi helyzetük miatt elzálogosítani. Bár ezek egy részét sok pénzért visszaváltotta, azonban nem kerültek véglegesen a tulajdonába. Sorsukra a megfelelő megoldást nem adja meg a testamentumában, csupán felsorolja a neveket, hogy kiknél vannak használatban. Ezzel a témával kapcsolatban (is) említi a város korábbi bíráját, *Dobozi Istvánt*, a kortárs bírót, *Komáromi Csipkés Györgyöt* és a városgazdát, *Borbély Andrást*, akiknek minderről tudomásuk van.

Külön szól debreceni házáról, amelyet nagyon rossz állapotban 750 forintért vásárolt valamikor. Azóta felújította, sokat költött rá, és szerinte most megér 18 000 forintot. Zoltai Lajos szerint, aki egy utóirattal látta el a végrendeletet, ez az épület az akkori „Czegléd (ma Kossuth) és Sas-utczán” állott, tehát valószínűleg saroképület lehetett. Ezt a házat, amelyet később el is adtak Debrecenre hagyta. Azt kéri a város tanácsától és főbírójától, hogy minden személyes holmiját, kevés ékszerét, a szekereket, lovakat, szarvasmarhákat, disznókat stb. adják el, s ennek, valamint a háznak a kamataiból gondozzák, neveljék, taníttassák a két testvérét, és a fentebb már említett diákokat. Kitér arra, hogy számukat gyarapítsák szegény, de református vallású, Pápáról vagy a Dunántúlról idejövő tanulókkal.

Amint láthatjuk, a végakaró nagyon puritán életű, a testvéreit szerető, a tudásszerzést támogató ember volt. Sokáig és hűen szolgálta Debrecen városát, tisztelte annak elöljáróit.

12 Az utolsó lábjegyzet szerint két lányuk született: Klára és Katalin. Halálukról nincs feljegyzés.

13 Betsek és Felső Nyulászó ma is meglévő, Mád melletti külterületek, úgynevezett mikrotoponímiák.

Mint ismert, 1709-ben a városban pestisjárvány tört ki, amely megtizedelte a település lakosságát.¹⁴ Tholdy Pál maga is elkapta a betegséget, s feltehetően ekkor, már betegen készíthette el a végrendeletét. Az okirat szövege teljes, de sajnos hiányzik a végéről a keltezés, az aláírás és a hitelesítők neve. Nem tudjuk, hogy pontosan hány éves volt ekkor, nem ismerjük halálának a napját sem.¹⁵ Valószínűleg fiatal volt még, s ha jól számoljuk az évszámokat, akkor alig léphetette át a 40–45. életévét. Miután ő volt az utolsó férfitag a családban, elhunytával tulajdonképpen férfiágon kihalt a Tholdy família is, s – mivel csak leányok maradtak a rokonságában –, ezzel elenyészett a (pápai) Tholdy családnév.¹⁶

14 <http://hbml.archivportal.hu/data/files/144709472.pdf>

Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája III.

15 A város volt bíróját úgy említi, hogy „néhai” Dobozi István. Doboziinak fennmaradt egy levele 1709 novemberéből. Ebből arra lehet következtetni, hogy Tholdy Pál halála ez után, az év végén következett be.

16 A pannonhalmi Főapátsági Levéltárban található egy kézírásos családfa, amelynek a címe: *Genealogia Familiae Toldianae* (A Somogyi család levéltára. 1. láda). Az okiraton nincs utalás arra, hogy ki és mikor állította azt össze. Hiányoznak róla a születési és halálozási évszámok is. Néhány helyen eltér az itt közöltektől. Feltehetően a 18. század második felében íródhatott, mivel Pált már elhunytként, Kata nevű testvérét özvegyként írja le. Domokos Ferencnek pedig az első házasságából már az ükunokái is szerepelnek az ágrajzon. Ezen a családfán Márton feleségként valóban Koza Ilona szerepel. Jelen cikk írója természetesen a fiuk, Pál végrendeletében leírt Oroszy Katát fogadja el Márton feleségének és az író édesanyjának, mint biztos adatot. A végakaró bizonyára nem tévesztette el az anyja nevét. Az itt leírtak ellenére nem zárható ki, hogy Mártonnak volt ilyen nevű, korábban már elhunyt felesége, akitől nem maradtak élő gyermekei. Az említett „genealógia” nem veszi tudomásul, hogy Pál halála után az élő leszármazottak utódai közül már senki sem viselte ezt a családnevet, azaz más vezetéknevű családokhoz tartoztak, és nem a Tholdyakhoz.

Megjegyzés: Köszönetet mondok Bauer Marcell kutatótársamnak, aki a családfán olvasható Sándor István családjának utódjaként adataival, észrevételeivel segítette a munkámat.

Tóth Eszter – Kiss Marietta

A külföldi hallgatók elégedettségi felmérése a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karán

Bevezetés

A magyar felsőoktatásban évek óta egyre kevesebb magyar hallgató vesz részt, aminek okát a kutatók elsősorban a demográfiai (Teperics, 2017), valamint az oktatáspolitikai változásokban (Polónyi, 2016) látják. Ezt a tendenciát azonban részben kompenzálja, hogy a Magyarországon tanuló külföldi hallgatói létszám folyamatosan emelkedik, jelenleg a teljes létszám megközelítőleg 9%-a (28 628 fő) nem magyar állampolgárságú (OH, 2016). 2013 és 2016 között 23%-kal nőtt a külföldi hallgatók száma, részben a kormány Stipendium Hungaricum programjának köszönhetően (Berács et al., 2017), a *Fokozatváltás a felsőoktatásban* c. kormányzati dokumentum alapján a célérték 2023-ra a 40 000 külföldi hallgató elérése.

A növekvő külföldi hallgatói részvétel jellemző a Debreceni Egyetemre is, ahol a magyar felsőoktatási intézmények közül a legtöbb külföldi diák tanul (4321 fő). Számuk az elmúlt 15 évben folyamatosan emelkedett, a 2000-es évekhez képest csaknem ötszörösére bővült (OH, 2016). Kezdetben főleg az egészségügyi (általános orvos, fogorvos, gyógyszerész) területekre érkeztek diploma- és/vagy mobilitási programok keretében külföldiek, mára azonban a gazdasági és a műszaki területek is egyre kedveltebbek.

Jelen tanulmányunkban a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karára (DE GTK) érkező külföldi hallgatók elvárásaival és tapasztalataival foglalkozunk azzal a nem titkolt céllal, hogy a karon is folyamatosan növekvő számú külföldi hallgatói populáció elégedettségét javító javaslatokat tegyünk, amelyek azonban – reményeink szerint – hasznosak lehetnek a külföldi hallgatókat fogadó többi felsőoktatási intézmény számára is.

Szakirodalmi háttér

A felsőoktatás minősége, versenyképessége

A felsőoktatás szolgáltatás-jellegéből kifolyólag annak teljesítményét és minőségét nehéz mérni a szokásos közgazdasági indikátorokkal (Török, 2008). Az oktatás minősége szubjektív fogalom, hiába is próbáljuk kvantifikálni, az csak részleges leírása lesz a valóságnak. Standardok felállításával és bizonyos számszerűsíthető jellemzők pontos meghatározásával viszont ez a leírás támogatható, ami időben összehasonlítható eredményekhez vezet (Polónyi, 2008).

Az oktatás minőségét mérő egyik lehetséges mutató a felsőoktatási intézmény nemzetközi rangsorokban elért helyezése. Ez a kvázi objektív visszacsatolás olyan információ, mely alapján a fogyasztó (hallgató) tudatos „vásárlási” döntést hozhat. A jelenleg legelterjedtebb egyetemi rangsorok a Shanghai ARWU, a Leideni Egyetem rangsora, a QS, a Times Higher Education és a U-Multirank.

Egy intézmény nemzeti és globális versenyben meghatározó szerepét számos tényező befolyásolja (Barakonyi, 2009). Ezek közül a hallgatói elégedettségre koncentrálunk, mely azonban szoros kapcsolatban áll a többi tényező közül jó néhányal (például az oktatás minőségével és színvonalával, az oktatók felkészültségével, a felsőoktatási infrastruktúra és az intézményi szolgáltatások minőségével). A hallgató, mint fogyasztó megelégedése kritikus az oktatási folyamat hosszú távú versenyképessége szempontjából. Ha az elvárások és a kapott szolgáltatások színvonala nem találkozik, akkor a fogyasztó más szolgáltató után néz, ráadásul negatív élményeit másokkal is megosztja (Lovelock–Wirtz, 2011).

A hallgatói elégedettség kulcsfontosságú a fentebb hivatkozott intézményi rangsorolás szempontjából is. A U-Multirank rangsor például méri a hallgatók elégedettségét az oktatás személyi és infrastrukturális feltételeivel, a munkalehetőségekkel, a laboratóriumokkal, a számítástechnikai és könyvtári szolgáltatásokkal, a szociális légkörrel, valamint a tanári támogatással (u-multirank.eu, 2017).

A felsőoktatás „nemzetköziesedési” folyamata

A felsőoktatás nemzetköziesedése/nemzetköziesítése¹ az akadémiai rendszerek, intézmények és egyének által követett politikákat és gyakorlatokat foglalja magába, melyek segítségével megbirkóznak a globális akadémiai környezettel (Altbach–Knight, 2007). A jelenséget (mintegy válaszreakcióként) a felsőoktatásnak a globalizáció által életre hívott tömegesedése váltotta ki, és a felsőoktatási szolgáltatások, az ebben tevékenykedő munkatársak és hallgatók világszintű versenyét indukálja (Altbach, 2002). Európában az utóbbi néhány évtizedben a legfőbb mozgatórugó az Erasmus program és a Bologna-folyamat volt (Teichler, 2009).

A fogalom leginkább Jane Knight nevével fémjelvezhető, aki szerint a nemzetköziesítés „nem csupán az intézmények nemzetközi kommunikációját és megjelenését meghatározó jelenség, hanem lehetőség szerint minden tevékeny-

¹ A kifejezés az angol „internationalization” szóból ered. A jelenség iránya alapján azonban beszélhetünk „nemzetköziesítésről” és „nemzetköziesedésről” is – ez is jelzi, hogy a fogalom meghatározása korántsem egységes.

séget átszövő megközelítés és stratégiai gondolkodás” (Oktatás és Képzés, 2017). Egy olyan folyamat, mely során az intézmény oktatási, kutatási és szolgáltatási funkcióiba nemzetközi/interkulturális dimenziókat integrálnak (De Wit, 1998). A definíció tehát jóval összetettebb tevékenységet takar, mint az idegen nyelvű órátartást külföldi hallgatók számára, és közel sem azonos a nemzetközi hallgatói mobilitással (De Wit, 2017), de hozadéka is számottevően több, mint az egyetemek finanszírozási problémáinak csökkentése, megoldása. A lehetséges előnyök között olyan tényezők állnak, mint a hallgatók és oktatók interkulturális és nyelvi kompetenciáinak fejlődése, az egyetem, közvetve pedig az ország hírnevének javulása. A nemzetköziesedés miatt tehát egy magára adó felsőoktatási intézménynek a 21. században nem elég csak a hazai hallgatók elvárásait célkeresztbe állítani, és ennek támogatása az állam érdeke is.

A korábban említett nemzetközi rangsorokban szintén kiemelt jelentőséggel bír a felsőoktatási intézmények nemzetközi terepen való szerepvállalása. A Times Higher Education World University Rankings esetén például a nemzetközi jelenlét 7,5%-ot nyom a latba, ami a külföldi és hazai hallgatók (2,5%), valamint a külföldi és hazai munkatársak (2,5%) arányából és az intézményi nemzetközi kapcsolatok intenzitásából (2,5%) tevődik össze (timeshighereducation.com, 2017).

De milyen tényezők alapján választanak felsőoktatási intézményt a külföldi hallgatók? Roga et al. (2015) eredményei szerint a Rigában tanuló külföldi hallgatók egyetem-választásában a legfontosabb tényező az akadémiai minőség, majd a reputáció, a nemzetközi hallgatók és oktatók, a hallgatóközpontúság, a hallgatók támogatása és a nemzetköziesedés, ezeken kívül az ország választásában a megélhetés költségei is igen fontosak. A legkevésbé fontos tényezők az ország választásában a saját országuk közelsége, a marketing, a sporthírnév és sportolási lehetőségek, az EU perifériáján való elhelyezkedés, illetve az egzotikus hely, az egyetemválasztásban pedig a sporthírnév és sportolási lehetőségek, a szülők, rokonok vagy barátok ajánlása, illetve a parkolási lehetőségek. McCarthy et al. (2012) kanadai hallgatók USA-beli továbbtanulását befolyásoló tényezőket vizsgálva megállapította, hogy a legfontosabb az otthon elismert diploma, ezt követi a földrajzi közelség és az oda- és hazautazás egyszerűsége, de az is jelentős befolyással bír, ha a leendő hallgató ismer olyan személyt, aki már tanult a célországban.

A felsoroltakon túl természetesen számos más körülmény is befolyásolhatja a hallgatók választását és az oktatással való elégedettségét, mint például az egyetemi campus-ok felszereltsége, az oktatókkal és a hazai hallgatókkal való kapcsolat minősége, a szórakozási és a tanórákon kívüli lehetőségek, a befogadó társadalom tagjaival való kapcsolatépítés, bekapcsolódás a helyi közösségek életébe stb. A tényezők egy része tehát egyértelműen az oktatáshoz kötődik, annak személyi, tárgyi és infrastrukturális adottságait minősíti. A tényezők más

része azonban a „hallgatói élmény” (Staddon–Standish, 2012) minőségét méri, amely már a szűkebb-tágabb befogadó környezetben múlik. Ez a kettősség természetes is, hiszen a hallgatók bár tanulni mennek egy külföldi országba, emellett egyéb érdeklődési köreiket (sport, vallás, utazás, kultúra stb.) is szeretnék kielégíteni. Az oktatási intézmény ebbéli felelőssége csak részleges, az egyéb társadalmi csoportok (tankörök, mentorprogram, szakkör, filmklub, hittan csoport, sportklub stb.) támogatása meghatározó (Lee–Ciftci, 2014).

Fontos tehát tudatosítanunk, hogy a hallgatók számára nyújtott szolgáltatások csak társadalmi összefogás eredményeként lehetnek sikeresek, és ha sikerül elégedettséget elérni a külföldi diákok körében, azzal az oktatási intézmény mellett a befogadó közösség is jól jár. A legújabb hazai kutatások szerint egy külföldi hallgató átlagosan 1,2 helyi lakosnak ad munkát (Lukács, 2017), valamint a debreceni, szegedi és pécsi egyetemen tanuló körülbelül 11 ezer külföldi hallgató a tandíjakkal együtt megközelítőleg 43 milliárd forintot költ a három megyeszékhelyen évente (hvg.hu, 2017). Emellett a külföldi diákok tapasztalatai hozzájárulnak az országimázshoz (Berács–Malota, 2007), mely tovagyűrűző hatásként további pozitív hatással lehet nemcsak a helyi, de a nemzetgazdaság fejlődésére is.

Anyag és módszer

Első kutatásunkban a DE GTK-n tanuló külföldi hallgatókat mértük fel 2016 májusában. Mintánk 81 fős volt, amely a teljes sokaság 26,3%-a.² A megkérdezés során egy 11 kérdéskörből álló, zárt (skála, dichotóm, feleletválasztós) és nyitott kérdéseket tartalmazó kérdőív írásbeli kitöltésére kértük a hallgatókat.

A válaszadók 52,9%-a (37 fő) férfi, 47,1%-a (33 fő) nő; 81%-uk (34 fő) BA in Business Administration and Management, 19%-uk (8 fő) MA in International Economy and Business szakos. A vizsgált hallgatók átlagéletkora 22,85 év (szórás: 3,476), a legtöbben (28 fő, 34,6%) 2015-ben kezdték meg tanulmányaikat. A válaszadók 61,8%-a (42 fő) önköltséges képzésben vesz részt, 25%-uk (17 fő) Erasmus, 13,2%-uk (9 fő) pedig a saját állama által nyújtott ösztöndíjjal tanul a karon. A választ adó hallgatók 47,6%-a (30 fő) ázsiai (20 fő kínai, 3 fő üzbég, 2–2 fő egyesült arab emírségekbeli és jordániai, 1–1 fő iráni, pakisztáni és szaúd-arábiai); 31,7%-a (20 fő) európai (6 fő török, 4 fő német, 3 fő francia, 2–2 fő

² A vizsgált karon a 2015/16-os tanévben 244 külföldi hallgató folytatta tanulmányait, zömmel nappali tagozaton, ezzel az egyetem 5. legtöbb külföldi hallgatóval rendelkező kara (unideb.hu, 2017). Felmérésünkben mind a diploma-, mind a mobilitási programok formájában karon tanuló hallgatók részt vettek. Mivel bizonyos kérdésekre nem minden megkérdezett válaszolt, az elemszám néhol ennél alacsonyabb lehet.

moldovai és román, 1–1 fő montenegrói, orosz és ukrán); 20,6%-a (13 fő) afrikai (9 fő nigériai, 2 fő kameruni, 1–1 fő ghánai és kenyai).

Vizsgálatunkban két nagy témakört érintettünk. Egyrészt kíváncsiak voltunk arra, hogy mi befolyásolta a külföldi hallgatókat továbbtanulási döntésükben, másrészt fel kívántuk tájni, hogy milyen elvárásaik vannak egy egyetemmel szemben és ezek hogyan teljesülnek, azaz mennyire elégedettek az oktatással, milyennek vélik az oktatási intézményük szolgáltatásminőségét. Az első kérdéskört 21 befolyásoló tényező 5 pontos Likert-skálán történő értékelésével mértük, míg a másodikat egy 23 tényezős elvárási és észlelési skálával, melyeket szintén 5-pontos Likert-skálán kellett értékelniük a válaszadóknak. Az észlelést befolyásoló tényezők relevanciáját egy ellenőrző kérdéssel teszteltük („Összességében mennyire elégedett a karral?”). Emellett a második kérdéskört két, az elégedettség egyfajta végső mércéjeként felfogható, dichotóm kérdéssel („Ajánlaná-e az egyetemet másoknak?”, „Választaná-e az egyetemet újra?”), valamint egy, a képzés értékét kifejező feleletválasztós kérdéssel („Mennyi lenne az a maximális tandíj, amennyit félévenként hajlandó lenne fizetni a tanulmányaiért?”) is megközelítettük.

A továbbtanulási döntést befolyásoló tényezők, az elvárási és észlelési skálák, valamint a karral való összesített elégedettség esetén átlagot és szórást számoltunk. Az ajánlásra, az újraválasztásra és a tandíjra vonatkozó kérdéseknél gyakorisági megoszlásokat vizsgáltunk. A kis elemszám miatt a demográfiai jellemzők szerinti eltérések statisztikai vizsgálata csupán az összesített elégedettség, az ajánlás és az újraválasztás kérdésénél volt lehetséges, ezeket kereszt-tábla-elemzés segítségével teszteltük. A kérdőív végén nyitott kérdéseket tettünk fel a hallgatóknak („Mi tette volna még kellemesebbé magyarországi tartózkodását?”; „Kérjük, ismertesse a magyarországi tapasztalatait általánosságban!”), amikre választ adva a nem érintett témákkal kapcsolatban is leírhatták véleményüket, tapasztalataikat.

Eredmények

A továbbtanulási döntést befolyásoló tényezőket vizsgálva megállapítható, hogy a legnagyobb mértékben a *külső környezet*, az ország földrajzi, gazdasági és politikai adottságai játszottak szerepet abban, hogy a megkérdezett hallgatók a DE GTK-t választották (alacsony árak: 3,581, jó hozzáférés az EU-hoz: 3,573, biztonság, nyugodt légkör: 3,527, jó klíma, földrajzi adottságok: 3,293). Csak ezt követték az *oktatás jellemzői* (jó minőségű oktatás: 3,247, előkelő hely a nemzetközi rangsorokban: 3,178), illetve az élénk diákélet (3,081) és az ösztöndíj lehetőségek (2,822). Az egyetem *marketingkommunikációs erőfeszítései* a közepes szintnél kevésbé befolyásoltak (nemzetközi oktatási kiállítás: 2,808, egyetemi/kari honlap: 2,500, promóciós videó: 2,493, nyomtatott promóciós anyagok: 2,219, újsághirdetések: 1,903), még a család és barátok (3,000) által

kiváltott pozitív szájreklámnak is nagyobb a befolyásoló ereje a mintánkba került hallgatók esetén. Viszonylag kevésbé befolyásol az ország kelet-európai elhelyezkedése (3,000), az internet (2,662), a nagykövetség (2,384), a korábbi magyarországi tapasztalatok (2,365), a közösségi média (2,236), valamint a korábbi és jelenlegi hallgatók (2,192).³

A felsőoktatási intézménnyel szembeni elvárások fontossága (elvárási skála) és az egyes tényezőkkel való elégedettség (észlelési skála) átlagait együttesen mutatja az 1. ábra.⁴ Ahogy az ábrából látszik, az észlelt teljesítmény szinte minden esetben elmarad az elvárásoktól. Míg a fontossági értékek mindegyike meghaladja a közepes értéket, addig az elégedettség több esetben alacsonyabb, illetve nem különbözik attól szignifikánsan.

Annak érdekében, hogy a fejlesztés elsődleges területeit azonosítsuk, a tényezőket a fontossági és az elégedettségi átlagértékek átlagához viszonyítva nagyon és kevésbé fontos, illetve olyan csoportokba soroljuk, melyekkel elégedettek és kevésbé elégedettek a megkérdezett hallgatók.⁵ Ez a felosztás azért is reális, mert ezzel kiszűrhető, ha a hallgatók tendenciózusan magas vagy alacsony pontszámokat adnak. A fontosság és elégedettség dimenziói által kifestett síkon négy negyedre azonosíthatunk, amelyekben a szereplő tényezők eltérő stratégiákat igényelnek (1. ábra).

1. Nagyon fontos – elégedettek: Az itt található tényezők nagyon fontosak a hallgatók számára, és ezekkel a többi tényezőhöz képest elégedettek is, tehát az elvárásoknak nagyjából sikerült megfelelni. Ezért e tényezők esetén a javasolt stratégia a fenntartás, nem szükséges (egyelőre) a beruházás, viszont a kommunikációs tevékenységben érdemes hangsúlyozni ezeket (jó infrastruktúra, nemzetközileg elismert diploma – értsd: „ugródeszka” Nyugat-Európába, jó oktatók, magas minőségű oktatás, élénk hallgatói élet, megfelelő mértékű tandíj, jó továbbtanulási lehetőségek).

2. Kevésbé fontos – kevésbé elégedettek: E tényezők viszonylag kevésbé fontosak a megkérdezett hallgatók szerint, és kevésbé elégedettek is velük. Az itt javasolt stratégia szintén a fenntartás, nem érdemes (legalábbis első lépésként) e tényezőkbe fektetni (szórakozási lehetőségek, élénk tudományos élet, hallgatói ösztöndíjak, érdekes specializációk, vonzó város).

3. Kevésbé fontos – elégedettek: Az ebben a negyedben található tényezők kevésbé fontosak a hallgatók számára, ellenben viszonylag elégedettek velük (kollégiumi elhelyezés, sportlétesítmények, könnyű vizsgák, kiscsoportos oktatás, oktatássegítő eszközök, híres anyaintézmény, fizikai környezet). Ez olyan

³ Az értékek szórása 1,17 és 1,71 között mozog.

⁴ Az értékek szórása 0,81 és 1,41 között mozog.

⁵ Az elégedettségi átlagértékek átlaga (3,299) szinte megegyezik az ellenőrző kérdés („Összességében mennyire vagy elégedett a karral?”) átlagával (3,225), tehát megfelelő választóvonal.

szempontból nem probléma, hogy a hallgatók nem csalódnak (legfeljebb pozitívan), viszont szűkös erőforrások feltételezése mellett azokat a hallgatók számára fontosabb területek fejlesztésére lehetne átcsoportosítani.

4. *Nagyon fontos – kevésbé elégedettek:* Az itt található tényezők nagyon fontosak a hallgatók számára a kar minőségének megítélésében, ugyanakkor az észlelt teljesítmény elmarad az elvárásoktól (versenyképes – értsd: „piacképes” – diploma, szakmai és nemzetközi szakmai gyakorlat). Ezek azok a tényezők tehát, amelyeket érdemes lenne fejleszteni.

A hallgatóknak elégedettsége a karral összességében 3,225-es átlagot mutat (szórás: 0,862), ami megfelel az egyes elégedettséget befolyásoló tényezők átlagának (3,229), tehát az általunk választott tényezők valószínűleg jól „lekövetik” a valós befolyásoló tényezőket. Az elégedettségben szignifikáns eltérés mutatkozik finanszírozási forma szerint ($p = 0,027$): míg az Erasmus/állami ösztöndíjjal itt tanulók elégedettsége 3,714 (szórás: 0,469), az önköltséges hallgatóké csupán 2,920 (szórás: 0,909). Jólval kisebb (csak 10%-on szignifikáns) eltérések mutatkoznak a hallgatók származási kontinense tekintetében: az európaiak átlaga 3,455 (szórás: 0,688), az ázsiaiaké 3,333 (szórás: 0,485), az afrikaiaké pedig 3,250 (szórás: 1,165). A nyitott kérdésekre adott válaszokból kiderül, hogy a nyugat-európai hallgatók általában az alacsony árszínvonalat dicsérik és hiányolják a széleskörű szórakozási lehetőségeket (bevásárló központok, klubok, diszkók, koncertek stb.), a világ távolabbi vidékeiről érkező hallgatók a nyugalmat, a biztonságot, a jó klímát és a friss levegőt (!) becsülik leginkább.

Végül az elégedettséget méri az is, hogy a hallgatók ajánlanák-e a kart másoknak, illetve választanák-e azt újra.⁶ Az első kérdésre 38 fő (64,4%) válaszolt igennel, 21 fő (35,6%) nemmel. Finanszírozási forma szerint vizsgálva megállapítható, hogy szignifikáns ($p = 0,044$) eltérés van az önköltséges és az állami/Erasmus finanszírozású hallgatók között. Míg az előbbieket a statisztikai valószínűségnél kisebb, az utóbbiak nagyobb valószínűséggel ajánlanák a kart másoknak. A második kérdésre 30 fő (50,8%) válaszolt igennel, 29 fő (49,2%) nemmel. E kérdésben nincs szignifikáns eltérés finanszírozási forma szerint.

A képzés végső értékét az érte a hallgatók által fizetendő tandíj is mutatja. A választ adó hallgatók többsége (31 fő, 38,3%) csupán 0–2000 USD-t fizetne egy félévért, 15 fő (18,5%) 2000–2500 USD-t, 8 fő (9,9%) 2500–3000 USD-t, 6 fő (7,4%) 3000–3500 USD-t, 5 fő (6,2%) pedig 3500–4000 USD-t. A kategória-átlagokkal közelítve az egyes kategóriákat elmondható, hogy a válaszadók átlagosan 1923 USD-t fizetnének félévente a képzésért – ez nagyjából a kétharmada a 2015/2016-os tanév féléves tandíjának.

⁶ Az „újravásárlási szándék” szinte mindig szignifikáns kapcsolatban áll az elégedettséget mérő skálákkal (Berács–Malota, 2011).

Elemzés

Eredményeink szerint a megkérdezett külföldi hallgatók továbbtanulási döntéseit elsősorban a külső környezet tényezői befolyásolják (összhangban Roga et al. 2015. eredményeivel a megélhetési költségekről). Ezt a nyitott kérdésekre adott válaszok is megerősítik, többen kiemelték a város békés, nyugodt atmoszféráját, az otthonitól különböző „szabad” környezetet, a „tisztá levegőt” és az alapvetően „biztonságos közrendet”.

Ez két következménnyel is jár: mivel e tényezőkre az egyetemnek nincs közvetlen befolyása, érdemes a tapasztalatokat megosztani a helyi, illetve országos szintű döntéshozókkal, akik érdemben tudnak lépéseket tenni e tényezők fenntartása, javítása terén. Tudatosítani kell tehát azt, amit korábban is hangsúlyoztunk: a külföldi hallgatók vonzása nem kizárólag a felsőoktatási intézmények feladata, társadalmi összefogás szükséges az egyetemek sikeres nemzetközi helytállásához.

Ugyanakkor az egyetem marketingkommunikációs tevékenységében minden egyéb tényezőnél nagyobb súlyt kell, hogy kapjanak e tényezők, amelyek sokszor elkerülik a hazai szakemberek figyelmét, evidenciáknak tűnnek, fontosak viszont az olyan hallgatók számára, akik kedvezőtlenebb adottságokkal rendelkező küldő országból származnak. Érdemes lehet akár küldő terület szerinti eltérő kommunikációs üzenetet megfogalmazni, hiszen a „nyugati” hallgatóknak az alacsony árszínvonal, míg az afrikai, ázsiai hallgatók számára inkább a megfelelő földrajzi környezet és a biztonság jelentik a vonzerőt. E következtetések teljes mértékben ráerősítenek Berács–Malota (2011) eredményeire, miszerint tudatos, összehangolt nemzeti és intézményi stratégiára, illetve országtípusok szerinti szegmentációra van szükség a kommunikációban ahhoz, hogy több külföldi hallgatót vonzzunk hazánkba.

Kutatásunk arra is rávilágít, hogy az egyetem tudatos marketingkommunikációs erőfeszítéseinél fontosabb szerepe van a felsőoktatási intézmények választásában a szájreklámnak. Jelen kutatásban a család és barátok ajánlása közepesen fontos (szemben Roga et al. 2015. eredményeivel), a volt hallgatók viszont kevésbé fontosak a választásban (ellentétben McCarthy et al. 2012, eredményeivel). A szájreklám fontossága nem meglepő, mivel a kereskedelmi (itt egyetemi) információforrásoknak elsősorban tájékoztató, míg a személyes információforrásoknak megerősítő vagy értékelő funkciójuk van, és ez utóbbiaknak olyan esetekben van nagyobb szerepük, mikor a termék kockázatos, illetve drága (Kotler–Armstrong, 2016), ami pedig a felsőoktatási szolgáltatásra igaz. A pozitív szájreklám tehát az egyetemek elemi érdeke, amely viszont csak elégedett hallgatók által valósulhat meg (illetve pozitív országimázs által, de ez ismét kívül esik az egyetem hatókörén). Ahogy az elemzéseinkből is kitűnik, itt még van tere a javulásnak, ezt a megkérdezett hallgatók egyes részterületekkel való,

illetve összetett elégedettsége, a képzés ajánlására és „újravásárlására” való hajlandóságuk, illetve a képzés általuk tandíjban kifejezett értéke is tükrözi. Az „újravásárlási hajlandóság” tekintetében a megkérdezett hallgatók némileg pozitívabb képet mutatnak (51%), mint egy 2004-es felmérésben megkérdezett Budapesten tanuló külföldi hallgatók (43%) (Berács–Malota, 2007), viszont a jelen arány elmarad egy 2010-es felmérés hasonló hányadától (58%) (Berács–Malota, 2011). Általánosságban elmondható, hogy az ösztöndíjas hallgatók elégedettebbek, mint a saját költségen itt tanulók. Ez összhangban áll Berács–Malota (2011) eredményeivel és érthető is, hiszen jelentősen magasabb anyagi hozzájárulást vállalnak az önköltséges hallgatók magyarországi életük finanszírozásához, mint az ösztöndíjasok, így elvárásaik is magasabbak.

Eredményeink azt mutatják, hogy a versenyképes diploma és a (nemzetközi) szakmai gyakorlat az, ahol érdemes elkezdni a fejlesztést a hallgatói elégedettség növelése céljából. A két tényező közül a diploma értéke, piaci „használatosságának” mértéke összetettebb kérdés, amit számos összetevő befolyásol, így komplex fejlesztési tervet igényel, beleértve akár az oktatók nyelvi képességének javítását, a tananyag munkáltatói igényekhez való igazítását stb. A konkrét lépéseket természetesen további vizsgálatok kell, hogy megelőzzék. A (nemzetközi) szakmai gyakorlati helyek biztosítása megfoghatóbb, teljesíthetőbb feladat egyetemi/kari szinten, itt mindenképp látványos eredményeket lehetne elérni akár már rövidtávon is.

A nyitott kérdésekből kirajzolódó kritikák legnagyobb része a kis(ebb)városi, ráadásul „cívus mentalitással terhelt” debreceniek idegenkedésére vonatkozik. Bár alapvetően barátságos és segítőkész népnak írják le a magyart, mégis számos esetben számolnak be kellemetlen tapasztalataikról, melyeket mint „idegen”, „fekete” vagy „más” éltek át. Ez a fajta kettősség nem helyi specialitás, Berács–Malota (2007; 2011) is hasonló tapasztalatokról számol be Budapesten tanuló külföldiek esetén. A hallgatók egyöntetűen fogalmazzák meg a helyi lakosokkal, sőt, a magyar egyetemistákkal való szocializáció hiányát, ami a magyarok alacsony szintű angol (és egyéb) nyelvtudására vezethető vissza. A külföldi és magyar hallgatók campuson belüli „összehozása” kari szinten található megoldásra, például angol nyelvű programok, közös (angol nyelvű) kurzusok indítása, mentorprogram szervezése révén. Úgy gondoljuk azonban, hogy a probléma megoldásához arra van szükség, hogy a városunkban élő külföldi hallgatók (emberek) száma elérje a „kritikus tömeget”. Ekkor az egyetem és karainak vezetése mellett a város vezetői, szolgáltatói is belátják majd, hogy pénzügyi érdekükön túl is érdemes/érdekes ezzel a célcsoporttal számolni – ők ugyanis tovább gazdagítják a város kultúráját, színesebbé teszik a debreceniek életét (Münc–Hoch, 2013; Teperics, 2017).

Következtetések

Felmérésünk eredményei szerint a külföldi hallgatók egyetemválasztását leginkább külső tényezők befolyásolják, melyekre a jövőben is lehet, sőt érdemes építeni. A szakmai gyakorlat kiterjesztésével akár már rövidtávon is emelhető az elégedettség szintje, hosszú távon azonban számos egyéb sikertényező együttállására is szükség van az egyetem nemzetközi versenyképességének javításához, nem utolsósorban széles körű társadalmi összefogásra.

Irodalomjegyzék

- Altbach, P. G. (2002): Perspectives on International Higher Education. Change: The Magazine of Higher Learning, (May/June): 29–31.
- Altbach, P. G. – Knight, J. (2007): The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities. Journal of Studies in International Education, 11(3–4): 290–305.
- Barakonyi K. (2009): Bologna 'Hungaricum' – Diagnózis és terápia. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Berács J. – Derényi A. – Kádár-Csoboth P. – Kovács G.–Polónyi I.–Temesi J. (2017): Magyar Felsőoktatás 2016: Stratégiai helyzetértékelés. Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Berács J. – Malota E. (2007): Nemzetközi diákturizmus a Budapesten tanuló külföldi egyetemisták véleményének tükrében. Turizmus Bulletin, 11(3): 3–13.
- Berács J. – Malota E. (2011): Megéri hozzánk jönni tanulni? Educatio, 20(2): 220–234.
- De Wit, H. (1998): Rationales for Internationalisation of Higher Education. Millennium on.line, No. 11. <http://www.ipv.pt/millennium/wit11.htm>, letöltve: 2016. április 30.
- De Wit, H. (2017): Law of the Stimulative Arrears? Internationalisation of the Universities of Applied Sciences Sector: Misconceptions and Challenges. In: De Wit, H. (ed.): Trends, Issues and Challenges in Internationalisation of Higher Education. Centre for Applied Research on Economics & Management, School of Economics and Management of the Hogeschool van Amsterdam, Amsterdam, pp. 7–23.
- hvg.hu (2017): Kisebbségi vagyonekat költenek el évente a vidéki egyetemeken a külföldi diákok.
- http://hvg.hu/gazdasag/20170316_Kisebbségi_vagyont_koltenek_el_evente_a_vidéki_egyetemeken_a_kulföldi_diakok, letöltve: 2017. május 2.
- Kotler, P. – Armstrong, G. (2016): Principles of Marketing with MyMarketingLab: Global Edition, 16/E, Pearson, Boston.

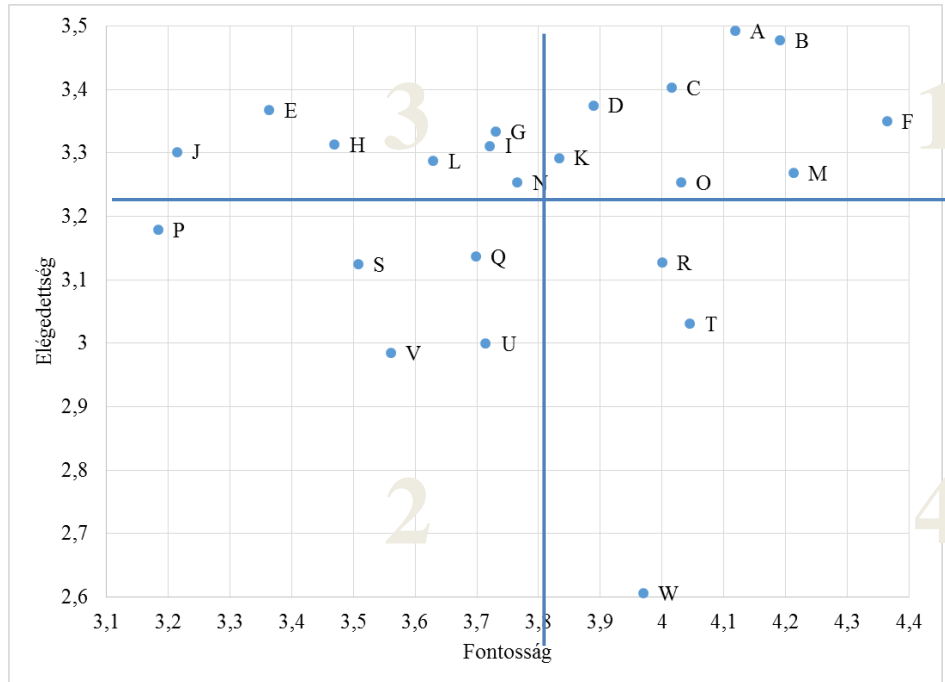
- Lee, J. – Ciftci, A. (2014): Asian international students' socio-cultural adaptation: Influence of multicultural personality, assertiveness, academic self-efficacy, and social support. *International Journal of Intercultural Relations*, 38: 97–105.
- Lovelock, C. H. – Wirtz, J. (2011): *Services Marketing: People, Technology, Strategy*. 7th edition, Global edition, Pearson, Boston.
- Lukács Cs. (2017): Jelentős hasznot hajtanak a külföldi diákok. *Magyar Nemzet*, május 8.
- McCarthy, E. E. – Sen, A. K. – Garrity, B. F. (2012): Factors that Influence Canadian Students' Choice of Higher Education Institutions in the United States. *Business Education and Accreditation*, 4(2): 85–95.
- Münch, C. – Hoch, M. (2013): *The Financial Impact of Cross-border Student Mobility on the Economy of the Host Country*. Prognos AG/DAAD, Berlin.
- OH (2016): Felsőoktatási statisztikai adatok, letölthető kimutatók. Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statisztikak, letöltve: 2017. június 27.
- Oktatás és Képzés (2015): A felsőoktatás nemzetköziesítése. Oktatás és Képzés az EU-ban és itthon, Szakpolitikai hírlevél, szeptember, <http://oktataskepzes.tka.hu/hu/a-felsooktatas-nemzetkoziesitese>, letöltve: 2017. május 10.
- Polónyi I. (2008): A felsőoktatás minőségügye. *Educatio*, 17(1): 5–21.
- Polónyi I. (2016): Felsőoktatás a koncepciók keresztútján. *Köz-Gazdaság*, 11(2): 209–222.
- Roga, R. – Lapina, I. – Műürsepp, P. (2015): Internationalization of Higher Education: Analysis of Factors Influencing Foreign Students' Choice of Higher Education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 213: 925–930.
- Staddon, E. – Standish, P. (2012): Improving the Student Experience. *Journal of Philosophy of Education*, 46(4): 631–648.
- Teichler, U. (2009): Internationalisation of higher education: European experiences. *Asia Pacific Education Review*, 10(1): 93–106.
- Teperics K. (2017): Tanulmányi célú nemzetközi migráció jelensége, jelentősége Debrecenben. *Debreceni Szemle*, 15(1): 82–102.
- timeshighereducation.com (2017): World University Rankings 2016–2017 methodology, <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/methodology-world-university-rankings-2016-2017>; letöltve: 2017. június 30.
- Török Á. (2008): A mezőny és tükörképei. Megjegyzések a magyar felsőoktatási rangsorok hasznáról és korlátairól. *Közgazdasági Szemle*, 55(12): 874–890.

- u-multirank.eu (2017): Measures – Descriptions of the different measures and features assessed by U-Multirank’s research; <http://www.u-multirank.eu/#!/measures?trackType=about&signtMode=undefined§ion=undefined>, letöltve: 2017. június 29.
- unideb.hu (2017): A Debreceni Egyetem külföldi hallgatóinak 2015. október 15-i létszámadatai karonként. <https://mater.it.unideb.hu/portal/displayDocument/Dokumentumt%C3%A1r/Statisztik%C3%A1k/Hallgat%C3%B3i/2015/2016.%20tan%C3%A9v/A%20Debreceni%20Egyetem%20k%C3%BCf%C3%B6ldi%20hallgat%C3%B3inak%202015.%20okt%C3%B3ber%2015-i%20l%C3%A9tsz%C3%A1madatai%20karonk%C3%A9nt.pdf>, letöltve: 2017. június 29.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönetet mondanak Csobán Katalinnak a kérdőív összeállításában, felvételében való részvételéért, illetve Polónyi Istvánnak értékes javaslataiért, melyek hozzájárultak a tanulmány végleges formájának létrejöttéhez.

1. ábra: Az egyetemmel szembeni elégedettséget befolyásoló tényezők

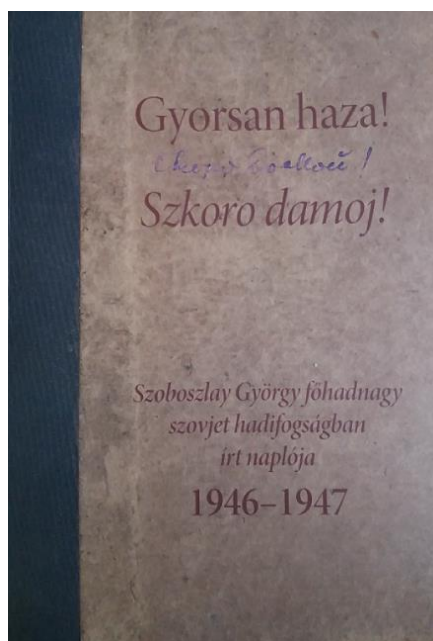


Megjegyzés: A = Jó infrastruktúra (wifi, előadóterem stb.), B = Nemzetközileg elismert diploma, C = Élénk hallgatói élet, jó közösség, D = Megfelelő mértékű tandíj, E = Sportlétesítmények, F = Egyéb, G = Oktatássegítő eszközök (pl. könyvtár), H = Könnyű vizsgák, I = Híres anyaintézmény (pl. DE), J = Lehetőség kollégiumi lakhatásra, K = Jó lehetőség mesterszakon és doktori képzésben való részvételre, L = Kiscsoportos oktatás az előadások mellett, M = Jó oktatók, N = A kar fizikai környezete, O = Magas minőségű oktatás, P = Szórakozási, pihenési lehetőségek (spa, disco, klubok), Q = Vonzó város, R = Munkaerőpiacon versenyképes diploma, S = Élénk tudományos élet az egyetemen, T = Lehetőség nemzetközi szakmai gyakorlatra, U = Érdekes specializációk, V = Elérhető hallgatói ösztöndíjak, W = Szakmai gyakorlati lehetőségek. A két vízszintes vonal a két dimenzió átlagértékeinek átlagát reprezentálja.

Forrás: Sajat felmérés (2016)

KÖNYVSZEMLE

Gyorsan haza! Szkoro damoj!
Szoboszlay György főhadnagy szovjet
hadifogságban írt naplója 1946–1947
 Szerk. Kornyané Szoboszlay Ágnes, Kornya István
 Szokosz Bt., Debrecen, 2017. 275 oldal



A második világháború hét éve az emberiség történetének azon szakasza, melyről valószínűleg a legtöbb tudományos feldolgozás, monográfia, tanulmánykötet, konferenciakiadvány, szacikk, visszaemlékezés, teljes vagy töredékes napló, visszaemlékezés látott napvilágot. Látva ezen kiadványok óriási mennyiségét joggal merülhet fel a kérdés, hogy lehet-e még valami újat mondani az emberiség legpusztítóbb háborújáról és koráról? Ez a

kiadvány is egyértelműen azt a választ adja, hogy igen. Sok mindent tudunk például a második világháború katona- és diplomáciatörténetéről, a hadigazdaságról. Vannak azonban olyan területek, kényes témák, melyek különösen régiókban a rendszerváltozás előtti időszak politikai szempontjai miatt kibeszéletlenek, feltáratlanok maradtak. Ezek sorába tartozik a hátország helyzete, a női sorsok, női szerepek, gyermektörténetek, a „málenkij robot”, a hadifogolykérdés stb.. A múlt valóságghú feltárásában nagy szerepet játszanak a visszaemlékezések, naplók, személyes emlékek. Ezek számos esetben inspirálják a kutatókat új irányok megfogalmazására, új vizsgálati szempontok és források alkalmazására. Olyan információkat is hoznak, melyek árnyalják, pontosabbá teszik a korábban már ismertté vált tényeket. Erre jó példa Szoboszlay György szovjet hadifogságban írt naplója.

Ez a megjelenésében is igényes kiadvány jóval több, mint egy hadifogoly naplója. Nemcsak gazdag információkat közöl a hadifogság viszonyairól, az általa megtett hosszú út során tapasztalt viszonyokról,

a Szovjetunióban látott állapotokról. Egyszerre kordokumentum, adattár és családtörténet is. A kiadvány sajátossága és különleges értéke, hogy megvalósításában, a kézirat gondozásában, nyomdai előkészítésében, a megjelenést lehetővé tevő pályázat összeállításában az egész család – Szoboszlai György lánya, unokái – közreműködött. A személyes, családi emlékek megőrzése, a múlt megszemélyesítése és ezáltal a közelmúlt történetének hiteles megismerése napjainkban különösen fontos feladat, valóságos közügy.

A családtagok által írt bevezetőből megismerjük a hadifogoly napló regényes történetét. Szoboszlai György (1909–1992) felsőnyárádi kántortanító főhadnagyiban szolgált a második világháborúban. 1945. május 10-én esett Ausztriában szovjet fogságba. Magyarországon és Románián keresztül az Azovi-tenger partján fekvő Taganrogba hurcolták el. 1946. március végén itt kezdte el naplójának írását, melyet 1947 júliusáig, a debreceni hadifogoly-elosztó táborban történt megérkezéséig folytatott. A bevezetőben megemlíti, hogy a szakirodalomban jelenleg nem ismertek a szovjet hadifogságban, azaz a helyszínen írt naplók, jegyzetek. Később, otthon, azaz Magyarországon, vagy emigrációban készített visszaemlékezéseket többet is ismerünk. Ez a tény különösen nagy értéket ad a kiadványnak. Több neves történész ezért is bátorította a családot a napló szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változatának meg-

jelentetésére, ami „A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszer munkások emlékévé” c. pályázat támogatásával valósult meg.

Felmerül a kérdés, hogy egy fogoly a szovjet táborok embertelen körülményei között, ahol az egyetlen cél a túlélés lehetett, miért fog naplói írásba, ami önmagában sem veszélytelen vállalkozás. A családtagok bevezetőjükben ezt azzal indokolják, hogy „A naplót olvasva hamar világossá válik, hogy az írás Szoboszlai György számára – némiképpen tudatosan – a túlélési stratégia egyik eszköze: ép ésszel átvészelné, értelmesen, a jövőt is tervezve tölteni a fogság gyötrő idejét. Elsősorban azért ír, hogy a megterhelő fizikai munka, a tábori tétlenség és a gyengélkedőn töltött napok-hetek alatt, a hazaindulás miatti állandó reménykedés, majd az újabb és újabb csalódások közepette valami hasznosat csináljon, szellemi szórakozást találjon, és – ezt többször hangsúlyozza – ne tétlenkedjen.” (5. o.) Hozzátehetjük még azt is, hogy Szoboszlai György értelmiségi volt, akinek az írás, olvasás alapvető létszükséglet. Szellemi képességeinek megőrzése, ápolása a jövő, a szabadulás iránti reménykedés is volt. Aki ezt feladja, az saját életésélyeit is csökkenti. Ő maga azonban még egy szempontot megemlít a naplói írás okáról és benne a lehető legtöbb név feltüntetéséről. 1946. május 14-én írja: „Itt jegyzem be a taganrogi magyar hadifogoly énekes-zene és műkedvelő-csoport névjegyzékét. Min-

denki fogadkozik, ha hazakerülünk majd összejövnünk és milyen jó lesz visszaemlékezni ezekre az időkre. – Nem lesz ebből semmi. Még a neveteket is elfelejtik az emberek. Ezért írok én le mindent emlékeztetőül.” (49. o.)

A leírtakat azonban meg is kellett őrizni, mivel a rendszeres barakkellenőrzések, motozások miatt veszélyes volt megőrkíteni a hadifogolytáborokban uralkodó állapotokat. Ezt csak titokban lehetett, az ellenőrzésekkor a sapkájába rejtette elkészült feljegyzéseket. A bevezetőből azt is megtudjuk, hogy katonailádájának dupla feneke volt, így tudta észrevétlenül hazacsempészni a naplót a hosszú út során. Létezéséről a család tudott, de érdemben nem foglalkoztak vele. Történelem szakos unokája 1997-ben írt belőle szakdolgozatot. A közelmúltban számos pályázati kiírás támogatta a különböző kordokumentumok, visszaemlékezések, naplók megjelentetését. Ahogy említettük, ez tette lehetővé Szoboszlay György naplójának kiadását.

A napló szövegéhez a szerkesztők a tájékozódást segítő gazdag lábjegyzetet készítettek. Ebben feloldják a szerző által használt rövidítéseket, az idegen szavakat és kifejezéseket, röviden bemutatják a naplóban említett politikusokat, közéleti személyiségeket. Értelmezik az idegen nevű földrajzi helyszíneket. Megismerhetjük a hadifogoly-táborok sajátos nyelvezetét, szlengjét.

A napló 8 füzetre oszlik. Nem politikai visszaemlékezés Szoboszlay György műve. Nem akar politikai elemzéseket végezni a háborúról, annak okáról, a nagyhatalmi erőviszonyokról, Magyarország sorsáról. Nem értékeli a politikusok szereplését, nem mond ítéletet. 1946. június 15-én a párizsi békekonferencia kezdetéről is csak ennyit ír, pedig elvben ez a hadifoglyok sorsát is alapvetően meghatározna: „Ma ül újra össze a békekonferencia. A Szentlélek már megszállhatná őket.” (57. o.) Igyekszik a rideg valóságra koncentrálni és szenvedélymentesen lejegyezni a történeteket. Bár ez nem mindig lehetséges. Az indulatok, az érzelmek, a háborús pusztítás keserőségei sok konfliktust váltottak ki. Példa erre az az eset, amikor 1947 júniusában Kolomeában, már hazafelé tartva szóváltás alakult ki a zsidó származású helybeli főszakács és a magyar katonák között a vacsora rossz minősége miatt, amiről valószínűleg nem csak ő tehetett. A főszakács a napló szerint így vágott vissza a hangulatkeltő magyar katonának: „Ide jöttél gyilkolni és rabolni és még követelőzől! Rajtam követelsz valamit? Mit adtál te nekem? Fogságot, szenvedést, fajtámnak, hozzátartozóimnak meg gettót. Gyere ide, hadd nézzek a szemed közé! Szembe merek én nézni. Akkor is szembe néztem, amikor puska volt a kezében és azt mondtam, hogy ide lőjj! Te disznó bitang!” (202. o.) Szoboszlay a naplóbejegyzést így folytatja: „Közben Horthyt,

az urakat emlegetve leírhatatlan módon káromkodott. Nem csodálkozom rajta! A főszakács szavaira csend. (Szememből kisesett a könny. Szerencse, hogy sötét volt.) A nagyszájú, bujtogató magyar nem mert kiállni. (szégyellem magam fajtám miatt.) Igaza van a főszakácsnak, mert az állat tört ki az emberből.” (202. o.) A napló szereplői a hadifogolytársak, akik valószínűleg emberek, nem misztifikálja őket, hanem úgy mutatja be őket, ahogy vannak, érényeikkel, hibáikkal együtt.

A napló általában a napi történeteket, teendőket veszi számba. Részletesen beszámol az életkörülményekről, az ellátásról, a túlélési, alkalmazkodási stratégiákról. Csaknem mindennapi bejegyzés az otthon és a szerettek iránti vágyakozás. „Egész nap odahaza vagyok gondolatban...” bejegyzés gyakran visszatér. Érthető módon sorozatosan visszatérő téma a hazamenetel lehetősége és várható ideje. Az e körüli bizonytalanság állandó feszültséget okozott. Sorozatosan jöttek a valószínűleg bizonyuló híresztelések a szabadulás közelgő idejéről. Pl. 1942. április 12-én az a hír terjedt el a naplóbejegyzés szerint, hogy május végéig mindenki hazamehet. (25. o.) Jól tudjuk, hogy erre sokaknak még éveket kellett várni. Gyakran rendeztek kultúresteket, mely időöltés mellett a bajtársiasság, az összetartozás erősítését is szolgálta.

A szerkesztők önálló fejezetben gyűjtötték össze a „Fogolyrecepteket”. Ez jól mutatja az állapo-

tokat, az ellátás szerénységét és egyhangúságát, jobban megértjük a gyakori betegségek kialakulásának okát. Rosszminőségű kenyér, korpakása, híg leves volt az átlagos étel. Zöldség és gyümölcs szinte soha. A foglyok gyakran beszéltek egymás között, sőt álmodtak is az otthoni ételekről, ízekről. Szoboszlai tudatos életvezetését az is bizonyítja, hogy a naplóban arról ír, hogy a szabadulás után nagyon körültekintően kell az ételhez nyúlni: „Nem zsírosan és hús nélkül először! Lehetőleg olajjal először mindent.” (226. o.). A családtagok azt is leírják: „Ha gyerekei vagy unokái valamit nem akartak megenni, Szoboszlai György mindig megjegyezte: 'Majd megetted volna a fogságban!'” (227. o.) Ez a megjegyzés gyakran elhangzott, ill. elhangzik minden olyan családban, akik átéltek a második világháborút, Budapest ostromát, a hadifogságot, vagy az 50-es éveket.

A szerkesztők rövid fejezetben feldolgozzák Szoboszlai György fényképekkel illusztrált életútját. Ezzel a könyv azonban még nem ér véget. A szerző által leírt tapasztalatokat leánya – Szoboszlai Ágnes, a Debreceni Egyetem nyugalmazott oktatója – 23 oldalas önálló fejezettel egészítette ki, mintegy teljessé téve a naplót, amikor megörökíti saját gyerekkori élményeit azokban az években, amikor édesapja hadifogságban volt. A fejezet címe: „Apa nélkül – visszaemlékezés.” Már a cím is rendkívül beszédes. Ha már megemlégtünk, hogy ismerete-

ink szerint ez az egyetlen szovjet fogságban készített és fennmaradt részletes napló, akkor a könyv külön érdeme és újdonsága ez a fejezet. Olyan dolgokról ír Szoboszlay Ágnes, mely valóban újszerű és követendő példa mások számára, bár tudjuk, hogy a második világháború óta sok évtized telt el. Megismerjük benn a hátszági viszonyokat, egy kisgyerek találkozását a háború következményeivel. Őszintén beszél félelméről. Megismerjük az „Apa nélküli” világot, melyet családok milliói éltek át. Átalakultak a családban betöltött szerepek. Megnőtt a családanyak súlya és felelőssége. A gyerekek hamar felnőttek a háború éveiben. De azt is megtudjuk, hogy másokhoz hasonlóan ő sem beszélt családi körben a hadifogság éveiről. Hasonlóan magyar családok százazeirehez ez is a tabutémák sorába tartozott, ahogy a „málenkij robotosok” sorsa is.

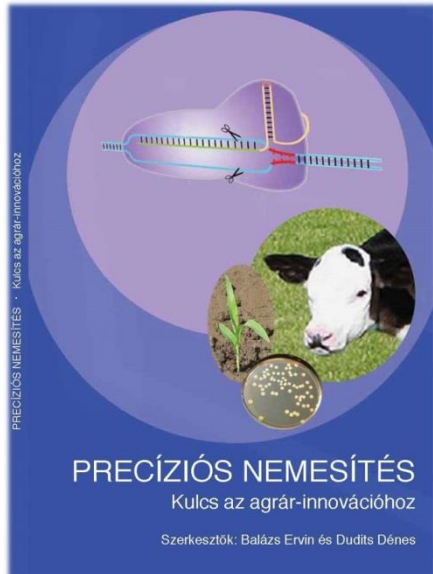
A kiadványt szemléletes és a tájékozódást jól szolgáló mellékletek egészítik ki. Korabeli fényképek, a naplóban található jellegzetes ábrák, rajzok, a hadifogságban készített használati tárgyak, hivatalos dokumentumok másolatai önmagukban is rendkívül informatívak. Hasonlóképpen az a térkép vázlat, mely bemutatja Szoboszlay György hosszú útját az ausztriai fogságba eséstől a Szovjetunióba történt elhurcoláson át a hazaérkezésig. Több százezer sorstársához hasonlóan ő is akarata ellenére lett mai szóhasználatlaltal élve „világlátott ember”. Szin-

tén hasznos – nem pusztán forrásértéke miatt – a Szoboszlay György által összeállított névjegyzék, melyet talán olyanok is hasznosíthatnak, akik a hadifogság idején eltűnt, elhalálozott rokonaikról keveset tudnak. Hadifogolytársa volt pl. a neves színész Csákányi László is. Róla többször is említést tesz. 1946. november 10-én a rabok vidám előadást szervezettek. Erről így ír: „Az előadás keretében Csákányi tündökölt megint. Majdnem minden számban szerepelt. Texasi énekötös, Örültek háza, Betyárnóták, Kínai császár elutazása, csodaóra – 'Az örültek háza'-ban, amikor az örültek egyike a másikat utánozva keresnek valamit és egyik megkérdezi, hogy mit keresünk tulajdonképpen? Csákányi bemondása: A cukoradagunkat.”(116-117. o.) A humor, a komikum sok esetben a tragikus sors-helyzetekben az egyedüli túlélési életstratégia volt.

Remélhetően az a napló egyre szélesebb körben válik ismertté, motiválva mindazokat, akik őriznek otthon, családi körben hasonló jellegű visszaemlékezéseket, dokumentumokat, hogy megismertessék mind a kutatókkal, mind az olvasóközönséggel. Ezzel nem pusztán értéket mentve, hanem segítve történelmi emlékezetünk valóságosabb és hitelesebb formálását.

Pallai László

Precíziós nemesítés
Kulcs az agrárinnovációhoz
Szerkesztők: Balázs Ervin és Dudits Dénes
 Agroiinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 2017. 194 oldal



A föld népessége ma mintegy 7,4 milliárd, több mint kétszerese az 1960-as népességnek, és 2050-re várhatóan meghaladja a 9 milliárdot. Ma a világon az éhezők számát mintegy 1 milliárdra becsülik. Ennek a rendkívül dinamikus növekvő népességnek az ellátása élelmiszerekkel óriási kihívás, különösen annak ismeretében, hogy a növekvő igényeket nagyjából a meglévő termőterületeken kell megoldani a termelékenység növelésével. Két lehetőség van. Az egyik, a meglévő modern gazdálkodási módszerek (technológia, műtrágyázás) elterjesztése (elsősorban a fejlődő országokban), a másik pedig a gene-

tikailag módosított élő szervezeteknek (GMO, Genetikailag Módosított Organizmus) a növénytermesztésbe és állattenyésztésbe való bevonása. Ezen utóbbi megoldás a tudományos és technikai megvalósíthatóság kialakulása óta világszerte szakmabeliek, környezetvédők és laikusok vitájának keresttüzében áll.

A 2011-ben elfogadott Magyar Alaptörvény XX. cikkelyében ezzel kapcsolatban az alábbiak állnak:

(1) Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.

(2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.

Ezzel a magyar törvényhozás egyértelműen a GMO-mentes magyar mezőgazdaság mellett foglal állást, s ezt minden eszközzel érvényesíti is (lásd a GMO kukorica kiszántását), ugyanakkor az Európai Unió által engedélyezett, genetikailag módosított élelmiszer- és takar-

máynövényből származó termékek behozhatók az országba.

A világon jelenleg kb. 30 országban, mintegy 180 millió hektáron, ezen belül az Európai Unióban mintegy 130 ezer hektáron folyik GM növények (kukorica, szója, gyapot, lucerna, cukorrépa, stb.) termesztése. Az Amerikai Egyesült Államokban a kukorica, szója és gyapot termőterületének 80-90%-án GM növényeket termesztnek.

A genetikailag módosított élőlények azok, amelyeket különböző genetikai manipulációs eljárások révén változtatnak meg azzal a céllal, hogy olyan kívánatos, előnyös tulajdonságokkal rendelkezzenek, amelyek a természetben előforduló egyedeknél nem fordulnak elő. Ilyen tulajdonság lehet bizonyos betegségekkel, extrém környezeti tényezőkkel szembeni rezisztencia, szempont lehet magasabb hozamú növények, állatok, táplálékoszték, de különböző, a gyógyászatban használatos termékek, *ad absurdum* ehető vakcinák előállítására is.

A genetikai módosítás során ezekbe az élőlényekbe bejuttatott gének származhatnak ugyanabból, vagy közeli rokon fajból, ezeket hívják ciszgenikus élőlényeknek. Származhatnak idegen, filogenetikailag akár nagyon távoli fajokból is (például baktérium gén beültetése növénybe, emberi gén beültetése baktériumba), ezeket transzgenikus élőlényeknek hívják, de ma már léteznek olyan genetikai beavatkozások, amelyek során nem juttatnak

be idegen géneket, csak az élőlény meglévő génjeit változtatják meg a kívánt cél elérése érdekében. Ezeket hívják szubgenikus élőlényeknek. Ez utóbbi molekuláris genetikai eljárás, az élőlények meglévő génjeinek megváltoztatásával, genom-szerkesztési módszerrel (CRISPR/Cas) hozza létre a kívánatos tulajdonsággal rendelkező élőlényt, ez tehát idegen gént nem tartalmaz, így a klasszikus értelemben nem GMO. Ennek ellenére jelenleg vita van az Európai Unióban az eljárás engedélyezéséről.

Szerkesztők a könyv ajánlásában megfogalmazzák a kiadvány célját, ami „hiteles információk terjesztése azzal a reménnyel, hogy az új technológiák széles körű megismerése segítheti az uniós és benne a magyar mezőgazdaság fejlődését és versenyképességét”.

A könyv tizenöt, a szakterület ismert vezető szakemberei által írott fejezetet tartalmaz, melyek a nemesítés alapját képező genetikai tudományának kialakulásától a legmodernebb nemesítési eljárásokig adnak rövid áttekintést az egyes szakterületekről, valamint a nemesítési eljárások fejlődéséről.

Az I. fejezet az örökléstan (genetika) történetét tekinti át Gregor Mendel munkájától a DNS szerkezetének megismeréséig. Érdekessége a fejezetnek, hogy magyar tudósok vonatkozó munkáit is tartalmazza. Hiányérzetem, hogy nem kerülnek megemlítésre azok a kísérletek, amelyek az öröklődésben a DNS szerepét igazolták.

A II. fejezet a klasszikus növénynemesítési módszerek (szelekció, keresztezés) elvi alapjait és hazai eredményeit foglalja össze a XIX sz. második felétől napjainkig, bemutatva a tudományos alapokon nyugvó növénynemesítés természetét meg sokszorozó eredményeit különböző növényi kultúrák esetében.

A III. fejezet az állatnemesítés elfogadott hagyományos módszereit mutatja be, s kimutatja, hogy a genetikai alapú nemesítés milyen lépésekben csökkenti a fajlagos ráfordítást.

A nemesítés szempontjából különösen fontos és érdekes a IV. fejezet témája, amely a nemesítési eljárások alapját képező mutációk molekuláris mibenlétét, illetve a mutánsok előállításának mesterséges, nemesítési célú módjait írja le. A leírásban azonban, – sajnálatos módon –, vitatható, illetve tudományosan pontatlan fogalmak is maradtak.

A nem agrárszakember számára érdekes az V. fejezetben olvasható rövid összeállítás, mely a nagyszámú, elsősorban táplálkozási céllal, mutációval előállított, regisztrált növényfajtáról (rizs, árpa, búza, hüvelyesek), és a vetésterületekről számol be. Meglepő, hogy Magyarországon a vizsgált időszakban (1950 – 2015) igen csekély a regisztrált mutáns fajták száma.

Mutációs eredetű nemesített állatfajtákat mutat be a VI. fejezet. Ezek előállításakor szelekció történik ezen állatok kedvező tulajdon-

ságait meghatározó génekre, a keletkező mutációk egy része a külső megjelenéssel (prém színe, szőrzet hossza), mások a termeléssel (hús mennyisége, minősége, súlygyarapodás mértéke) kapcsolatosak.

A VII. fejezettel jutunk el a genetikailag módosított élőlények előállítására alkalmas *in vitro* rekombináns DNS technológiai eljárásokhoz, melyeket a sebészettel fennálló analógia alapján, nevezetesen hogy itt a gének vágása és összeillesztése történik, génszűrés eljárással is neveznek. A fejezetből megismerhetők az alapvető génszűrés eljárással és azok alkalmazási lehetőségei elsősorban növénynemesítési feladatok megoldásában. Külön felhívom a figyelmet a fejezetben talán nem eléggé hangsúlyosan megemlített tényre, mely az ezeket az eljárásokat kidolgozó tudósok társadalmi felelősségtudatára utal. A módszerek kidolgozása során felvetődő biológiai veszélyek és etikai kérdések megoldására nemzetközi konferenciát hívtak össze (Asilomar, 1975), és a problémák megnyugtató megoldásáig a kísérleteket felfüggesztették.

A legújabb, gének és genomok szerkesztésére alkalmas eljárások alapjait az elmúlt 10-15 évben ismertük meg, s ezeket írja le tömören, ugyanakkor a nem szakember számára is érthetően a VIII. fejezet. Ezen eljárások lényege, hogy olyan, hosszú DNS szakaszokat felismerő és duplaszálú DNS törést okozó rendszert használnak, amelynek célpontjai egy nagyméretű komplex

genomban is csak egyszer fordulnak elő. Az így, egy adott helyen létrehozott DNS törést a sejt javító mechanizmusa igyekszik kijavítani, s ilyenkor az adott helyen lévő gén inaktíválható, vagy új nukleotidok beépítésével igény szerinti megváltoztatása valósítható meg (mutáció létrehozása). Ezen eljárások legfiatalabbika, a CRISPR/Cas9 rendszer technikailag is viszonylag egyszerű, olcsó, széles körben alkalmazható, s mikrobiális, növényi és állati rendszerekben egyaránt kielégítően használható, de mivel DNS-felismerése ennek sem százszázalékosan specifikus, ezért humán célú génterápiás felhasználása még várat magára, bár ilyen jellegű próbálkozások már történtek.

A IX. fejezet a mikrobiális genetikában széleskörűen alkalmazott **oligonukleotid-irányított mutagenézis (ONIM)** növénynemesítési perspektíváit mutatja be. Véleményük szerint az így előállított növények, amelyek mutáns változatok, nem tekintendők GMO-knak, mivel a mutációval létrejött változatok, akár spontán mutáció, akár mesterségesen indukált mutáció eredményei, a nemesítésben elfogadottak, és a törvényi meghatározás szerintnem GMO-k. Mivel itt a mutáció nem véletlenszerűen a genom bármely részében, hanem irányítottan, egy meghatározott génben történik, a nemesítés ideje is lényegesen lerövidül.

A X. fejezet a korábban már említett CRISPR/Cas technológia lehetséges felhasználását tárgyalja

olyan fontos nemesítési feladatok megoldására, mint a különböző vírusfertőzések okozta betegségek elleni rezisztencia kialakítása, vagy a klímaváltozás okozta kihívások. Bemutatja, hogy a technológia a növényekben döntő mértékben betegséget okozó RNS vírusok ellen is használható a gazdafaktorok inaktíválásán keresztül.

Bár nem tartozik közvetlenül a könyv fő vonulatához, a növénynemesítés tárgyköréhez, mégis kihagyhatatlan a prokarióták CRISPR/Cas rendszerét tárgyaló XI. fejezet, egyrészt mert a CRISPR/Cas rendszereket baktériumokban fedezték fel, ahol fontos szerepet játszanak az adaptív immunitás kialakításában, másrészt mert ez a módszer ipari baktérium törzsek GMO-mentes fejlesztésére, genomszerkesztésére ad lehetőséget akár fág-rezisztencia kialakításával, akár anyagcsere-utak regulációjának befolyásolásával.

A biotechnológiai szempontból rendkívül fontos gombok genomszerkesztésének lehetőségeivel és perspektíváival foglalkozik a XII. fejezet. A korábbi fejezetekben már leírt célok elérése mellett (pl. bioszintetikus utak GMO mentes fejlesztése) egy igen érdekes lehetőségre hívja fel a szerző a figyelmet. Újabban lehetőség van egy egész baktérium genomnak élesztőben való klónozására, génjeinek az élesztőben rendelkezésre álló CRISPR technológiával való szerkesztésére, s az így megváltoztatott baktérium genomnak a baktériumba

való visszavételére. Ez azoknál a baktériumoknál érdekes, amelyek esetében a CRISPR technológia még nem kidolgozott, és jelenleg az ipari-mezőgazdasági szempontból fontos baktériumok döntő hányada ilyen. Ily módon ezek genom szerkesztése biztonságosan megoldható, s az élesztő, mint javító műhely szolgál.

A CRISPR technológia növénynemesítési alkalmazásairól szól a XIII. fejezet. Az egész világon alapélelmiszernek számító rizs (az első kultúrnövény, amelynek genom-szekvenciáját meghatározták) példáján keresztül követhetjük a modern genetikai módszerek alkalmazását. A nemesítés célja a termés növelése, s a legfontosabb növényi kártevőkkel, rovarokkal szembeni ellenálló képesség fokozása. Igen tanulságos a valóban GM aranyrizs története, amelybe a növényben egyébként a levélben termelődő béta-karotin bioszintézisében résztvevő három idegen gént (transz-gént) építettek be, melynek eredményeként az A-elővitamin béta-karotin a rizsszemekben is termelődik. Az aranyrizs fogyasztásával megelőzhető a fejletlen világban A-vitamin hiányában fellépő sokszázreszes végleges vaktság és gyermekhalál. A CRISPR technológiával, egyes gének inaktiválása révén előállított különböző kívánatos tulajdonságú növények viszont nem számítanak GM növényeknek így ezek valószínűleg természetbe vonhatók lesznek. Ilyenek a baktérium- vagy gombafertőzéseknek

ellenálló növények (rizs, búza, kukorica), a csökkent telítetlen zsírsavtartalmú, és ezért egészségesebb szójaolajt adó szója, a jól tárolható burgonya, hosszú ideig frissen maradó gyümölcsök, gomba.

A genomszerkesztés igen gyorsan elterjedt az állati kísérleti rendszerekben s gyakorlati hasznosítása megjelent az állattenyésztésben, amely a XIV. fejezet tárgya. Bizonyos, egyébként már korábban ismert gének CRISPR technológiával történő inaktiválása több állatfaj esetében is nagyon fontos tulajdonságokat változtat meg, illetve alakít ki. Ilyen a szarvnélküli szarvasmarha, a legkülönbözőbb megnövelt izomtömegű, illetve a különböző kórokozókval szemben ellenálló állatok (szarvasmarha, juh, nyúl, sertés) létrehozása. Igen nagy jelentőségű és beláthatatlan távlatokat nyit meg a technológia a különböző humán betegségek állati modellrendszerekben való vizsgálati lehetőségeinek megteremtésével, ill. a xenotranszplantáció (állati szervek emberbe történő átültetése) területén.

A könyv záró, XV. fejezete a genomszerkesztés társadalmi elfogadottságáról fogalmaz meg igen érdekes gondolatokat, amelyek jelzik, hogy ennek az új technológiának az elfogadása az agrár innovációban – annak ellenére, hogy veszélyére vonatkozó megbízható adatok nem állnak rendelkezésre, előnyük pedig eléggé nyilvánvaló – szemléletváltozást igényel, melynek eléréséhez még sok idő, energia és

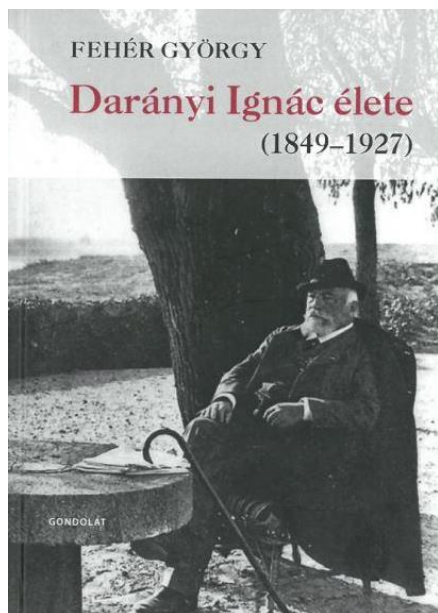
felvilágosítás szükséges. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy nem kizárólag az ismeretek hiánya miatt utasítják el a technológiát, hanem azért is, mert humán alkalmazásuk számos hasznuk mellett jelenleg még beláthatatlan lehetőségeket kínál és következményei is beláthatatlanok. Éppen ezért, a veszélyek áttekintéséig (ilyenek pl. hogy mi a biztosíték arra, hogy a génszerkesztés azt, és csakis azt a gént érinti, amelyet meg akartunk változtatni, vagy hogy lehetőséget adhat a születendő utódok kívánatos génekkel való felvértezésére) az emberi genom örökletes megváltoztatása lekerült a napirendről.

A könyv szép kiállítású, a szakma ismert szakértői által írott, a területet minden szempontból áttekintő tizenöt fejezetet tartalmaz. Terjedelme példás önmérsékletről tanúskodik, s nyelvezete közérthető, kerüli a csak szakember számára érthető és követhető fogalmakat, gondolatmeneteket. Jó lenne, ha minél többen olvasnák, s erről a kétségkívül megosztó molekuláris biológiai/genetikai eljárásról megalapozott ismeretek birtokában alkítanának véleményt.

Biró Sándor

Fehér György: Darányi Ignác élete (1849–1927)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Budapest, 2017. 600 oldal



Napjainkban az utca embere gyakran találkozik Darányi Ignác nevével annak ellenére, hogy többségük valószínűleg nem is sejtí, ki is volt ő valójában. Az 2012-ben meghirdetett *Nemzeti Vidékstratégia* részeként elindult *Darányi Ignác Terv* keretében számos beruházás, agrártámogatási program, infrastruktúra- és intézményfejlesztés, eszközbeszerzés valósult meg.^[1]

Fehér György, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum korábbi főigazgatója, aki a dualizmus kori magyar agrár- és paraszttörténet nemzetközileg is elismert kiváló kutatója, terjedelmes monográfiában mutatja be Darányi Ignác tevékenységét. A vaskos könyv azonban

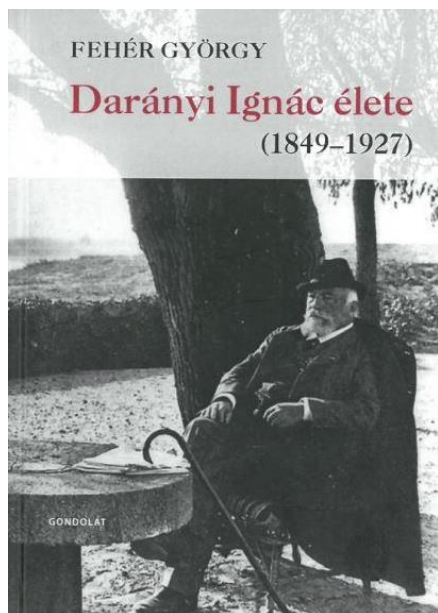
felvilágosítás szükséges. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy nem kizárólag az ismeretek hiánya miatt utasítják el a technológiát, hanem azért is, mert humán alkalmazásuk számos hasznuk mellett jelenleg még beláthatatlan lehetőségeket kínál és következményei is beláthatatlanok. Éppen ezért, a veszélyek áttekintéséig (ilyenek pl. hogy mi a biztosíték arra, hogy a génszerkesztés azt, és csakis azt a gént érinti, amelyet meg akartunk változtatni, vagy hogy lehetőséget adhat a születendő utódok kívánatos génekkel való felvértezésére) az emberi genom örökletes megváltoztatása lekerült a napirendről.

A könyv szép kiállítású, a szakma ismert szakértői által írott, a területet minden szempontból áttekintő tizenöt fejezetet tartalmaz. Terjedelme példás önmérsékletről tanúskodik, s nyelvezete közérthető, kerüli a csak szakember számára érthető és követhető fogalmakat, gondolatmeneteket. Jó lenne, ha minél többen olvasnák, s erről a kétségkívül megosztó molekuláris biológiai/genetikai eljárásról megalapozott ismeretek birtokában alkítanának véleményt.

Biró Sándor

Fehér György: Darányi Ignác élete (1849–1927)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Budapest, 2017. 600 oldal



Napjainkban az utca embere gyakran találkozik Darányi Ignác nevével annak ellenére, hogy többségük valószínűleg nem is sejtí, ki is volt ő valójában. Az 2012-ben meghirdetett *Nemzeti Vidékstratégia* részeként elindult *Darányi Ignác Terv* keretében számos beruházás, agrártámogatási program, infrastruktúra- és intézményfejlesztés, eszközbeszerzés valósult meg.^[1]

Fehér György, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum korábbi főigazgatója, aki a dualizmus kori magyar agrár- és paraszttörténet nemzetközileg is elismert kiváló kutatója, terjedelmes monográfiában mutatja be Darányi Ignác tevékenységét. A vaskos könyv azonban

nem pusztán politikai életrajz. Darányi Ignác életpályáján keresztül a szerző bemutatja a dualizmus utolsó három évtizedének agrárviszonyait, a parasztság és a vidék problémáit, a mezőgazdaságban végbement változásokat, az agrárpolitikai, vámpolitikai, gazdaságfejlesztési vitákat. A mű egyszerre politikatörténet, gazdaságtörténet, társadalomtörténet és a parlamenti vitákra, pártküzdelmekre utalva intézménytörténet is.

A könyvhöz az előszót Fazekas Sándor földművelésügyi miniszter írta, aki szerint „Darányi Ignác életén keresztül megismerhetjük a magyar történelemnek azt a virágzó korszakát, amikor a polgári tulajdon fogalma a magyar mezőgazdaságban is teret nyert.” (9. o.) A már említett vidékfejlesztési program róla való elnevezését pedig azzal indokolja, hogy „a földművelésügyi miniszter életműve, tudományos megalapozottságú kezdeményező-képessége mindmáig hatással van a magyar agrárium és élelmiszeripar, vele együtt a vidéki polgárság megújulására, gazdasági, társadalmi megerősödésére...” (9. o.)

Fehér György Darányi Ignácról és koráról már számos könyvet, tanulmányt jelentetett meg. Ez a mű folytatása és mintegy összegzése is a szerző korábbi szerkesztői munkája révén megjelent, Darányi Ignácról szóló dokumentumgyűjteménynek. A szerző bevezetőjében kiemeli, hogy erre a monográfiára azért is van szükség, azért is fontos Darányi tevékenységét forrásokon alapuló

szakmai hitelességgel megismerni, mert évtizedeken át vagy elhallgatás kísérte személyét vagy „a személyével foglalkozó szócikkek tevékenységéből tendenciózusan kiemelve csak egy területet érintettek, arról is megbélyegzően írtak.” (12 o.) Sokan idézték Ady véleményét, melyben „nagybirtokos mágnások kiszolgálójának” nevezte. (12. o.) A rendszerváltozás előtti évtizedekben mind a politikusok, mind a politikai szempontból elfogult történészek az 1898. II. tc., és 1907. évi un. cseléd-törvény elfogadtatójaként és a földmunkás sztrájkmozgalom leverőjeként emlegették. A szerző kiemeli, hogy megítélésében gyökeres változást az 1999-ben, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum alapításának 150. évfordulója alkalmából megrendezett konferencia hozott, ahol politikamentes, kutatásokon alapuló előadások árnyalták a korábbi egyoldalú és hamis képet.

A könyv első fejezete Darányi Ignác családi hátterét, ifjúkorát, iskolai éveit, az ügyvédi pályán való elindulását és a közéleti szereplés iránti elkötelezettségét mutatja be. A honorácior családi sorból származó Darányi Ignác pályája sokáig tipikusnak is nevezhető: „Darányi egész életét meghatározták a szereteten és a polgári protestáns etika értékein alapuló fiatalkori élmények.” (21. o.) Ideológiáját, világlátását, gazdaságpolitikai nézeteit a kor meghatározó eszméi formálták. A 19. századi liberális nemesi hagyomány, a szabadelvűség, a gazdasági liberalizmus, a „laissez faire”

Darányi korának uralkodó eszme-rendszerei voltak. Számos kortársához hasonlóan egyetlen lehetséges megoldásnak a 67-es kiegyezés és az azon felépülő dualista rendszer feltétlen és változatlan formában való megtartását gondolta. Ellenezte a dualista rendszer megváltoztatását, többek között a föderalistaalapon történő átszervezését, bármilyen kibővítését. Ez az elképzelés a dualizmus kori magyar politizáló rétegek általános felfogása volt. Más koncepcióval politizálási esély, kormányzati szerepvállalás nem is adatott volna senki számára.

Fehér György kiemeli azt is, hogy politikus társaival szemben Darányinál hamar megmutatkozott a társadalmi, ma úgy mondanánk, a szociális problémák iránti nagyobb affinitása. Ez alapvetően meghatározta későbbi politikusi pályáját. „... a kortárs politikai elit többségénél mélyebb az érdeklődése, később tetteiben is megnyilvánuló politikai aktivitása az elszegényedett, önma-ga helyzetén javítani nem képes társadalmi réteget alkotó – korabeli szóhasználattal élve – ’kisemberek’ iránt.” (555. o.) Ennek oka nem pusztán vallási meggyőződése, világnézete volt, hanem felismerte a társadalmi egyenlőtlenségek, szociális feszültségek lehetséges politikai következményeit, melyek egyre nagyobb kihívást jelentettek a 19. század végének Magyarországon. Darányi közirói és politikusi tevékenysége jól mutatja, hogy saját korában a földkérdés nem egyszerűen mezőgazdasági probléma, hanem

annak számos, egymással szorosan összefüggő tulajdonosi, üzemszervezeti, üzemtechnikai, vámpolitikai, gazdaságfejlesztési, szociálpolitikai, társadalmpolitikai aspektusa is van.

Első jelentősebb írása 1877-ben jelent meg a Tiszavölgy kérdései címmel, mely megmutatta az agrárprobléma iránti érzékenységét és elkötelezettségét, amit mindig összekapcsolt az összmagyarság ügyével. Számára az agrárium nem pusztán a parasztság és a földbirtokosság viszonyrendszere, hanem az egész magyarság sorskérdése. 1881-ben a Szabadelvű Párt tagjaként képviselő lett és így bekerült az országos politikába. Első parlamenti felszólalásában – nem véletlenül – a Tisza szabályozásának problémájáról beszélt. Parlamenti tevékenységéről Fehér György idézi a dualizmus kor viszonyai iránt egyébként gyakran kritikus Mikszáth Kálmán véleményét: „Darányi nem akart gazdag lenni – nem ért rá gazdag lenni –, mert a politika elvitte az idejét. S ő inkább akart politikát, mint vagyont. Darányinak nem sport a politika, hanem valóságosan szerelmes bele, s olyan becsületesen, nemesen szolgálja, kétségtelesen nagy és hajlékony tehetségével, roppant szívóságával, hogy ragyogó például állhat a honorácior osztály előtt – amelyhez ő magát számítani szeret.” (82. o.)

A századforduló Magyarországon egyik meghatározó gazdaságpolitikai, gazdaságfejlesztési és vámpolitikai kérdés az ún. agrárius-

merkantilista vita volt. Ez az összetett vita kiterjedt számos területre: pl. az alkalmazandó vámokra, a magyar gazdaság jövőbeni irányára, kereskedelempolitikai kérdésekre stb. A mezőgazdaság kérdését oly annyira az egész magyarság lételemének tekintette, hogy ebben a pártpolitikai viták, elfogultságok, szenvedélyek mellőzését javasolta.

1895-ben a Bánffy-kormány földművelésügyi minisztere lett. A mezőgazdaság és az agrártársadalom szempontjából rendkívül nehéz helyzetben vállalta el ezt a feladatot. A Magyarországon is katasztrofális következményekkel járó filoxérvész után ő nyújtotta be az un. szőlő-felújítási törvényt. Ezzel sikerült túllépni a vész okozta válságon és ezzel jelentősen megújult Magyarország szőlészete, melynek hatásai mindmáig érezhetőek. Fehér György is egyértelműen állítja, hogy a filoxérvész leküzdésében játszott szerepe mindenki számára igazolta szakmai rátermettségét és alkalmasságát az általa betöltött miniszteri tárcára.

Az agrárium körüli feszültségek azonban egyre inkább erősödtek a század végén, jelentős belpolitikai, társadalompolitikai konfliktusokat is gerjesztve. Darányi fontosnak vélte az elmaradottabb régiók fejlesztését, nem pusztán gazdaságpolitikai, hanem szociálpolitikai és belpolitikai szempontból is. Mai szóhasználattal így került kapcsolatba a földművelésügy és a vidékfejlesztés. Ennek egyik legismertebb példája az 1897-ben elindított

un. hegyvidéki akció, mely Bereg megye elmaradottabb területeinek kívánt kormányzati segítséget nyújtani. Darányi a program végrehajtásával Egán Edét bízta meg. A program mai aktualitását az is adja, hogy a kormányzat 2014-ben meghirdette az Egán Ede Tervet, melynek célja „A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve.”^[2] Ezzel a támogatási rendszerrel – hasonlóan Darányi Ignác korához – kívánják a magyar kisvállalkozók, mezőgazdasági termelők Kárpátalján való maradását és fejlődését támogatni.

1898-ban fogadták el a munkáskérdés rendezését szolgáló II. tc.-et „A munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról”. A kérdés rendezésének szükségességével mindenki egyetértett. A kortársak közül néhány ellenzéki politikus azonban hevesen bírálta, amit később a marxista történetírás is átvett. Így kapta később a „rabszolga-törvény” elnevezését, teljesen meghamisítva valódi tartalmát és célját. Emiatt is fordult Darányi megítélése 1945 után egyértelműen negatív irányba, ahogy ez több más törvényével kapcsolatban is történt. Fehér György maga is kiemeli, hogy ennek megítélése az utóbbi időben árnyaltabbá vált. „A feldolgozások szintén elismerik a jogszabály munkásvédő intézkedéseit, ugyanakkor nem vitatják, hogy egyes kitételei a munkaadó és munkavállaló vitájában az előbbinek kedvezett” (199. o.) . Gyakorlati munkája során sokat tett

a szövetkezeti mozgalom fellendítéséért. Szakmai eredményeit, elhivatottságát, megbízhatóságát az is bizonyítja, hogy a Bánffy-t váltó Széll-kormányban is megtartotta tárcáját. Fehér György nem véletlenül ennek a fejezetnek a „Zökkenőmentes folytatást” adta. Ebben a kormányzati ciklusban a már korábban ismertett kérdések mellett fontosnak tartotta a modern termelési ismeretek, technológiai tapasztalatok megismerését és terjesztését. Ezt szolgálta többek között az 1899 szeptemberében Szegeden megrendezett I. Országos Mezőgazdasági Kiállítás. A belpolitikai viták egyik fontos témája mindig is az agrár-költségvetés volt. Az első költségvetési vitájában, az 1896-osban, való eredményes szereplését Fehér György így összegzi: „Az agrár-költségvetési vita mérlegét megvonva kijelenthető, hogy a miniszter kormányon belüli pozíciói jelentősen megerősödtek.” (140. o.) Politikai ügyességét mi sem bizonyítja jobban, „hogy Darányi sikerrel oldotta meg a kormányzópárt agrárius és merkantilista tábora közötti manőverezést, hiszen mindkét fél hozzá közel állónak tartotta a minisztert.” (273. o.) Miniszterként több tucatnyi az agráriumhoz, ill. az agrártársadalomhoz kötődő törvényt terjesztett be.

Széll Kálmán bukása után nem pusztán a dualista rendszer gyengeségei kerültek egyre inkább felszínre, hanem a régi pártstruktúrában is jelentős átrendeződések mentek végbe. 1905 novemberében And-

rassy Gyula javaslatára elnöke lett az 1867-es elveket valló Alkotmánypártnak. Korábbi politikai pályáját ismerve nem meglepő, hogy 1906 áprilisában a második Wekerle-kormány agrárminisztere lett, amit 1910 elejéig töltött be. Ezt követően a nagypolitikától egyre inkább távolra került, de a közügyektől nem. A Magyar Gazdaszövetségben kifejtett aktivitása jelentette a következő években a szakmai közszereplésének színterét. Még korábban támogatta a Mezőgazdasági Múzeum és a mai Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet elődjének létrejöttét.

A forradalmak és Trianon után az idős Darányi Ignác már nem vállalt közszereplést. Halálakor egy osztrák kortársa azt mondta, hogy „Darányi volt az egyetlen igazi földművelésügyi minisztere a Monarchiának.” (551. o.) A korszak egyik legkiválóbb szobrásza – Kisfaludi Stróbl Zsigmond - 1931-ben alkotta meg Darányit ábrázoló szobrát, melyet a Mezőgazdasági Múzeum előtt állítottak fel. A könyv erre vonatkozó lábjegyzetéből megtudjuk, hogy az ostrom idején olyan súlyos sérülés érte, hogy később valószínűleg beolvasztották. (560. o.) 2017 áprilisában a Mezőgazdasági Múzeum városligeti épülete előtt ismételten felavatták Darányi Ignác szobrát.

A könyvet szemléletes és informatív mellékletek egészítik ki. Ilyen pl. a Darányi családfa bemutatása, melyből látható a témában kevésbé jártas olvasó számára is,

hogyan olyan arisztokrata családokkal is kapcsolatban voltak, mint pl. a Telekiek. Egyik unokaöccse, Darányi Kálmán a Horthy-korszakban földművelésügyi miniszter, majd miniszterelnök. Szintén unokaöccse volt Hóman Bálint, a neves történész és vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ezen ismeretek, családi kapcsolatok birtokában érthető, hogy a rendszerváltás előtti évtizedekben miért kísérte személyét jobb esetben elhallgatás, rosszabb esetben egyoldalú negatív elmarasztalás. A fénykép és dokumentummelléletek felvázolják Darányi életpályájának és gyakorlati tevékenységének fontosabb állomásait.

Ez a mind tartalmilag, mind kivitelezésében rendkívül igényes mű nagy mértékben járul hozzá a Darányi Ignác tevékenységéről és koráról való hiteles kép bemutatásához. A monográfia számos gondolata igazolja, hogy Darányi elképzelései, gyakorlati kormányzati tevékenysége ma is időszerűek, ilyen például a földművelésügy és általában az agrárium helyzetének összekapcsolása a társadalompolitikai, szociálpolitikai kérdésekkel és a vidékfejlesztéssel. E tekintetben nem pusztán a történelem iránt érdeklődők forgathatják hasznosan ezt a művet.

Tóth Tibor

^[1]A Darányi Ignác Terv céljairól bővebben:

http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/ae/40000/DIT2_magyar_t%C3%B6rdelt_120910.pdf

^[2] A program részleteit, célkitűzéseit ismerteti:

<https://www.eganede.com/egan-ede-terv.pdf>

E számunk szerzői

Bakó Endre	tanár, irodalomtörténész, nyugdíjas újságíró, drbakoendre@freemail.hu
Barta János, ifj.	történész, professor emeritus, Debreceni Egyetem, somogyi@arts.unideb.hu
Biró Sándor	vegyész, genetikus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem – sbiro@med.unideb.hu
Dezső Kinga	filozófia-magyar szakos tanár, doktoranda, Debreceni Egyetem, kovacsne.dezso.kinga@gmail.com
S. Fülöp László	nyelvész, ny. főiskolai tanár, Kaposvári Egyetem – fulop.laszlo@gmail.com
Jablonzay Tímea	magyar irodalom és nyelv szakos bölcsész, főiskolai docens, Zsigmond Király Egyetem, Budapest, jablonzay@uni-zsigmond.hu
Kiss Csaba Márton	ének-zene tanár, karvezető, főiskolai docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem – kiss.csaba@drhe.hu
Kiss Marietta	közgazdász, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem – kiss.marietta@econ.unideb.hu
Megyeri-Pálffy Zoltán	jogtörténész, építészmérnök, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, megyeri- palffy.zoltan@law.unideb.hu
Pallai László	történész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem – lpallai@yahoo.com
Tárczyné Mányi Sarolta	bölcsész-doktor, nyugalmazott főkönyvtáros – tmsaci@freemail.hu
Tóth Eszter	közgazdász, ügyvivő-szakértő, Debreceni Egyetem – toth.eszter@econ.unideb.hu
Tóth Tibor	történész, középiskolai igazgató, Facultas Human Gimnázium, Budapest – toth.tibor@facultas.hu
Venkovits Balázs	amerikanista, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem – venkovits.balazs@arts.unideb.hu

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXV. NO. 4.

NEW ISSUE

2017. IV.

CONTENTS

JÁNOS ARANY BORN 200 YEARS AGO

<i>Kinga Dezső</i> : Arany, the Author of Toldi.....	401
<i>Csaba Kiss</i> : János Arany in the Music of Hungary and the World	412
<i>János Barta</i> : On the “ <i>Bards of Wales</i> ” Set to Music.....	418
Memorial Places of János Arany in our Region	421

MAGDA SZABÓ BORN 100 YEARS AGO

<i>Endre Bakó</i> : The Reception of Magda Szabó's Plays in Debrecen with Special Attention to the Press	426
<i>Tímea Jablonczay</i> : Tales of Magda Szabó – To an Exhibition Margins	439

STUDIES ON DEBRECEN

<i>Sarolta Tárczyné Mányi</i> : Debrecen Illustrated Calender (The 1949 Volume Left as a Manuscript).....	445
<i>Zoltán Megyeri-Pálffi</i> : From Military Barracks to Campus – A Short History of the Barracks in Kassai Street	464
<i>Balázs Venkovits</i> : Ont he Border between the East and the West (Foreign Travellers in Hungary and Debrecen in the First Half of the 19th Century) .	480
<i>László S. Fülöp</i> : Pál Tholdy, Notary of Debrecen and his Relations.....	492
<i>Eszter Tóth– Marietta Kiss</i> : The Satisfaction Survey of International Students in the Faculty of Economics of the University of Debrecen.....	499

BOOKREVIEWS

Home, Quickly! Szkoro Damoj! First Lieutenant György Szoboszlay's Diary Written in a Soviet Prisoners of War's Camp from 1946–1947 (eds. Ágnes Kornyané Szoboszlay, István Kornya) (<i>László Pallai</i>)	512
Precision Breeding (eds. Ervin Balázs, Dénes Dudits) (<i>Sándor Biró</i>).....	517
György Fehér: Ignác Darányi (1849–1927): A Biography (<i>Tibor Tóth</i>)	522
Authors of This Issue	528
Contents	529
Contents of THE DEBRECEN REVIEW Vol. XXV (2017)	530

**A DEBRECENI SZEMLE XXV. ÉVFOLYAMÁNAK
TARTALOMJEGYZÉKE**

TANULMÁNYOK

<i>Teperics Károly</i> : Tanulmányi célú nemzetközi migráció jelensége, jelentősége Debrecenben	82
<i>Szabó Attila</i> : Debrecenhez kötődő Füveskönyvek	103
<i>Orosz Júlia</i> : A szovjet munkásnő: propaganda és valóság	112
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Egy fizikus világképe	199
<i>Séllei Nóra</i> : Az adaptáció mint újrakódolás: <i>A francia hadnagy szeretője</i> könyvben és filmvászonon	208
<i>Bíró Tamás</i> : A kannabionid rendszer – A jövő terápiás lehetőségei	224
<i>Dobránszki Judit</i> : Citokininnek, a növényi <i>in vitro</i> fejlődés kulcsregulátorai....	234
<i>Kelemen János</i> : Hinni és tudni: Teológia és tudomány	340
<i>Takács Izolda</i> : Szkülla és Kharübdisz között	349
<i>Fári Miklós Gábor – Kurucz Erika – Domokos-Szabolcsy Éva</i> : Újabb adatok a magyar genetika történetéhez I. – Oláh László emlékezete	364

TANULMÁNYOK DEBRECENRŐL

<i>Tárczyné Mányi Sarolta</i> : Debreczeni Képes Kalendárium A kéziratban maradt 1949-es kötet	445
<i>Megyeri-Pálffy Zoltán</i> : Kaszárnyától a Campusig – A Kassai úti laktanya rövid története.....	464
<i>Venkovits Balázs</i> : Kelet és nyugat határán: külföldi utazók Magyarországon és Debrecenben a 19. század első felében.....	480
<i>S. Fülöp László</i> : Tholdy Pál debreceni nótárius és rokonsága.....	492
<i>Tóth Eszter – Kiss Marietta</i> : A külföldi hallgatók elégedettségi felmérése a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karán.....	499

UTAK ÉS TÉVUTAK AZ 50-ES ÉVEK TUDOMÁNPOLITIKÁJÁBAN

<i>Bartha Elek</i> : Előszó	3
<i>Szabadfalvi József</i> : Adalékok a hazai jogászképzés és az állam- és jogtudomány '50-es évekbeli történetéhez	6
<i>Abádi Nagy Zoltán</i> : A humán- és társadalomtudományok helyzete az 1950-es években.....	14
<i>Angi János</i> : Közgyűjteményeink helyzete 1956 előtt és után.....	44
<i>Bölcskei Gusztáv</i> : A teológia mint <i>ancilla ideologiae</i>	50
<i>Duffek Mihály</i> : Zeneművészet és zenetudomány az ötvenes években.....	62
<i>Gergely Lajos</i> : Orvostudomány és egészségpolitika az '50-es években.....	140

<i>Fári Miklós Gábor</i> : A liszenkóizmus előzményei, tündöklése, bukása és utóélete napjainkig a magyar növénygenetikában	148
<i>Jávor András</i> : Mezőgazdasági tervek a szándékos károkozás és/vagy az elmebaj határán a Rákosi-éra Magyarországon	171
<i>Bazsa György</i> : A magyar természettudomány az ötvenes évek tudománypolitikájában	186

A REFORMÁCIÓ JUBILEUMAI

<i>íjf. Barta János</i> : A reformáció jubileumai	279
<i>Fekete Károly</i> : Sorsközösségben egymással és a Krisztus-történettel	281
<i>Gaál Botond</i> : A debreceni reformátorok szemléletformáló szerepe a magyar kultúrában	287
<i>Csohány János</i> : A reformáció kezdetei Debrecenben	303
<i>Kustár Zoltán</i> : Néhány adalék Méliusz Juhász Péter héber nyelvi ismereteinek kérdéséhez	307
<i>Hodossy-Takács Előd</i> : Isten ígéből jobbra tanítani. A II. Helvét Hitvallás és az Öszövetség	318
<i>Imre László</i> : A „kisebbségi” lét ereje (Németh László és a protestáns örökség)	326
<i>Berkesi Sándor</i> : Kodály Zoltán és a református egyházzene	332

200 ÉVE SZÜLETETT ARANY JÁNOS

<i>Dezső Kinga</i> : Arany, a Toldi költője	401
<i>Kiss Csaba</i> : Arany János a magyar és az egyetemes zenekultúrában	412
<i>íjf. Barta János</i> : <i>A walesi bárdok</i> megzenésítéséről.....	418
Arany János emlékhelyek régióinkban	421

100 ÉVE SZÜLETETT SZABÓ MAGDA

<i>Bakó Endre</i> : Szabó Magda színpadi bemutatónak debreceni fogadtatása és sajtóvisszhangja.....	426
<i>Jablonczay Tímea</i> : Szabó Magda meséi – Egy vándorkiállítás margójára.....	439

BEMUTATKOZNAK ÚJ AKADÉMIKUSAINK

<i>Csiba László</i>	71
<i>Páles Zsolt</i>	74
<i>Szöllősi János</i>	78

MEGEMLÉKEZÉS

Beck Mihály professzor emléke.....	376
------------------------------------	-----

A TUDOMÁNYOS ÉLET HÍREIBŐL

- Gergely Pál, Hodossy-Takács Előd, Magyar Éva: Beszámoló az MTA Debreceni Területi Bizottsága (a DAB) 2016. évi munkájáról*..... 245

KÖNYVSZEMLE

- Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században. (Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Száraz Orsolya, szerk.) (*Gáborjáni Szabó Botond*)..... 123
- Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956 (*Kardos József*) 128
- A mi Ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra (Szvák Gyula, szerk.) (*Schrek Katalin*) 131
- A nemzet mint tudományos közösség. Húszéves az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2016 (Fedinec Csilla szerk.) (*iff. Barta János*)..... 261
- Fényes Hajnalka: Önkéntesség és új típusú önkéntesség a felsőoktatási hallgatók körében (*Silló Ágota*) 266
- Kovács Imre: Földek és emberek (*Csatári Bálint*)..... 271
- Reformáció (A *Gerundium* különszáma) (*Bényei Miklós*)..... 377
- Dobos István: Az olvasás esemény (G. Tóth Anita) 383
- Az autonómia és határai. Kortárs német és magyar bioetikai írások (Szerk. Annette Dufner–Körmüves Sándor–Rózsa Erzsébet) (*Jánosfalvi Péter*) 387
- Gyorsan haza! Szkoro damoj! Szoboszlay György főhadnagy szovjet fogságban írt naplója 1946–1947 (Kornyané Szoboszlay Ágnes, Kornya István szerk.) (*Pallai László*)..... 512
- Precíziós nemesítés (Balázs Ervin, Dudits Dénes szerk.) (*Biró Sándor*)..... 517
- Fehér György: Darányi Ignác élete (1849–1927) (*Tóth Tibor*) 522